

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVASIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**Ilmurodova Feruza Shakirovna
Sa’dullayeva Mahfuza Husenovna**

**PEDAGOGIK ETIKANING DOLZARB
MUAMMOLARI**

Monografiya

Toshkent – 2024

UDK:371.(575.1)

KBK:751.4

Ilmurodova F.Sh., Sa'dullayeva M.H.

Pedagogik etikaning dolzarb muammolari. – Monografiya. F.Sh.Ilmurodova, M.H. Sa'dullayeva. “Dimal” nashriyoti, 2024. – 102 b.

Mas'ul muharrir:

S.A.Toshtemirova,

pedagogika fanlari falsafa doktori, dotsent.

Taqrizchilar:

N.M.KASHANOVA,

pedagogika fanlari falsafa doktori, (PhD)

Mazkur monografiyada pedagogik etikaning dolzarb muammolari va uning qonuniyatlari tarix ta'limi, rivojlanishi va tarbiyasi o'rtasida mavjud bo'lgan ob'ektiv aloqalar asosida rivojlanishi haqida so'z boradi. Bugungi globallashuv va axborot tahdidlari xuruj olgan muhitda tarix fani o'qituvchisi tarixiy tafakkurni shakllantirish orqali mustaqil fikrlashga yo'naltirish lozimligi, vatanparvarlik ruhida tarbiyani shu fan orqali singdirishning nazariy asoslari va ilmiy ahamiyatini tahlil qilish hamda tarixiy ongini yanada rivojlantirish asosida mustaqil fikrlashni oshirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili asosida mualliflik ilmiy farazlari hamda tavsiyalar tizimi ishlab chiqilgan. Monografiyaning dolzarbligini asoslanilgan, ob'ektning o'rganilganlik darajasi tahlil qilingan, ilmiy va amaliy ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Monografiya pedagogik oliy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan professor o'qituvchilar, umumta'lim maktab o'qituvchilari va talaba-yoshlar uchun mo'ljallangan.

Ushbu monografiya Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy-texnik kengashining 2024-yil 16 dekabrda 7-sonli yig'ilish qaroriga muvofiq nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-686-54-2

© F.Sh.Ilmurodova, M.H.Sa'dullayeva, 2024

© “Dimal” nashriyoti. 2024

MUNDARIJA

	Kirish	4
I-BOB.	PEDAGOGIK ETIKANING DOLZARB MUAMMOLARI	5
1.1.	Pedagogik etikasining axloqiy darajalari	
1.2.	Pedagogik etikani asosiy tushunchalari	8
1.3.	Pedagogik etikaning maqsadi va vazifalari	13
1.4.	Педагогга қўйилган талаблар ва мажбуриятлар	18
II-BOB	AXLOQNING KELIB CHIQISHI VA AXLOQIY TA'LIMLARNING EVOLYUTSIYASI	26
2.1.	V.A.Suxomlinский pedagogik etikasi	
2.2.	V.A.Suxomlinский pedagogik etikasi	
2.3.	Prioritiiy strategiyalari axloqiy tarbiya	48
2.4.	Этикет нормалари ва қоидалари: исталган ва мажбурий	53
III BOB.	O'qituvchining muloqot uslubi va uning ta'lim, tarbiya va talaba shaxsini rivojlantirish	61
3.1.	Pedagogik xushmuomalalik axloqiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida	
3.2.	Zamonaviy o'qituvchining axloqiy vazifalari	71
3.3.	O'qituvchining kasbiy etikasi: o'ziga xosligi va tuzilishi	77
3.4.	Ўқитувчи профессионал фаолиятининг мазмуни ва моҳияти учун альтернатива сифатида	84
	XULOSA	98
	FOYDALANILGAN ADABIYTOALAR RO'YXATI	99

KIRISH

“Pedagogik etikaning dolzarb muammolari” жамиятдаги ижтимоий ўзгаришлар даврида қадрият ориентациясининг ўзгариши ва ахлоқий идеалларни қайта баҳолаш билан боғлиқдир. Бу, амалда, янги ҳаёт, хулқ-атвор ва инсонлар ўртасидаги муносабатларни ўрганишни англатади. Ўзгаришлар даврида инсон учун ҳаёт ва профессионал фаолиятда тўғри танлов қилиш, яъни янги нарсаларни қабул қилиш, рад этиш ва ўзлаштиришга алоҳида вазият пайдо бўлади. Қандай қадриятлар устунлик касб этади, келажак шундан келиб чиқади. Замонавий педагог, ахлоқий кўриниши жамият ахлоқига мос келадиган, атрофидаги дунёда йўналиш олиш, ҳаётда ва касбда пайдо бўлаётган янги нарсаларни баҳолай олиш қобилиятига эга бўлиши керак. Педагог профессионал бўлиши учун ахлоқ, ахлоқий нормалар ҳақидаги илмий билимларни эгаллаши керак. Ана шулар, унинг тарбияланувчисининг руҳий дунёсини шакллантириш, ахлоқий кўрсатмаларини яратиш, жамиятдаги хулқ-атвор нормалари ҳақида умумий тасаввур бериш ва ахлоқий сифатларни шакллантиришда ёрдам беради. Шунинг учун, педагогнинг профессионал этикаси, унинг ахлоқий кўриниши масалалари жуда муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу қўлланма монография зарурати, аввало, икки сабаб билан боғлиқ. Биринчидан, бу ўқитувчиларни тайёрлаш тизимида алоҳида ўрин тутди: у келажакда педагогни юқори руҳий идеалларни олиб юрувчи сифатида шакллантиришга мўлжалланган, у нормал ҳолатда гуманизм, интеллектуаллик ва юқори ахлоқий сифатлар билан ажралиб туради. Кризислар ва ўзгаришлар даврида ёшларни ахлоқий тарбиялашга ва педагогик жараённинг ахлоқий йўналишини оширишга бўлган ижтимоий эҳтиёж ҳар қачонгидан кўра кўпроқ кучаяди.

I-BOB. PEDAGOGIK ETIKANING DOLZARB MUAMMOLARI

1.1. Pedagogik etikaning axloqiy darajalari

Axloqiy muammolarning yuqori darajadagi dolzarbligi, nafaqat o'quvchilar orasida, balki aholi intellektual doirasida axloqiy qadriyatlarning kamsitilishi, ruhiy-axloqiy madaniyatning pasayishi kabi keng ko'lamli sabablarga ham bog'liq bo'ladi.

Hozirgi kunda jamiyatimizda, ayniqsa pedagoglar orasida, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va aholi salomatligining keskin yomonlashuvi sabablarining chuqur ildizlari iqtisodiyot sohasida emas, balki ruhiy-axloqiy tarbiyada, ruhiy-axloqiy qadriyatlar mujassam bo'lganligini yaxshi biladi.

Hozirgi vaqtda ko'plab ilmiy xodimlar va pedagogik tajriba egalari ruhiy-axloqiy qadriyatlarning tarbiyasi va o'quvchilar va talabalarning ruhiy-axloqiy madaniyatini rivojlantirishi zarurligiga e'tibor qaratmoqda, lekin haqiqiy ilmiy asoslangan g'oyalar va dasturlar mavjud emas. Ikki tomondan, o'rta maktab o'qituvchisi yoki oliy maktab o'qituvchisini ruhiy-axloqiy tarbiyaga yo'naltirilgan chuqur va tizimli tayyorgarlik ko'rmaymiz. Ushbu munosabatga binoan, pedagogik o'quv yurtlari va universitetlar uchun yaxlit, ilmiy asoslangan, konseptual va samarali "Pedagogik axloq" mavzusida o'quv kursini yaratish zarurati haqida gapirish mumkin.

An'ana bo'yicha shakllangan tarbiya konseptlari va uslublari o'qituvchini ruhiy-axloqiy tarbiyasiga chaqiradi, ammo shaxsning axloqiy madaniyatiga kirib boradigan chuqur qonuniyatlarni ko'rsatmaydi.

O'quvchilarning ruhiy-axloqiy tarbiyasi va kelajakdagi pedagoglar bo'lgan talabalar orasida axloqiy madaniyatni rivojlantirishda hozirgi kunda bir nechta jiddiy qarama-qarshiliklar mavjud. Ularning eng muhimlarini quyidagilar deb topish mumkin:

Birinchidan, pedagogika o'quv qo'llanmalari va ko'plab metodik materiallarda o'qituvchining ruhiy-axloqiy madaniyatining ahamiyati e'lon qilinadi. Ikkinchidan, biz o'quvchilar va talabalar ruhiy-axloqiy

tarbiyasi yo'nalishida o'qituvchini chuqur, tizimli va maqsadli tayyorlamayapmiz.

XX asrning oxirgi o'n yilligi davomida dunyo ommaviy axborot vositalarida va pedagogik adabiyotda kommunistik shaxs idealini yo'q qilish uchun juda ko'p ishlar qilindi. Bunday idealarda, ideologiya va partiyaning ahamiyati bilan bir qatorda, vatanparvarlik, Vatan sevgisi, halollik, adolat kabi sifatlar mavjud edi. Ammo kommunistik g'oyani rad etgan holda biz yangi shaxs idealini – XXI asr odamini, ruhi boy va yuqori axloqiy shaxs sifatida yaratmadik.

O'zbekistonda o'qituvchilarni ruhiy-axloqiy tarbiyasi ham juda dolzarb masalalar. Keyingi qarama-qarshilik quyidagi qiyos:

Birinchidan, ta'lim muassasalari tomonidan tashkil qilingan ichki tekshirishlar va tashqi nazoratlarning oxirgi yillarda juda ko'p yozuvlari va munozaralarga muvofiq bo'lgan holda, muammolar va oddiy narsalar odatdagi davrda yanada kuchaymoqda, lekin qolgan ijtimoiy hayotda shunga zarur bo'lgan axloqiy muammolar va ko'rsatmalarga etibor berish.

Ushbu muammolar beshta muhim qiziquvchanliklardan iborat bo'lishi mumkin:

1. O'zlik hissini yo'qotish va murakkab vaziyatlar.
2. Material qiymatlari va yuqori ma'nolarni qidirish.
3. Ruhiy oqilona ta'lim muammolari.
4. Nafaqalarni baholash va o'qituvchilar hayoti.
5. O'zlik va yangilanishga tayyor bo'lish.

Afsuski, nafaqat qarama-qarshiliklar mavjud, balki pedagogning o'z o'zida tuzilganlar ham ko'p.

Barcha ko'rsatilgan muammolarni keltirib chiqaruvchilar va ulardan o'z ravnaqi va rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan eng muhim devorlarni keltirib chiqarmaydi. Pedagoglarning ruhiy-axloqiy tarbiyasi va keksalashish uchun qarorlarni bitta yerdan chiqarish qiyin.

Buning natijasida biz barchamiz o'z omonimizga ishonamiz va pulning muhimligini anglaymiz va asarning pasayishi bilan boshqalar bilan o'zaro birga bo'lishda nafaqat maslahatlarga muhtojmiz, balki barchamiz turli xil rivojlanish va barqarorlikni xohlaymiz.

Dunyodagi aksariyat ko'rsatilgan axloqiy va qiyinchiliklarning yo'q bo'lishiga ko'maklashadigan narsalarni keltirib chiqarmaydi, ularning natijasi sifatida alkogol va boshqa turli odatlarni yo'q qilish. Albatta, qat'iy zarurat bilan ma'naviyatning muhimligi haqida mulohaza yuritish uchun o'zlarining chiroyli natijalariga muvofiq zarur.

Ruhiyatda olingan ta'lim va irfonga ko'ra, taraqqiyotning qiyin qismi bilan bog'liq bo'lgan keyinchalik umimiy muammolarni hal etayotgan odamlar ruhiy sinovchidan ko'rinadi.

Ruhiy dunyo, qiyinchiliklar keltirib chiqaradigan va keltirib berishdagi masalalar kattalar orqali bir-biriga bog'lanishi kerak, shuningdek, har bir shaxsga har safar yo'limizdan keladigan etiraf qilish va o'z o'yini qila olishidir.

Hozirda nafaqat muammo va dard, balki muammoni shakllantirish orqali, bu xalqning ishqibozligiga sabab bo'ladigan narsalarni keltirib chiqarmaydi.

Muammolar misoli sifatida o'zimizga ta'lim dasturlarini keltirib chiqaramiz: ushbu dasturlar maxsus tadbirlar ma'lumotlari bilan ta'minlanishi kerak.

Shuxrat beruvchi va boshqa shaxslardagi murakkab bo'ladi – bu holatning kuchga kirib kelishi o'zini ayblamaslik uchun juda qiyin.

Bu muammoyni dasturlash kelajak kelajakka xizmat qilishni va takomillashtirishni talab qiladi.

O'ylaymanki, aks holda keling, ruhiy-axloqiy hayot sahnasi va ma'nosi o'zgarib qoldi, hamda bahona edi.

Muammogina o'z xalqiga asar yaratish orqali ruhiyatga kirish muammosida davom etadi, aytmoqchi, menda avomiy bo'lmagan holga tushib qolmaydigan yozuv hulosasi mavjud.

Bu yozuvdan muhim hulosalar keltirib chiqadi. O'shanda, ongingizni davom ettirish va ma'noga kirishni cafake sotayotgan zahiralariga zabt etishingiz mumkin.

1.2. Pedagogik etikani asosiy tushunchalari

Har bir fan asosiy tushunchalar tizimiga ega. N.I. Lobachevskiy "har qanday fan o'z faoliyatini boshlaydigan dastlabki tushunchalar aniq va eng

kam soniga keltirilishi kerak", deb hisoblaydigan bo'lsak, bu universal qoidani "Pedagogik etika" uchun ham qo'llash mumkin.

Qanday tushunchalar "Pedagogik etika" uchun asosiy deb hisoblash mumkin? Bizning fikrimizcha, shundaylar deb tan olishimiz kerak: axloq, ma'naviyat, pedagoga nisbatan axloqiy madaniyat, axloqiy faoliyat, axloqiy tanlov vaziyati.

Aniqki, ushbu bo'limda biz ularni to'liq hajmda ochib berish maqsadini qo'yganimiz yo'q. Bunday bo'lishi bilan birga, etika tushunchalari bir umumiy xususiyatga ega. Ularning mohiyati osoncha inkor etilishi mumkin, chunki ularning ma'nosi va qo'llanish kriteriyalari ko'pincha noaniq bo'ladi. Bunday tushunchalar etika, masalan, axloq, axloqiy madaniyat, fe'l-atvor erkinligi, adolat va boshqalar uchun ham xuddi shunday.

San'atshunoslar, ba'zi bir tasvirlarni san'at shedovi sifatida hisoblashayotganida, uning o'rniga masalan, o'rta vaquda deb baholashayotganida, etika tushunchalarining mazmuni hali ham aniq belgilangan emasdir. Shunga qaramasdan, N.I. Lobachevskiyning ko'rsatmalarini amalga oshirish orqali ularning mohiyatini aniqlashga urinishimiz mumkin.

Zamonaviy etika taraqqiyoti bo'yicha tadqiqotlarda professional etika yo'q, balki umumman etika, ya'ni insoniyat axloqi uchun axloqiy prinsiplari, normativlari va qoidalari mavjuddir. Ularni bajarish, rioya qilish orqali barcha axloqiy muammolar hal etiladi, deb talqin qilishadi. Umumiy axloqiy prinsiplarga va qoidalariga amal qilish bilan jamiyatda axloqiy muhit sog'lomlanadi, deydilar. Biroq, bu qo'shimcha argumentatsiya muxohazatchiligiga olib keladi. Pedagogning professional faoliyati, masalan, muhandis, jurnalist yoki yuristdan farqli o'laroq, o'ziga xos muhim bir xususiyatga ega bo'lib, bu unga axloqiy talablar qo'yadi.

Pedagog faoliyatining markaziy xususiyatlaridan biri shundaki, uning axloqiy madaniyati har kuni, agar har soatda emas, o'quvchilarga yoki talabalarga axloqiy madaniyat sifatida uzatilishi. Ya'ni, pedagog, bir tomondan, ilgari o'zining sevimli avlodlarining axloqiy tajribasini to'plashi, ikkinchi tomondan, esa, bu tajribani ko'plab o'quvchilarga uzatishi kerak.

O'rganishlar qiziqarli, axloqiy qadriyatlarni, muhim bo'lishi kerak, aytib o'tilgan mo'ljallarga nechta talablarga ega bo'lib, ularga qaramasdan qattiq, haqiqiy, adolatli va rahm-shafqatli bo'lish kerak. K.M. Levitan o'zining pedagogik deontologiyaga (pedagogning professional xulq-atvori to'g'risidagi fan) bag'ishlangan tadqiqotlarida "madaniyat" va "madaniylik" tushunchalariga e'tibor beradi.

Pedagogik faoliyat mazmunida madaniylik – bu kommunikatsiya, etiketi, tilining tashqi shakllarining yig'indisi. Ko'p yaxshi odatlar bilvosita axloqiy yuk bo'lmasligi mumkin. O'quvchilarga munosabatda boasini ko'rish, o'zining xulq-atvorini kengaytirish bilan birga, madaniyatga muvofiq o'zgarishni anglatadi. O'zaro ikki taraflama alohidalik va nimchalik ko'rish ham pedagogning madaniyatining yetarli emasligini ko'rsatadi. Yaqinlik va yumshoqlik, boshqalarni tushunishga intilish, adolatli va ochiqlik – bu pedagogning madaniyatli xulq-atvorining eng muhim xususiyatlari hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogning yuqori madaniyat darajasining ko'rsatkichlari orasida fikrlash, tanqidiylik va o'ziga tanqid qilish, doimiy ijodiy kuch sarflash kabi sifatlar bo'ladi.

Pedagogning axloqiy madaniyati professionallik va shaxsiy sifatlarni birlashtirishi kerak. Bunday bo'lish bilan birga, u o'zgarmaydi, balki shaxsiy o'sishini va professional mahoratini oshirishi bilan sezilarli o'zgarishlar beradi. Pedagogning axloqiy madaniyati – bu shaxsiy va professional sifatlarning murakkab integratsiya tizimi bo'lib, u pedagogning axloqiy sifatlarining (moti-vlar, qadriyatlar, e'tiqodlar, bilimlar, qobiliyatlar, hissiyotlar va qobiliyatlar) rivojlanish va o'zaro rivojlanishni ifodalaydi, bu axloqiy tanlovi va axloqiy faoliyatning turli vaziyatlarida namoyon bo'ladi hamda zamonaviy ijtimoiy madaniyatda va professional faoliyatda normativ yoki ideal hisoblanadigan inson yaqin axloqiy qadriyatlar, prinsiplari va qoidalari bilan taqqoslaganda.

Agar pedagogning axloqiy madaniyati – bu professional-shaxsiy xususiyat bo'lsa, "axloq" tushunchasini qo'llab-quvvatlaganda biz ijtimoiy xotiraga e'tibor beramiz. Shu sababli, axloq tushunchasi eng ko'p hollarda quyidagicha ta'riflanadi:

Axloq – bu ijtimoiy xotira shakli bo'lib, odamlarga, ijtimoiy guruhga, jamiyatga o'z tabiatiga va milliy an'analariga asoslangan o'z xulq-atvorida, qiyofalarida bo'lgan axloqiy narsalar va qadriyatlar bilan faoliyat va munosabatlar orqali ifodalangan.

Haqqoniy, agar "Falsafiy lug'at"ga qarasak, "axloq" va "moral" so'zlari sinonimlar sifatida qo'llaniladi: "axloq (lot. moralis – axloqiy, murakkab ko'pligi mores – odatlar, an'analar, xulq-atvor) – ma'naviyat, insonning jamiyatdagi harakatlarining me'yoriy tartibining asosiy usullaridan biri; ijtimoiy xotiraning xususi va ijtimoiy munosabatlarning bir turi (axloqiy munosabatlar), etikani o'rganishning maxsus ob'ekti" deb ko'rsatadi.

Axloq zamonaviy jamiyat hayotining barcha jabhalarini: mehnat, oddiy hayot, siyosat, fan, oilaviy, shaxsiy va professionalligiga mos ravishda tartibga soladi. Axloq insonning harakatlarini tartibga solishning asosan quyidagi asosiy turlariga kiradi, masalan, huquq, urf-odatlar, an'analar va boshqa qoidalar bilan to'qnashadi va bir vaqtning o'zida ulardan muhim farq qiladi.

Huquqdan farqli o'laroq, axloqiy normativlar, xotin-qizlarning xulq-atvorini aniq belgilovchi muassasalardan foydalanuvchilar tomonidan taklif etilmaydi, balki individ yoki ijtimoiy guruhning oddiy roziligi, his-tuyg'ulari, tajribalari orqali tuzilgan bo'ladi.

Shunday qilib, masalani muhokama qilganimizda, falsafiy-axloqiy literatura bag'rida "axloq" tushunchasi ustida juda keng spektrilarga ko'radigan tushunchalarni ko'rsatganimiz o'z o'rnida e'tiborga molik. Ular orasida axloq, ba'zan, xuddi baliqichlar ortida shaxsiy baxtni kashf etish yo'lida sifatida tushuniladi.

Axloqiy xulq-atvorni baholash juda oson, lekin ko'pincha xato qilyapmiz, agar biz ularning asl sabablari, xulq-atvor motivlari, ichki dunyosi, ijtimoiy madaniy muhitiga e'tibor bermasak. Bularning barchasi shuni ko'rsatadiki, axloqiy struktura hatto alohida olingan shaxs va umuman jamiyat uchun juda murakkab va ko'p o'lchovli.

Axloqiy hodisalarni bir vaqtning o'zida ko'rib chiqish va tasvirlash, hafshatoli tushunish partiyalari, muayyan ko'rinishlari, samaradorligi avtomatik bo'ladi:

- Biologik – axloqiy sifatlar va xulq-atvorning o'z vaqtida yuqori darajada attributed qilish natijasidir;

- Ijtimoiy – axloqiy normativlar va qadriyatlarning ijtimoiy mohiyatini ochib beradi;

- Psixologik – insonning shaxsiy va axloqiy xususiyatlarini yoritadi;

- Pedagogik – tarbiyalash, o'qitish va tarbiya jarayonlarini yoritadi;

- Falsafiy – axloqiy muammolarni inson hayoti, vazifasi, ko'nikmalari ma'nosida xarakterlaydi.

Shunday qilib, dars mobaynida "Pedagogik etika" maqsad va vazifalari doirasidagi axloqiy voqealarni tahlil qilishda bizning birinchi darajali qiziqishimiz psixologik va pedagogik nuqtai nazardan bo'ladi. Lekin bunday vaziyatlarda axloqiy masalalarni tahlil qilishda bizga ham falsafiy, ham ijtimoiy, hatto biologik tahlilni amalga oshirish zarur bo'lishi mumkin. Текст siz taqdim etgan ma'lumotlarning o'zbek tiliga tarjima qilinishi quyidagicha bo'ladi.

Axloqiy madaniyat tushunchalarini tahlil qilishda, ko'pincha "pedagogning ruhiy-ahloqiy madaniyati" atamasi ishlatilishini e'tiborga olish kerak, bu esa nafaqat pedagogik etika, balki insonparvar pedagogika va insonparvar psixologiya masalalarini ishlab chiqayotganlar uchun ham xosdir.

Masalan, V.D. Shadrikov, " insonparvarlik" va "gumanizm" tushunchalarining kelib chiqishini o'rganib, "ruhiylik ahloqning atributidir. Ammo, agar jamoaviy ahloq va diniyat bir vaqtda paydo bo'lganini hisobga olsak va ahloq hajmi dastlabki diniyat bilan mos kelsa, unda ruhiylikni diniyat bilan yaqin bog'langan xulosasini chiqarish mumkin", deb topdi. Diniyat ruhiylikni kuchaytiradi, unga yangi ma'nolar beradi. Qizig'i shundaki, har qanday ahloqiy tuyg'u, yangi va ahamiyatli ahloqiy qiymatlarga ko'tarilish faqat insonning ruhiy madaniyatini mukammallashtirish orqali sodir bo'ladi.

Ruhiy madaniyat insonni pokroq, yaxshiroq va mukammal qilmoqda. Aksincha, ruhiylikning tushirilishi shaxsning ahloqiy parchalanishiga olib keladi. Shuning uchun, "ruhiy-ahloqiy" madaniyat va oddiy "ahloqiy madaniyat" tushunchalarini ishlatganimizda, biz ruhiylik va ahloqning

yaxlit birligini ta'kidlaymiz va shaxsning ahloqiy idealga bo'lgan harakatini ko'rsatamiz.

Yuqorida aytib o'tilganidek, pedagogik etika tushunchalari orasida juda ko'p mazmunli va ahamiyatli atamalar mavjud, masalan: yuqori ahloqiy shaxs, ahloqiy ideal, ahloqiy tanlov holati, ahloqiy faoliyat va boshqalar. Ushbu va boshqa tushunchalarga keyingi bo'limlar va kitobning boblarida etarlicha e'tibor berishga harakat qilamiz.

1.3. Pedagogik etikaning maqsadi va vazifalari

Pedagogning ahloqiy madaniyatining mohiyatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ahloqiy madaniyat eng yuqori darajada ahloqiy tanlov holatlarida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, pedagogik etika tushunchasini tahlil qilish doirasida pedagogning kundalik faoliyatida uchraydigan barcha ahloqiy tanlov holatlarini tavsiflash maqsadga muvofiq emas.

Pedagogik etikaning vazifasi pedagogni bunday jamlangan, va ideal holda, ahloqiy tanlov holatida o'z professional pedagogik faoliyatini samarali ravishda amalga oshirishga yordam beradigan axloqiy tamoyillar va qoidalar tizimi bilan qurollantirishdir.

Biroq, pedagogik etikani ahloqiy tamoyillar va qoidalarni aniqlash va ishlab chiqishdan boshlab boshlash metodologik nuqtai nazardan noto'g'ri bo'ladi. Tarixshunoslik prinsipi tayanishni talab qiladi, shuning uchun ahloqning kelib chiqishini tahlil qilishdan boshlaymiz.

Qisqacha ahloqiy o'qimlarning evolyutsiyasini tahlil qilamiz va shundan so'ng zamonaviy pedagogning "ahloqiy madaniyat" nima ekanligini anglash asosida, pedagog o'zining professionallik faoliyatida, ayniqsa, ahloqiy tanlov holatlarida, yanada ongli ravishda foydalanish imkonini beruvchi ahloqiy qadriyatlar, tamoyillar va qoidalar sistematikasini taklif qilamiz.

O'zbekiston adabiyotida "pedagogik etika"ning mohiyatini belgilashga qaratilgan bir necha jiddiy urinishlar mavjud. O'z vaqtida E.A. Grishin tomonidan berilgan eng xos ta'riflardan biri shuki, "Pedagogik

etika – bu pedagogik mehnatning xususiyatlaridan kelib chiqadigan ahloqiy talablarning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan".

Ushbu ta'rifda pedagogik etikaning ahloqiy talablariga, ya'ni pedagogik mehnatning ahloqiy tamoyillariga e'tibor qaratilgan. Biroq, bizning fikrimizcha, pedagogik mehnat bilan bog'liq bo'lgan ahloqiy talablar rivojlanmaydi, bunga asosan ularning ba'zi qattiq shakllari o'zgaruvchan emas, balki pedagogning ahloqiy madaniyati rivojlanadi¹. Aynan ahloqiy madaniyat o'z ichiga barcha ahloqiy qadriyatlarni, ahloqiy sifatlarni va ahloqiy tamoyillarni oladi (ya'ni ularning egallanishi va qo'llanish darajasi), shuning uchun pedagogik etikaning mohiyati menimcha, quyidagicha belgilanishi mumkin: Pedagogik etika – bu pedagogning ahloqiy madaniyatining rivojlanish (o'z-o'zini rivojlantirish) va o'zini namoyon etish qonuniyatlarini o'rganadigan fan, bu turli ahloqiy tanlov holatlari va pedagogik masalalarni hal qilish jarayonida aks etadi.

Buning hisobiga, pedagogik etikaning tadqiqot mazmuni pedagogning ahloqiy madaniyatini rivojlantirish (o'z-o'zini rivojlantirish) va o'zini namoyon etish qonuniyatlari, tamoyillari va qoidalarini o'rganishdir. Shuning uchun ham, har qanday pedagogik masalaning ahloqiy kontekstdan kelib chiqishi kutiladi. Besh haridlar, har qanday pedagogik faoliyat ahloqiy ko'p yo'nalishlarga ega (shu jumladan, etika), ularning amalga oshirilmasligi esa uni samarali deb hisoblamaslikka olib keladi. Shuning uchun, pedagogning ahloqiy faoliyatidan gapirganda, boshqa barcha funksiyalarni chetga suramiz va uning ahloqiy jihatlariga e'tibor qaratamiz.

Shunday qilib, pedagogik etikaning maqsadi – pedagogga va pedagog orqali o'quvchilarga o'zlarini, o'z ahloqiy fazilatlarini va kamchiliklarini tushunishga yordam berish, shuningdek, kelajak avlodda ruhiy-ahloqiy kuchlarni saqlab qolish va o'quvchilarimizda samimiylik, rahm-shafqat, sevgi, xayrixohlik, erkinlik va mas'uliyat, yaxshi niyat va jasorat kabi sifatlarni o'z-o'zini rivojlantirish uchun real sharoitlarni yaratishdir.

Umumiy etika o'qumlari, shuningdek, ahloqiy tavsiyalar va qadriyatlar bilan tanishganda pedagogik etikaning maqsadi – har bir

¹ Курашвили, В. А. Спортивная этика // Вестн. спорт. инноваций. 2011. – № 31. – С. 18.

pedagogga turli professional pedagogik holatlar uchun ahloqiy yurish-qadamlarining bir to'plamini taqdim etishdir degan taassurot paydo bo'lishi mumkin. Bu qisman to'g'ri. Shunday qilib, agar pedagogik etika chuqurroq ko'rib chiqadigan bo'lsak, quyidagi ta'rifga kelamiz. Ma'naviy-ta'limiy etika maqsadi, muallimning barcha ishtirokchilari uchun qulay muhit (va ideal holda, baxtli holat) yaratish uchun yuqori axloqiy xulq va faoliyatini rivojlantirishga yordam beradigan professional-pedagogik prinsip va qoidalarini shakllantirishga hissa qo'shishdir. Keyingi qismda, pedagogik etikaning ilm sifatidagi maqsadini uning tavsiflovchi, tushuntiruvchi, tavsiya etuvchi va prognozlovchi funksiyalarida ko'rsatmoqchiman.

1. Pedagogik etika muallimning faoliyatining axloqiy jihatini tavsiflaydi, uning professional mahoratini belgilaydi. Pedagogik etika, muallimlarning eng yaxshi axloqiy xulq-atvor va muloqot namunalarini aks ettiradi, bu esa quyidagi komponentlar orqali namoyon bo'ladi: a) axloqiy qadriyatlar; b) muallimning axloqiy-shaxsiy sifatlari; v) muallimning axloqiy prinsiplari va qoidalarini samarali tatbiq etish qobiliyati; g) muallimning umuman axloqiy madaniyati.

2. Pedagogik etika, psixologik-pedagogik mexanizmlarini, ma'naviy madaniyatning shakllanishi, rivojlanishi va o'zini o'zi rivojlantirishini tushuntiradi, uning faoliyatining axloqiy asoslarini belgilaydi va muallimning ma'naviy madaniyatining mohiyatini, funktsiyasini va strukturasi, shuningdek, muallimning faoliyatidagi har xil holatlarda ma'naviy madaniyatini o'zlashtirish shartlarini ochib beradi.

3. Pedagogik etika normativ ilm sifatida, muallimning axloqiy faoliyat qoidalarini tavsiya etadi va "shag'alni axloqiy tarbiya berishning qanday qilib eng samarali va insonparvar tarzda amalga oshirilishi mumkin?" degan savolga javob beradi.

4. Bundan tashqari, pedagogik etika ma'lum prognozlash funktsiyalariga ega, chunki muallimning faoliyatidagi axloqiy qonuniyatlarni ijodiy tahlil va tushunishga tayangan holda, u (ya'ni pedagogik etika) axloqiy nuqtai nazardan eng samarali va pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq bo'lgan professional faoliyat va muloqot strategiyalarini prognoz qiladi.

5 Shunday qilib, pedagogik etika ilm sifatida quyidagi savollarga javob berishi kerak:

- Muallim yuqori axloqli shaxs sifatida qanday shaxsiy sifatlarga ega bo'lishi kerak?

- Mahalliy va psixologik-pedagogik mexanizmlar va shunga mos tushadigan axloq madaniyatining rivojlanish qonuniyatlari qanday?

- Muallim o'z kundalik amaliyotida, ya'ni ta'lim va tarbiya jarayonida, qanday eng muhim axloqiy prinsiplar va qoidalarga amal qilishi kerak?

- Muallimning axloqiy madaniyatining mohiyati nima, shuningdek, zamonaviy ijtimoiy-madaniy holatni hisobga olgan holda, uning struktura va funksiyalari qanday bo'lishi kerak?

"Pedagogik etika" ta'lim predmetining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Muallim uchun axloqiy ta'limlar tarixini ochib berish.
2. Muallimning diniy axloqiy qadriyatlar va buyruqlar bo'yicha ma'naviy potensialini kengaytirish va chuqurlashtirish.
3. Muallimni axloqiy prinsiplar va qoidalar bilan tanishtirish.
4. Muallimni o'quvchilarni axloqiy tarbiya berishga tayyorlash.
5. Muallimning (yoki kelajakdagi muallim sifatida talabaning) axloqiy madaniyatini rivojlantirish va o'zini o'zi rivojlantirish.

"Pedagogik etika" ta'lim predmetidir, bu nafaqat nazariy, balki amaliy yo'nalishga ega ilm, chunki u muallimga axloqni o'rgatadi, ya'ni unga professional etika haqidagi aniq bilimlarni beradi, uning axloqiy potensialini o'zini o'zi tashxis qilishini va axloqiy madaniyatini o'zini o'zi to'g'rilanishini amalga oshirishga imkon beradi.

Bu vazifalarni hal qilish uchun ma'lum bir yaxlit etika konsepsiyasini yo'lga qo'yish zarur. Agar muallif bu kitobni yozish jarayonida qanday etika tizimini shakllantirishga harakat qilgan bo'lsa, "pedagogik etika" ilm va ta'lim predmet sifatida muallimni uzluksiz ruhiy-axloqiy o'zini rivojlantirish va o'zini amalga oshirishga yo'naltirishi kerak. Aynan bu ikki tamoyil - uzluksiz ruhiy-axloqiy rivojlanish va muallimning o'zini amalga oshirish tamoyillari eng muhim va belgilovchi tamoyillardir; ular boshqa tamoyillarning mavjudligini istisno qilmaydi. Ular orasida madaniyasi bilan bog'liq tamoyil muhimdir.

Shunday qilib, ushbu kitobda taklif etilgan pedagogik etika tizimi - bu muallimning uzluksiz madaniy-axloqiy o'zini rivojlantirish tizimidir. Biroq, shuni ham ta'kidlash kerakki, muallimning axloqiy o'zini rivojlantirish jarayoni shartli ravishda uning uzluksiz axloqiy o'zini amalga oshirishini, aksincha, muallim o'zini tizimli ravishda muallim sifatida o'zida anglashi va o'zini mavjudligini anglash jarayonida kengaytirishi va ega bo'lishni ko'zga tutadi. O'zini angelayotganda muallim o'zini o'ziga xos xulq-atvori shaklida namoyon etadi, shuningdek, o'zini nafaqat o'z ichki dunyosida, balki tashqi makonda ham o'zini namoyon etadi, shunda u o'zining ichki potensialini har doim ko'taradi va buni mashg'ulat va faoliyat jarayoni orqali u o'z talabalarning ruhiy-axloqiy madaniyatida ijodiy tarzda qayta ko'rsatadi.

Shunday qilib, pedagogik etika vazifasi faqat ta'lim jarayonidagi barcha ishtirokchilar o'rtasidagi munosabatlarni insoniylashtirishda emas, balki o'quvchilarning hamma narsaga, insoniyatga, tabiatga, jamiyatga, madaniyatga, yashash muhitiga va hatto o'zlariga nisbatan insonparvarlik darajasini oshirishdir. Etika muallimni ma'naviy madaniyatning eng yuqori darajasiga olib chiqishga yordam berishi mumkin.

Pedagogik etikaning yakuniy maqsadi bu muallimni barcha mumkin bo'lgan vaziyatlarda, o'sayotgan avlodni ta'llim va tarbiya berish jarayonining har bir bosqichida yuksak insonparvar pedagogik faoliyatga tayyorlashdir.

Shunday qilib, pedagogik etika ilm sifatida oldida turgan vazifalar juda ko'p. Biroq, ularni ikkita katta asosiy blokga qisqartirish mumkin. 1. Zamonaviy pedagoglar qanday ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega bo'lishi kerak? Pedagogning ma'naviy-axloqiy madaniyatini o'zini-o'zi rivojlantirish uchun qanday imkoniyatlar va sharoitlar mavjud?

Zamonaviy pedagog, mavjud sotsiokultural munosabatlar sharoitida bolalar va o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiya berish jarayonini qanday samarali olib borishi mumkin, shunda u o'zining ma'naviy-axloqiy salohiyatini milliy va insoniy ma'naviy qadriyatlar, prinsiplari, qoidalari va an'alarini hisobga olib to'liq amalga oshirishi mumkin?

1.4. Педагогга қўйилган талаблар ва мажбуриятлар

Педагогнинг ўқувчилар, уларнинг ота-оналари, ҳамкасблари ва таълим муассасаси раҳбарияти билан ўрнатадиган муносабатлари мазмун, шакл ва даражаларда турли хилдир. Шу боис, бу муносабатларни тартибга солувчи қандайдир механизм зарур. Бундан келиб чиқиб, педагогик этика педагогнинг амалга ошириши керак бўлган талаблар, нормалар ва қоидаларнинг йиғиндиси сифатида шаклланади.

Баъзи нашрларда "Педагог қабул қилинган педагогик этика нормалари ва қоидаларига мувофиқ бўлиши керак" деган ибора пайдо бўлади. Бу албатта, талабдир!

"Мувофиқ бўлиш" деган жуда қизиқарли сўз! С. И. Ожеговга кўра, бу термин "бошқа кимсага, бошқа нарсага мувофиқликни ўз ичига олади" деган маънони англатади. Ваҳоланки, "ўзининг мақсадига мувофиқ бўлиш" деган мисол ҳам бор.

Педагогнинг "мақсади" ёки "улкан мақсади" нимада эканлиги ҳалигача аниқ эмас: билим бериш, ижтимоий-тарихий тажрибани ўтказиш ёки "ўз мамлакатининг муносиб фуқаросини тарбиялаш" (тўплам охирсиз, турли хил ва мазмунни тушуниш нуқтаи назаридан ноаниқ, чунки ишлатилган терминлар абстрактлигидан келиб чиққан ҳолда мўйи). Яна бир бор, "ўқитувчи - жамиятнинг ишончли вакили" каби баланд сўзларни келтиришни хохламаймиз.

Педагогик этика бўйича бир ўқув қўлланмасига кўра, педагогик фаолиятнинг уникалиги ва истиснолиги шундаки, унинг предмети жонли инсон руҳи ҳисобланади. Бундан ташқари, "ўғил ва қизларнинг фикрлари ва ҳиссиётларини шакллантириш ҳуқуқини олиш" катта масъулият эканлиги таъкидланади. Аммо, кейинги ҳар қандай аниқлик йўқ: руҳ нима, қандай (кимнинг?) образи ва ўхшашлигида фикр ва ҳиссиётларни шакллантириш, педагогга бу ҳуқуқни ким бергани ва умуман, бу ҳуқуқнинг қандай чегаралари борлиги ҳақида аниқ тушунтиришлар йўқ.

Шу билан бирга, баланд сўзларни оддий тилга таржима қилиш керак, фақатгина илмий терминологияга мурожаат қилиш керак. Илм шундоқ илм, у ўзининг қабул қилинган аниқ таърифини бериши керак. Илмга бағишланганлар бир-бирини тушунишади, чунки улар

бир тилда гаплашадилар. Нотанишлар - бир-бирини тушунмайди, чунки улар умумий таниш сўзларга ўз ҳаёт тажрибасидан келиб чиққан маънони киритадилар.

Шунингдек, психологик ва педагогик фанларда "тўсиклар", "тўловлар" ва "бўшлиқлар" бор - улар умумий таниш терминлар билан иш олиб боради: "психика", "тарбия", "ўқитиш", "таълим" ва ҳоказо. Бу тўсикларга профессионал психологик-педагогик фаолиятдан узоқ одамлар тушиб кетадилар - уларнинг тушунчалари, болаликдан келиб чиққан, уларни ҳақиқий ва ягона тўғри деб қабул қилишади.

Шунингдек, рух (таржимада - психика) - бу инсоннинг фикрлаш, тасаввур қилиш, хотира, эмоция, ирода соҳасида содир бўлаётган жараёнлар жамланмаси, инсоннинг ҳиссиётлари орқали берилган. Бошқача айтганда, инсоннинг ҳиссиётлари унинг онгида акс этади. Шунинг учун педагогик фаолият предмети боланинг онгини ҳисобга олиш керак, яъни унинг фикрлари, тасвирлари, хотираси, эмоциялари, иродаси, шунга ўхшаш темперамент, характер, қобилиятлар ва бошқалар.

Аниқки, педагог ўз фаолиятида боланинг онгига таъсир ўтказади. Бу ерда "таъсир" тушунчасини аниқлаш керак.

Таъсир - бу алоқа иштирокчиларидан бири томонидан бошқасига маълумотни мақсадли равишда узатиш жараёни.

Шунинг учун, инсоннинг фикрлари ва ҳиссиётларини шакллантириш ҳақида гапириш ўрнига, педагог томонидан маълумотнинг боланинг онгини кириш жараёнини ташкил этиш ҳақида гапириш маъқул. Шунинг учун, ўқитувчи доимий равишда қуйидагиларни тушуниш керак:

- у қандай мақсадда маълумотни узатмоқда (тушунсинми, ёдласинми, ҳис қилсинми, тасаввур қилсинми ёки тушунсин ва тасаввур қилсинми ва ҳоказо);

- у маълумотни қайси манзилга юборяпти (ақлий қобилиятларга, тасаввурга, хотирага, иродага, эмоцияларга ёки бир вақтнинг ўзида ҳам ақлий қобилиятларга, ҳам эмоцияларга);

- ўқувчилар томонидан олинган маълумот уларда маълумотга ва ўқитувчига нисбатан турли муносабатларни пайдо қилиши мумкин ("рози", "рози эмас", "нотўғри", "ах, бу қанчалик тўғри!", "мен сенга ишонмайман", "бундан жуда чарчадим!" ва ҳоказо);

- маълумотни қабул қилиш ёки қабул қилмасликда ўқитувчининг шахсияти ва ўқувчининг унга муносабати биринчи даражали аҳамиятга эга. Бу муносабат, аввало, ўқувчи ўқитувчининг ўзини қандай қабул қилишидан келиб чиқади. Умуман олганда, ўқувчи кўпинча ўқитувчига ишонади, агар у ўқитувчининг ўзини яхши қабул қилишини ҳис қилса.

Шу ерда педагоглар учун доимий равишда учрайдиган талабга етиб борамиз: педагог БОЛАЛАРНИ СЕВИШИ КЕРАК. "Болаларни севиш" (ёки "болаларга муҳаббат") талаблари педагогик таълим муассасаларига кириш учун мажбурий шарт ҳисобланади, бу ўқитувчининг профессионал вазифасига киритилган, ва бу педагогик этиканинг асоси сифатида қабул қилинган.

"Муҳаббат", "инсонни севиш", "болаларни севиш" каби тушунчалар билан биз, образан, катта нотўғрилиқка дуч келамиз. Муҳаббатнинг таърифи бир-бирига ўхшамаган, бошқа одамларга қарата чуқур ва ўзаро ҳиссиёт сифатида бўлиши мумкин. Унинг бошқа бир таърифи - ўзини қурбон қилиш ҳиссиёти, боғланиш. Бошқа бир парадоксал таърифда муҳаббат, психикани оғирлаштирувчи касаллик сифатида таърифланади, унда муҳаббатга чалиниб қолган одам "бошини йўқотади" ва ўзини адекват бўлмаган ҳолатда юритади.

Албатта, ҳикояларда, шеърларда, тантанали одада ва умумий равишда баланд сўзларда муҳаббатнинг кўплаб таърифлари мавжуд.

Энди сизга «болаларни севиш» нима эканлиги аён бўлдимиди? Менимча, йўқ, аён эмас. Хусусан, ҳозирги кунда, биз учун анча циничлик даврида (эски, одатий нарсалар йўқ бўлиб, янги, одатсиз нарсалар яратилмоқда), педагог ва педофил орасидаги фарқ ҳақидаги анекдотлар тарқалмоқда.

Педагогик фаолиятда "фидокорлик"ни қандай тушуниш мумкин? Бутун кун мактабда ўтиб, барчасини қурбон қилишми?

Мен "инсонни севиш" тушунчасини гуманистик психология ва психотерапия нуқтаи назаридан таклиф этишни таклиф қиламан:

Инсонни севиш - унинг ўзига хос мавжудлигини тасдиқлаш.

Бу қандай тушуниш мумкин? Агар бизда гуманистик йўналиш бўлса, бу боланинг имкониятлари ва қобилиятларининг эркин ривожланиши, агар ўқитувчи бу жараёнларни рағбатлантирса, демак, бу боланинг ўзини англаган даражада бўлиши ва ўз "уйғотилмаган" истёждодларини очишида ёрдам бериши керак.

Биринчидан, педагогнинг ўз меҳнатига бўлган этика талаблари келади. Аммо будан олдин биз "педагогик фаолиятнинг полифункционал характери" билан танишамиз. (Бу ерда ва кейинги жойларда Т. В. Мишаткина таълим воситаси материалларига таянамиз. Татьяна Викторовна Мишаткина - фалсафа фанлари номзоди, А. Н. Сахаров номидаги Халқаро давлат экологик университети фалсафа, социология, иқтисодиёт кафедраси профессори, Минск.)

"Педагогик фаолиятнинг полифункционал характери" уч асосий функцияда ўзини намоён этади: селекция, консервация ва билимларни трансляция қилиш (ретрансляция).

Кейин муаллиф ушбу учта тушунчанинг маъноси ва мазмунини тушунтириб беради.

Селекция - доимий равишда ўсиб бораётган маданий меросдан зарур бўлган фундаментал билимларни танлаш.

Бу ерда педагог билан қандай алоқаси бор? Бу ерда ўқитувчи ва профессор ҳақида сўз боради, чунки "синф учун ўқув материални танлаш" мавжуд. Ва кейин, махсус ваколатли идоралар ва вазирликлар, ўқувчилар ва талабаларга нималарни ўргатиш кераклигини ҳал қилишади, "шунингдек, баъзи билимларни унутиш ёки сақлашни белгилаш" билан.

Бу нуқтада Т. В. Мишаткина билан рози бўлиш мумкин, у педагогикадан "идораларнинг қарорлари" ёш авлод учун қанчалар зарарли ва хавфли эканлигини кўрсатади. Менинг 60-йиллардаги мактаб авлодим ҳозирги кунда Россия тарихи бўйича билимдаги бўшлиқларга эга, фактически Серебряный аср поэзияси билан таниш

эмас ва СССРнинг ривожланиш тажрибаси ҳисобга олинганда, умумий тенгликка ишонади, бу эса барча ва ҳар бир нарсани тенглаштиришга айланди, партия ва комсомол раҳбарлари ва раҳбарларидан ташқари.

Агар фақат таълим ҳақида гапирсак, албатта, билимларни танлаш керак. Ёки, балки, билимларни танлашдан кўра, ўқув материалларидаги акцентларни жойлаштиришни кўпроқ тушуниш керак. Аммо билимларнинг қандай миқдори, нарсаларнинг табиатига қандай қараш - бу ҳар бир ўқитувчининг шахсий иши. Давлат таълим стандартлари - фақат йўналишлар, яъни дарс режалари эмас, улар ўқитувчининг ижодий фаолияти учун раҳбарлик, унинг индивидуаллигини очиш учун чақирик, унинг шахсий ва руҳий бойлигини фойда қилиш, билимлар, кўникмалар билан бўлишиш ва жамиятнинг маданиятини ўрганишга ёрдам беришдир.

Шунингдек, талабаларнинг ахлоқий сифатларини ривожлантириш нуқтаи назаридан "селекция" термини, менинг фикримча, "танлаш" маъносида эмас, балки "устунлик" маъносида мос келади. Ҳар доим инсоннинг умумий инсонпарварлик сифатлари устун бўлади: яхши муносабат, сабр ва сабрсизлик, ўз қадр-қимматини ҳис қилиш ва бошқаларга нисбатан ҳурмат. Бу рўйхатни давом эттириш мумкин, аммо баъзи шахсий сифатларга алоҳида эътибор бериш керак, агар биз боланинг тарбия ва ривожланиш жараёнини индивидуаллаштириш ҳақида гапирсак. Ушбу шахсий сифатлар боланинг келажак касбига мос келади, улар унинг ўзгача, аллақачон мавжуд бўлган истеъдодлари ёки қобилиятлари, ёки таълим тизимида "профориентация" деб аталадиган нарса.

Бу формал профориентация эмас, бу ерда синфга турли касблардан келган одамлар келиб, ўзларининг токар ёки тикувчи сифатида бахтли бўлишлари ҳақида бир соат гапиришади. Бу ҳам фабрикалар, заводлар, майдонлар ва фермерларга экскурсиялар эмас, бу ерда болаларга касбнинг парадли фасадини кўрсатишади ёки энг ёмон ҳолда, болалар шундай нарсаларни кўришадики, уларни ҳеч қачон кўрмасликлари керак.

Гап болаларнинг турли фаолиятларга психофизик мослашуви ҳақида боради, бу ерда албатта, бошқа касбларда талаб қилинмайдиган нарсалар бўлади.

Коммуникабельлик - ажойиб шахсий сифат, аммо у, масалан, шофёр, кўмир кончиси ёки ткачилар касбларида биринчи ўринда эмас. Аммо ўқитувчи, врач, журналист учун уларсиз фақатгина яхши даражада эмас, балки уларнинг фаолиятида юқори профессионализмга эришиш учун ҳам керак. Педагог доимийлик билан нафақат ўз педагогик маҳоратини, балки шахсий сифатларини ҳам ривожлантириш ва такомиллаштиришга интилиши керак.

Кўриндики, шундан бошлаш керак, а нахотки, бу талабни охирда, учаликдан энг кам аҳамиятлиси сифатида жойлаштириш керак. Аммо "Педагогик этика" ўқув қўлланмаси муаллифи тўғри, чунки у ўзини ҳаммасига мос келади. Маълум бўлишича, "шахсий сифатларни такомиллаштириш" дегани: "...гап фақат билимларни янгилаш ҳақида эмас, балки уларнинг ҳақиқийлигини ва биз уларга бўлган муносабатимизни радикал қайта кўриб чиқиш ҳақида"дир.

Кейинги қисмда қандай билимларни эгаллаш кераклиги ҳақида тушунтириш берилади: "жамият ривожланишининг тарихига, назариясига ва амалиётига қараш", яъни, биринчи навбатда, сиёсий билимлар ва уларнинг тўғри баҳоланишини шакллантириш. Кейинги ўринларда замонавий маданият ва ёшлар субкультураси, сексология ҳақида билимлар келади ва... ва шу билан янгиликларга эришиш тугайди!

Бироқ, кейин биз педагогларда махсус - интеграл фикрлаш услуби бўлиши кераклиги ҳақида хабар оламиз, бу педагогнинг шахсий сифатларини шакллантириш асоси бўлиши керак, уларнинг жамланмаси Е. О. Галицкихнинг педагогик мутахассислиги профессионалограммасини шакллантириш сифатида кўриб чиқилиши мумкин.

1. Умумий мустақиллик: "шубҳа, ҳайрат, савол бериш" қобилияти, мустақил хулосалар ва хулосаларга интилиш, "барьерлар" ва анъанавий педагогикани енгиш, фикр энергияси ва ўз позициясини ишонтириш ва ҳ.к.

2. Интеллектуал, эмоционал ва ахлоқий ҳис-туйғуларнинг бирлиги: "дунё билан очилиш" ҳисси, интеллектуал эмоциялар - ҳайрат, шубҳа, тўғри ахлоқий танловдан задорланиш ҳисси, ўз кадр-қимматини ҳис қилиш, тўғри само баҳолаш ва ҳ.к.

3. Мулоқотга очиклик: бошқа одамга қизиқиш ва унда ижодий потенциални оча олиш қобилияти, мнений плюрализмининг ҳуқуқлилигини англаш, ўз фикрлаш эгоцентризмидан чиқиш... метафоралилик, образлилик, нутқнинг грамоталиги ва ҳ.к.

4. Педагогнинг ижодий фаолияти: сўз ва ишнинг бирлиги, ҳис-туйғу ва ҳаракат, таълимга нисбатан мақсадга йўналганлик, муаммоларни енгилга тайёрлик, ўз хатоларидан ўрганиш қобилияти ва ҳ.к.

Ҳаммаси ажойиб, шубҳасиз. Аммо "аммо"лар, бу профессионалограмма ўқиш жараёнида ва кейинги вақтда кўпинча пайдо бўлади, чунки уларни бир-бири билан таққослашни бошлайсиз.

Биринчидан, "Педагогик этика" муаллифининг авторитар позицияси ("содик болалар", "болаларнинг фикрлари ва ҳис-туйғуларини шакллантириш", "педагог мажбур", "педагог - билимларни трансляция қилувчи" ва ҳ.к.) профессионалограмма параметрлари билан тўғридан-тўғри мос келмайди, чунки у ерда педагог инсон сифатида, билимларни эгасидек, балки уларнинг трансляциячиси сифатида эмас.

Иккинчидан, профессионалограмма параметрларининг баъзилари аниқ эмас (масалан, "таълимга нисбатан мақсадга йўналганлик" - бу нимани англатади?).

Учинчидан, агар педагогик таълим ва тарбия жараёнида уларнинг ривожланиши жойлаштирилмаган ва режалаштирилмаган бўлса, бу шахсий сифатлар қайдан пайдо бўлади? Бу фактни "Педагогик этика" муаллифининг ўқитувчи педагогик фаолияти мавзусидаги позицияси, шунингдек, талабаларнинг биринчи курс студентлари орасида ўтказилган сўровларнинг натижалари исботлайди: "билим бердилар", "билимларни ўтказдилар", "билимларни баҳоладилар" ва ҳ.к. Ва деярли ҳеч ким

ўқитувчиларнинг талабаларнинг шахсий ишончлари билан қизиқишини, уларнинг ўз хулосалари ва фикрларини рағбатлантиришини, турли хил фикрлаш усуллари ва усулларини ривожлантиришга ёрдам беришини айтмайди.

Аслида, педагогика ўқув муассасасининг биринчи курс студенти - бу эртагаги педагог, ва уни мактабда фикрлашни, таҳлил қилишни, хулосалар чиқаришни, ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилишни ўргатишмади. Афсуски, уни вузда ҳам ўргатишмайди, чунки у ерда ҳам, мактабда ҳам "билимларнинг мустаҳкамлигини текшириш" деб аталадиган нарсая мавжуд, бу ерда фақат ёдлаш ва аниқ такрорлаш керак. Эслашингиз мумкин, бугунги кунда моддий бўлган тестлашиш нимага йўналтирилган? Эслашга! Агар эсласангиз, тўғри жавобни танлайсиз. Ёки сизга омад келади, ва тахмин қиласиз.

II BOB. AXLOQNING KELIB CHIQISHI VA AXLOQIY TA'LIMLARNING EVOLYUTSIYASI

2.1. V.A. Suxomlinskiy pedagogik etikasi

Pedagogik etikaning zamonaviy muammolariga diqqatni qaratishdan oldin, axloqning kelib chiqishini aniqlash zarur. Bu yerda XVIII va XIX asrlar o'rtasidagi muhim g'oyalar va fikrlarni ko'rib chiqmasdan, Petr Alekseevich Kropotkin tomonidan ilgari surilgan fikrlarga e'tibor berish qiyin. Uning nomi ko'pincha anarxizm nazariyasi bilan bog'liq. Biroq, uning hayotining so'nggi yillarida olib borgan tadqiqotlari ahloqning kelib chiqishi va rivojlanishi masalalariga qaratilgan.

Axloqning qanday va nega paydo bo'lganligi haqidagi savol bugungi kunda ham dolzarbdir. U badiiy ilohiyotdanmi yoki inson ongsizlikning muayyan bir qismi sifatida bormi, yoki bu — insonning biyosotsial evolyutsiyasining natijasi? Ushbu masalalar haqida ko'plab g'oyalar va ilmiy asoslangan xulosalarni akademik P.A. Kropotkinning "Etika" asarida uchratamiz, bu asar 1922 yilda nashr etilgan va 1991 yilda qaytadan chiqarilgan. Ushbu kitob g'oyalar va xulosalarining chuqurligi bilan ajralib turadi.

P.A. Kropotkinning ilmiy faoliyati, ehtimol, shaxsiy va ilmiy sabablar bilan jamiyat va o'ziga nisbatan inson mas'uliyatini, adolat va mas'uliyatning ildizlarini izlashga qo'shiladi. Etika muammolarining ko'tarilishi va yechilishi Kropotkin tomonidan, hayvonlar dunyosini o'rganish bilan bog'liq bo'ladi; u hayvonlarga o'xshamishning ahamiyatini inkor etdi.

Shunday qilib, axloq zamirida mavjud bo'lgan ijtimoiy va biologik jarayonlar doimiy ravishda o'zaro aloqada bo'lgan patriklar sifatida ko'rinadi. Kropotkinning g'oyalar aytadi: "O'zaro yordam — mavjudlik uchun zarur bo'lgan tamoyil." Boshqa birodarlik va ijtimoiy munosabatlar mavjud bo'lib, boshqalarni bilishga yordam berish bizning hayotimizda, shuningdek, paydo bo'lishlari o'zaro yordam va muhtaroqlikdir.

Ushbu asar so'nggi avlodlar etikaning aqliy misollarida o'z jonini qidirishlaridan kelib chiqqan. Aytish mumkinki, biz evolutionizmga va

tarbiyaning biologik va ijtimoiy aspektlarining tabiiy natijalaridan ko'rinayapmiz.

Ushbu xulosalardan kelib chiqib, zamonaviy pedagog axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda tabiatni o'rgatuvchi etika sifatida qo'llanishi muhimdir. Pedagog o'zini o'zi tarbiyalash va rivojlantirishda o'zaro yordam va hamjihatlik tamoyillariga e'tibor berishi kerak.

Bu o'qituvchi uchun haqiqiy, turmush sharoitida yashovchi o'zaro yordam va hamkorlik tamoyillari asosida muhim qadriyatlarni o'zida mujassam etadi. Pedagogik faoliyatdagi muammolarni yechishda, ishlab chiqarish tamoyillari haqiqatda talabalarga mas'uliyatni va adolatsizlikni o'rgatish uchun, qizg'inlikni va manfaatlilikni birlashtirishga harakat qilishi zarur. Sokratning merosi, uning asosiy g'oyasi sifatida insonning axloqiy boshlanishining mohiyatini insonning dunyoqarashida qidirish fikrini o'z ichiga oladi. Sokrat o'z izdoshlari uchun uchta qoidani qoldirgan: "Foydalining mazmunini aqlda yanada batafsil aniqlash, yaxshilik tushunchasini eng umumiy shaklda shakllantirish va etikani hamma qamrab oluvchi dunyoqarashning bir qismi sifatida mantiqiy jihatdan asoslash".

Aqldan kelib chiqib, foydalini zavq olish bilan bog'lab ko'rganlar nimalarga kelishadi? Ma'lum bo'lishicha, doimiy zavq aksariyat hollarda axloq talablariga mos kelmaydi. Doimiy zavq, aslida, faqat ruhiy bo'lishi mumkin. Biroq, hatto bunday nuqtai nazar ham tanqiddan o'tmaydi. Insonlarni baxtli qilish kerak bo'lgan etikaga oid fikrlar Sokratni shuni anglashga olib keldi: axloqiy sabablarga ko'ra, inson zavqdan voz kechishi kerak. Shu tariqa, Sokratdan beri "evdemonizm" nomi bilan ataladigan individualistik amaliy foyda axloqi o'z-o'zidan yo'q bo'lib ketadi. Shuningdek, Sokratning bizgacha yetib kelgan ta'limoti shundaki, falsafaning maqsadi - haqiqiy yaxshilikni anglash yo'lida o'z-o'zini tanishdir va insonning asosiy fazilati - bilim yoki donolik. Ehtimol, shu sababdan Sokrat keyingi davrlar uchun donishmandlik idealining timsoliga aylandi.

Platon (miloddan avvalgi 427-347 yillar) Sokrat tufayli Platon erta falsafa bilan tanishdi, bu esa uning dunyoqarashiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Platonning axloqiy ta'limoti individual fazilat va jamoaviy adolatni

anglash bilan uzviy bog'liq. Platon ushbu ikki qutb o'rtasida insonning jamoat-siyosiy faoliyatda ishtirok etmasdan erishib bo'lmaydigan kelishuvni qidiradi, chunki bu yoki axloqiy normalarga muvofiq harakat qilishga majbur qiladi yoki odamni halokatga olib keladi. Platon fazilatlar mohiyatini davlat ta'limoti kontekstida ko'rib chiqishni boshlaydi va ideal sifatida davlatning yaxlitligi tomonida individual fazilatlar uyg'unligini ko'radi.

U shuningdek, to'rt xil davlat tuzilishi turlarini tasvirlaydi: to'g'ri davlat - monarxiya va aristokratiya, qolgani - timokratiya, oligarxiya, demokratiya va tiraniya - buzilganlarga kiritiladi. Platon o'z asarida "Davlat"da adolatli davlatning mavjud bo'lishi mumkin deb hisoblaydi, ammo keyingi asarlarida (masalan, "Dialoglar") bu mumkinlikni tasvirlaydi. Platon o'z asarida "Qonlar" asosida insoniy hayotning va ijtimoiy hayotning qat'iy tartibga solinishi kerakligini ko'rsatadi, bu esa uning fikricha, irodasi va jahon qonuni o'rtasidagi yanada uzilishlarni keltirib chiqaradi. Platonning asarlarida fazilatlarni tushunish orqali o'rganish va ruhning o'zgacha ko'chishi masalalariga katta e'tibor beriladi. Ruhni tarbiyalash Platonning "Fedon" asarida asosiy muammo bo'lib, unda ruhning abadiyligi isbotlanadi, chunki "ruh Aydga hech narsa, faqat tarbiya va yashash tarzidan boshqa olib borilmaydi". Platon insonda fazilat va adolat tarbiyasi masalalariga katta e'tibor qaratadi. Platonning fikricha, inson ruhining uch bosqichi (ishtiyoq, g'ayrat, tafakkur) davlatda uch toifaga (hunarmandlar, jangchilar, qo'riqchilar) mos keladi, har bir toifaga esa o'z fazilati (toqat, jasorat, donolik) mos keladi.

Oltin asarlarda Platon ruhning uch qismli strukturasi o'rganilgan bo'lsa-da, ruhning o'zini harakatlantirish to'g'risidagi ta'limot bilan kengaytiriladi: ruhning uch boshlari dinamikada ko'rilib, turli ruh turlari (xudolar ruhi, inson ruhining to'qqiz darajasi: donishmand, shoh, amaliy faoliyat deyarli, jismoniy davolovchi, bashorat qilish, ijodkor va rassom, hunarmand, sofist, tiran) ierarxiyasi o'rnatiladi.

Platon axloqqa ideal tushunchasini kiritdi. "Ruh, uning fikricha, aql, hissiyot va irodaning uyg'unligi edi, unda donolik, jasorat va ehtiyotsizlik kuchi paydo bo'lad²i...

Garchi Platon adolatning ahamiyatini axloqiy shakllanishda baholamagan bo'lsa-da, u adolatni san'atda ifodalaganida, keyingi fikr yurituvchilar uchun bu axloqni asossiz qilib ko'rsatgan sababni hayratda qoldiradi".

Qadimgi Gretsiyada fazilatlar tushunchasi, avvalo, donolik, jasorat, adolat, mmizetganlik kabi ahloqiy sifatlar bilan bog'liq bo'lib, bu Platonning axloqiy qarashlarida ham o'z aksini topgan.

Aristotel allaqachon axloqiy sifatlarning fazilatlar tug'ma emas, balki tarbiya jarayoni va hayot va faoliyat sharoitlariga bog'liq holatga ega ekanligini e'tiborga oldi.

Aristotel-qadimgi grek olim, Platonning shogirdi, Aleksandr Makedonskiyning tarbiyalovchisi. O'z axloqiy ta'limotida, faylasuf odamlarga nisbatan axloqiy talablarni batafsil ishlab chiqadi. Uning fikriga ko'ra, axloqiy shaxs, oddiy hayotning oqimidan qoniqmaydi, balki o'zining individual faoliyatini o'zi boshqarish uchun harakat qiladi. Aristotelning fikricha, "har bir inson va hamma odamlar uchun bir maqsad bor, bu maqsadga erishishni istaganlar bir narsani tanlaydi va boshqasidan qochadi, bu maqsad - baxtdir". Baxtning xarakteristikasi sifatida Ariqotil, ayniqsa, fazilatlarini birinchi o'ringa qo'yadi.

Shunday qilib, qadimgi Gretsiya faylasuflari axloqiy asosiy prinsiplar bo'yicha ko'plab muammolarni ko'tardilar va shu bilan birga, bugungi kunda o'z ilmiy va amaliy ahamiyatini yo'qotmagan javoblarga keldilar. Masalan, ularning fikricha, ayrim insonlarda angedoniya - yoqimli hislardan, hislardan, fikrlardan zavq olish qobiliyati yo'qligi bor. Bu qobiliyat, ko'pincha, o'z ishlariga va atrofida qilargalarga bo'lgan yuqori mas'uliyat hissi bilan ajralib turadigan shaxsda namoyon bo'ladi.

Angedoniya, xususan, barcha ishni imkon qadar yaxshi qilishga intilishadi, bu odamlarga ham xosdir, ularda ham qoniqarsizlik va ortiqcha

² Неретина, Т. Г. Профессиональная этика педагога : учебное пособие .: – Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2020. – 118 с.

o'zini tanqid qilish hissi mavjud bo'lib, bu, o'z navbatida, miya markazlarida zavq olish imkoniyatini o'chirib qo'yishi mumkin.

Biroq insonning sog'ligi va farovonligi juda muhimdir, shuning uchun har bir kechayotgan kunga zavq olish va kichik noqulayliklarni e'tibordan chetda qoldirish qobiliyati mavjud. Bu pedagogika kasbida juda muhimdir, chunki o'qituvchining ijobiy kayfiyati uning faoliyatining umumiy pedagogik kayfiyatiga ta'sir qiladi. Tasodifiy holatlarda psixologiyada oxirgi yillarda "gedon" tushunchasi – zavq va zavqning shartli birligi, ularning kelib chiqish manbaidan qat'iy nazar dahl qilish tushunchasi kiritilgan.

"Gedon" tushunchasi qadimgi Gretsiyada keng qo'llanilgan "gedonizm" tushunchasidan ixtiyoriy tarzda farqlanadi. Gedonizm, Demaqrit va Ariqotildan boshlab, insonlarga erdiy zavqlarga intilish kerakligini ko'rsatgan axloqiy tamoyil sifatida ko'rib chiqilgan. Gedonizm tamoyiliga XVIII asrda fransuz materialistlari T. Gobbs, J. Lok, B. Spinoza murojaat qilishgan. Keyinchalik, gedonizm g'oyalarini ko'plab zamonaviy etika nazariyachilari - J.Santayana, M.Shlik, D.Dreyk - rivojlantirganlar.

"Etika lug'ati" (1981) da ta'kidlanishicha, gedaonizm, bir tomondan, "axloqda taraqqiy etgan rol o'ynadi, chunki u diniy axloqqa qarshi kurashda va axloqni materialistik nuqtai nazardan talqin qilishda urinish bo'lib xizmat qildi". "Biroq gedonistik tamoyil individualistik xarakterga ega va ko'p hollarda axloqiy nisbiylikka moyil bo'ladi".

"Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gedaonizm va gedon tushunchalari, pedagog va uning pedagogika faoliyatidagi axloqiy orientatsiyasi uchun to'liq tatbiq etilishi mumkin. Bundan tashqari, shifokorlar zavq holatida, zavq hislarda, bosh miyasi hujayralari tomonidan ishlab chiqariladigan mutlaqo xususiy moddalar - endorfinlar qondan yuqori darajada kelib chiqishini aniqlashdi. Ular etarli miqdorda bo'lganda, immunitetni oshiradi, organizmdagi almashinuv jarayonlarini yaxshilaydi. Aksincha, stress, noqulaylik holatlarida anti-gedonlar, insonni to'liq talash holatiga olib keltirishi mumkin.

IX-XX asr axloqiy ta'limotlariga chuqur murojaat qilmasdan, o'qituvchi o'qituvchi va uning axloqiy masalalariga qarataylik.

Umummoljajilar, mualliflar E. Fromm, L. Kolberg va Z. Freud. Ular axloq masalalariga juda farqli nuqtai nazarlarni taklif etadilar.

Masalan, Z. Freud Simvergo axloqiy funksiyani amalga oshirishini, ego uchun o'z harakatlari uchun mukofotlar va jazolarni rag'batlantiradi deb hisoblaydi. Biroq, ushbu kontseptsiyada axloqiy ehtiyoji, motivlari va o'rganishlarini qanday paydo bo'lishiga javob topilmaydi.

Oddiylikning eng mashhur nazariyasi, 1963 yilda Garvard psixologi Lorens Kolberg tomonidan taqdim etilgan. Kolberg, axloqiy rivojlanishning olti bosqichini ajratgan, bu esa qiyosiy hodisalar orqali tushunish va empatining rivojlanishiga olib keladi. U, shuningdek, axloqiy jarayonlarning rivojlanishini yosh bilan bog'lamaydi. Uning nazariyasi bo'yicha, odamlarning aksariyati olti bosqichdan uchtasini o'tadi.

Ikki birinchi bosqich bolalarga tegishli bo'lib, ular yaxshi va yomon tushunchalarini o'zlashtirmagan. Ular jazodan qochishga intilishadi (birinchi bosqich) yoki mukofot olishga intilishadi (ikkinchi bosqich). Uchinchi bosqichda odamlar boshqalar fikrlarini aniq qilib, ularning ma'qullashini olish uchun harakat qilishadi. Ushbu bosqichda, tadqiqotchilar, yaxshi va yomon to'g'risida o'z tushunchalarini shakllantira boshlaydilar. Biroq, odamlar ko'pincha ijtimoiy ma'qullashni olish uchun o'zlarini moslashtirishga intiladilar. To'rtinchi bosqichda odamlar jamoaning qiziqishlarini va jamiyatda xulq-atvor qoidalarini anglashadi. Aynan shu bosqichda axloqiy ong shakllanadi: kassir ko'p pulni berib yuborganida, odam uni qaytaradi, chunki "bu to'g'ri". Kolbergning fikricha, oxirgi ikki bosqichda odamlar o'z qadriyatlaridan tashqariga chiqa oladilar. Beshinchi bosqichda odamlar muammolarini tasavvur qilish imkoniyatiga ega bo'lib, o'zlarni yaxshilashlari mumkin. Oltinchi bosqichda esa, odamlarning o'z axloqiy his-tuyg'ulari, umummilliy va izchil axloqiy printsiplari shakllanadi.

Kolberg nazariyasida, axloqiy rivojlanish bosqichlarini ajratish uchun urinish bor, lekin shaxsiy axloqiy o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlarini tushunishning aniq ko'rinishi yo'q.

Bizning fikrimizcha, aynan shu muammolarni chuqur tahlil va o'rganish, Erich Fromm tomonidan o'z ifodasini topdi.

Shu bilan birga, axloqiy muammolar, insonning axloqiy o'z-o'zini rivojlantirish masalalarini Fromm avtoritar etika va gumanistik etika nuqtai nazaridan tushuntiradi.

"Avtoritar etika hokimiyat inson uchun yaxshi nima va uning xulq-atvor qoidalarini belgilaydi. Gumanistik etika insonning o'zi normalarni belgilovchi va ijrochisi bo'lib, ularning rasmiy manbasi yoki tartibga soluvchi kuchi, ularning mazmunidir".

V.A. Suxomlinskiy pedagogik merosida pedagogik etika masalalari, bolalarni ruhiy-axloqiy tarbiyasi bilan bog'liq muammolar juda muhim o'rin tutadi. U professional xizmat, ezgulik, qadr-qimmat va professional ijod erkinligi kabi muhim tushunchalarni pedagogik etikaning asosi deb hisoblaydi. V.A. Suxomlinskiyning pedagogik etika bo'yicha qimmatli asarlaridan biri "Qanday qilib haqiqiy insonni tarbiyalash mumkin" nomli kitobidir. Bu asar pedagoglarga mo'ljallangan suhbatlar va axloqiy maslahatlar shaklida tuzilgan bo'lib, unda axloqiy muammolarni yorituvchi ertaklar va hikoyalar o'z aksini topgan. Vasiliy Aleksandrovich o'z ijodida, go'zallik va axloqiy qadriyatlarning abadiy ahamiyatini bolalarga yetkazishda san'at asarlarini qo'llaydi.

Suxomlinskiy haqiqiy insonning axloqiy sifatlari orasida fuqarolik hislarini, vatanparvarlikni, o'z mintaqasiga, o'z yurtiga bo'lgan sevgini alohida ta'kidlaydi. U o'quvchilarni badiiy adabiyot klassiklariga jalb qilishda ulkan imkoniyatlar ko'radi va bu jarayonni kuchli axloqiy va gumanistik his-tuyg'ularni shakllantirish bilan bog'laydi.

"Etika xrestomatiyasi" asarida "Go'zallik – hayotning quvonchi", "Inson – eng yuqori qadriyat", "Katta-kichiklarga hurmat", "O'ylash manbalaridan sayohat", "Inson insonning ichida qoladi", "Mehnat, baxt va burchning uyg'unligi", "O'zida sezgi rivojlantirish" kabi bo'limlar joy olgan.

Vasiliy Ivanovich Suxomlinskiy bolaning ota-onasi bilan munosabatlarida axloqiy burch va mas'uliyat tushunchalarini ajoyib misollar bilan ochib beradi. "Etika xrestomatiyasi" asari, oddiy shakl va mazmunga ega bo'lib, odamning ruhida ko'rinmas axloqiy iz qoldiradigan mini-ertaklar, hikoyalar, afsonalar va matnlarni o'z ichiga oladi. Suxomlinskiy bu axloqiy ta'sirga ishonadi.

Misol tariqasida "Deda Matveyning dubi" hikoyasini keltirish mumkin. Bu hikoyada qari Matvey bir vaqtlar yangilik tashuvchilaridan bir dublik so'raydi va uni ekadi. U o'z kuchini to'playdi, o'simlikka g'amxo'rlik qiladi va natijada bolalarning xayolida bu dubning go'zalligi bilan qaroqlikni qoldiradi, kayfiyatlarini oshiradi. U bolalar uchun mas'uliyat hissi va hissa kiritishdan, boshqalarning baxti uchun quvonch olib kelishdan bahramand bo'lish zarurligini ta'kidlaydi.

Suxomlinskiy uchun inson – eng yuqori qadriyat bo'lib hisoblanadi. U, insonning muhabbat, hurmat, sadoqat va do'stlikka bo'lgan ehtiyojini, shuningdek, ulkan mas'uliyat va burchni assosiy tushunchalar sifatida ko'radi. U, kattalarga (ota-onalarga) hurmat va ehtiromni, bu o'z ichida ruhiy tarbiyaning asosiy omili hisoblanadi. Uzedir, bola shaxsiyatining tarbiyasi istilosiz, qalbning iliqligidan o'smaydi deb hisoblaydi.

V.A. Suxomlinskiyning ko'p asarlarida ota-onalarning tarbiyasida mavjud bo'lgan kamchiliklar, bolalarning egoizm, qahr, va ikki yuzliligi kabi yomon sifatlarni shakllantirishga olib kelayotganidan bahs yuritadi. U, shaxsning axloqiy shakllanishi uchun ruhiylik va mehr-muhabbatning ahamiyatini ko'rsatadi.

Suxomlinskiy, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar va hissiy bog'lanishning ahamiyatini ajratib ko'rsatadi. U, insonning hayotidagi maqsadni sevgi, do'stlik, yaxshi ishlar va qiyinchiliklarni yengish orqali tushuntiradi. U, ish tarbiyasi – ishning estetikasi va uning axloqiy shakllanishidagi ahamiyatini ham alohida ko'radi.

V.A. Suxomlinskiyning o'qituvchi sifatida so'zlari va tushunchalari:

- "Biz o'smirlar uchun kuchli ruhiy hayot misoli bo'lishimiz kerak; shundagina tarbiya berish uchun axloqiy huquqimiz bor".

- "O'n yildan ko'proq vaqt davomida qishloq maktabida ishlash men uchun katta baxt edi. Men o'z hayotimni bolalarga bag'ishladim va "Yuragimni bolalarga beraman" deb atagan mushaklarimdan biri, bu tengdoshlarimiz, o'qituvchilarga, bu davrdan o'tadigan barcha o'qituvchilarga aytmoqchiman".

- "Bola, avvalambor, jonli inson sifatida bilishi va hatto o'z ta'lim tugmasining ko'ziga qarab, ta'limning muhim yuragi bo'lishi zarur".

- "Tarbiya qilish qiyinchiliklari haqida o'ylaganimda, men qiyin tarbiyani ancha qiyinlashtiradigan oddiy bir qoidani his qildim: balalaridan oson tarbiyalanadigan joyda o'spirlarga tarbiya berish qiyin bo'ladi".

Ushbu va boshqa fikrlar pedagogik estetikaning mohiyatini va V.A. Suxomlinskiy faoliyatining axloqiy o'lchovlarini yoritadi. U oxirgi natijalar bilan bolaning o'zini his qilishiga va axloqiy to'plam o'rnatilishiga yechimlar topadi. Uning pedagogik faoliyatidagi yondashuvi nafaqat o'quvchilarning ruhan to'la va baxtli tarbiyasiga qaratilgan, balki u insoniyatga hikoya qilib beradi.

Manbalar va axloqiy odatlarning sabablari – chuqur ongi va shaxsiy his-tuyg'ularni baholashning birlashgan holatida. Odamlarni juda ta'sir etadigan narsalar, ularning orasidagi munosabatlar, axloqiy fazilatlari haqida chuqur o'ylash va his qilish jarayoni, o'smirlik yillarida juda muhim ahamiyatga ega. Axloqiy odatlarni tarbiyalash - axloqiy g'oyalar va e'tiqodlarning asosi sifatida xizmat qiladi. Axloqiy odatlarni shakllantirish - tarbiyachining tarbiyalanuvchining ruhiy olamiga kirishi, insonni tushunish va lug'at, go'zallik kabi nozik vositalar orqali ta'sir qilish uchun muhim bir yo'l. Axloqiy odat tufayli, jamiyatning ongi va axloqi shaxsiy shaxsning ruhiy merosiga aylanadi. Axloqiy odatsiz, o'z-o'zini tasdiqlash, o'z-o'zini tarbiyalash va o'ziga hurmatni qozonish qiyin bo'ladi. Axloqiy haqiqat shaxs uchun muqaddas, qattiq va qimmatli bo'ladi, chunki inson ushbu haqiqatning zolimligi haqida his-tuyg'ularni o'z yuragiga yaqinlashtiradi, fikrlariga tezkor emosional signallar keladi: "Ana shunday qiling."

Ish va fuqarolik boshlanishi o'z-o'zini hurmat qilish hissi bilan birlashadi. Umumiy foyda uchun mehnat qilish insonni o'z-o'zidan ketish va ajralish demak emas. Mehnat bilan insonlarni baxtidagi quvonch qattiq shaxsiy ifoda va o'z-o'zidan maftunlik deb hisoblanadi. Jamiyatda birorta rangsiz inson bo'lmasligi kerak. A.V. Lunacharsky ta'rifiga ko'ra kuchli shaxsiyat - bu jamiyatning asosidir. Mehnat hissi umumiy his-tuyg'ularning asosiga qo'yilishi zarur, shuningdek, o'z sevimli ishida eng asosiy mahoratga ega ekanini his qilish uchundir. Insonda o'z ishiga qiziqish, haqiqiy ustaga aylanish ta'minlashi lozim, buning orqali mehnat

ijodiy hayotga singdirilib, faoliyatning eng kuchli emotsional stimuliga aylanishdir - bu g'oya va mehnat tarbiyasining birligi.

Har bir insonni topishga, o'zini namoyon qilishga, zarur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishga yordam berish zarur, shuningdek, ustaga aylanishga majbur qilish lozim. Bu shaxsiy yondashuv va shaxsiyatni tarbiyalashning alfa va omegasidir. Jamoaning mehnat qiyofasi - bu buyruq yoki buyruq asosida harakat qiladigan biron bir rangsiz omma emas. Yoqimli shaxsiy lancahlarsiz jamoa bo'lishi mumkin emas. Jamoani tarbiyalashni o'smirlarning har birida hayotiy potentsialni ochishda, iqtidorni uyg'otishda ko'raman. O'smirlik yillarida o'smir bir sohada sezilarli yutuqlarga erishishi, nimadadir bir ehtirosni sezishi va bir ishni haqiqiy ijodiy faoliyatga aylantirishi kerak.

A.V. Suhomlinskiy o'g'liga xat yozib, «Men buni juda xursandman, bular: ideal, hayot maqsadi, haqiqat, go'zallik sizni qiziqtiradi. Sizda bunday qiziqishni ko'rganimda, men buni juda eslamayman. Ushbu xat sizda ko'plab fikrlarning oqimini boshqargan. Shu bo'ladi, ehtimol sabab sizning oldingizda yangi odamlar ekanligi, har kuni dunyodagi eng ajoyib, eng hayratlanarli narsani - Insonni bilib olasiz. Odamni bilish - bu o'z-o'zini yana bir bor bilish. O'zimda, men o'qish odadigimda, samimiy yangi odamlarni bilganimda, o'z fikrlarimni qayta ko'rib chiqaman, o'z qarashlarimni tekshirib ko'rishga harakat qilaman», deb yozdi³.

«Insoniyatni, haqiqiy go'zallik tarbiyasi o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni. O'zingizda insonni tarbiya qiling - bu eng muhim. Muhandis bo'lish uchun 5 yil kerak, lekin inson bo'lishni o'rganish uchun butun hayot davomida o'rganiladi. O'zingizda insoniy ruhni tarbiyalash kerak. O'z-o'zini tarbiyalashning eng muhim vositasi - go'zallik. Go'zallik keng ma'noda - san'at va musiqa, shuningdek, odamlarga bo'lgan munosabatlar. Bu haqda bizda yana ko'p narsalar, juda ko'p gaplashishimiz kerak», deb yozdi.

“His-tuyg'ularni tarbiyalash uchun qanday yo'l tutish kerak? Avvalo, odamlar orasida yashayotganingizni hech qachon unutmazlik kerak. Sizning yoningizda haqiqatan ham inson, o'z g'am-tashvishlari, fikrlari,

³ Богданова, М. А. Об «антикультурном» положении спорта / Вестн. Том. гос. ун-та. – 2013. – № 369. – С. 48–52.

his-tuyg'ulari, tashvishlari bo'lgan inson mehnat qilmoqda. Har bir insonda insoniylikni hurmat qilishni bilish - bu ehtimol, eng katta insoniy yetakchilik san'ati. Hissiyotlarni nozik tarzda tarbiyalash faqat jamoada, atrofdagilar bilan doimiy ruhiy aloqadagi o'zaro suhbat orqali amalga oshiriladi», deb yozdi.

«Inson go'zalligi idealida axloqiy idealdir. Jismoniy, axloqiy, estetik mukammallik birlikda - bu juda tez-tez aytiladigan muvozanat. Bizning hayotimizni go'zal qilish uchun insonni go'zal qilmasdan bo'lmaydi va bu eng oliy insoniy his - sevgi. Umumiy go'zallikning cho'qqisi, o'z jamiyatimiz a'zolaridan har biri, obraz bilan aytganda, ichki go'zallik bilan porlashi bo'ladi».

«Sevgi go'zalni yaratishda, jismoniy va ruhiy jihatdan, mavjuddir» - Sokrat

«Yaxshilik - baxtga erishishning eng ishonchli vositasi; va agar inson qanday harakat qilishni bilmasa, yaxshilikka ergashish eng yaxshisi» - Epikur

«Axloq - bu insonning ruhiy mohiyati» - L.N. Tolstoy

«Odamlardagi burchni yengish, shunga amal qiling» - Titsyeron

«Eng kuchli odam - bu o'zini boshqarish qobiliyatiga ega bo'lgan» - Seneka

«Har bir narsada me'yorga rioya qilish zarur, hamma narsaning oxiri bor, yaxshilikning chegarasi bo'lishi mumkin!» - Goratsiy

«Yengil odamlar bilan aloqalarimni yaxshilashim (o'z-o'zini tarbiyalashing) kerak» - E. Kant

«O'z-o'ziga yaxshi ko'radigan ishni qilma» - Konfuziy

«Tenglikda, tengsizlikda - bu ijtimoiy sheriklikning formulasi bo'lishi kerak» - J. Loko

«Agar siz boshqalarning qayg'ulariga befarq bo'lsangiz, siz inson deb hisoblanishga loyiq emassiz» - Saadi

«Samimiy munosabatlar, muloqotdagi haqiqat - bu do'stlikdir» - A.V. Suvorov

«Haqiqiy do'st baxtsiz paytda taniladi» - Ezop

«Aqlli odam bilan do'st bo'ling, chunki do'st-yaramaydigan sizning dushmanningizdan ko'ra xavfliroq» - Rumi.

2.2. Axloqiy tarbiya

Ushbu bo'limda o'quvchilarning axloqiy tarbiyasi jarayoni murakkab va ko'p qirrali ekanligini e'tiborga olib, ba'zi muhim strategiyalarga to'xtalishni maqsadga muvofiq deb bilamiz:

- Rahm-shafqat, do'stlik va sevgi hissini tarbiyalash;

- Yaxshi axloq tarbiyasi;

- Ijobiy, yuqori axloqiy fikrlashni tarbiyalash;

- Axloqiy tarbiyaning shaxsni tarbiyalashdagi roli, ahamiyati va ustuvorligini boshqa hamma narsalar bilan taqqoslaganda ta'kidlash lozim. Bu borada Y.A. Komenskiy juda yaxshi tushunardi, u shunday degan: "Barchasidan muhim bo'lgan narsa, axloq va e'tiqoddir."

Y.A. Komenskiy axloqni rivojlantirish san'atiga oid o'n olti qoida shakllantirdi. Ularning ayrimlarini taqdirlash mumkin:

- "Yoshlar barcha fazilatlarni, istisnosiz o'rganishlari kerak. ... Avvalambor, asosiy yoki 'kardinal' fazilatlar: donishmandlik, me'yordagi yashash, jasorat va adolat."

- "Yoshlar donishmandlikni yaxshi maslahat orqali o'rganishlari lozim, narsalarning haqiqiy farqlarini va ularning qadr-qimmatini o'rganish orqali."

- "Me'yordagi yashashni o'rganishga doimiy ravishda e'tibor berilishi kerak."

- "Jasurlikni o'rganish jarayonida o'z-o'zini engish va chegaralash zarur."

- "Adolatni o'rganish, hech kimni xafa qilmaslik, har biriga o'zini berish, yolg'on va aldamaslik, va o'z o'rnini bilish orqali amalga oshishi kerak."

Bolalarga va o'smirlar axloqiy tarbiyasining bir muhim ustuvorligi rahm-shafqat va ota-onalariga, yaqinlariga, do'stlariga bo'lgan g'amxo'rlik hissini tarbiyalashda bo'lishi kerak. D.S. Lixachevning fikricha, inson rahm-shafqatli bo'lishi uchun "g'amxo'rlik qavatlarini" bosib o'tishi kerak.

Ta'lim jarayonini aniqlashda, ta'lim jarayonining asosiy natijasi o'quvchilarning bilimlarni, ko'nikmalarni va malakalarni o'zlashtirishidir. Vositadan esa tarbiyaning natijasi shaxsiy o'zgarishlarda namoyon bo'ladi:

bu o'zgarishlar tarbiyaning shaxsga bo'lgan munosabatini ijobiy o'zgartirishni anglatadi.

S.T. Shatskiy XX asrning boshlarida tarbiyaning ahamiyatini ta'kidlab, shunday degandi: "Bolani hisoblashni o'rgatish... Bu o'rgatishdan ko'ra muhim emas. Asosiy narsa shundaki, bu mahorat bilan bola boshqalarni hisoblamasligi kerak."

Axloqiy tarbiyaning kontekstida, axloqiy prinsiplar va qoidalarni bilish kamlik qiladi; o'quvchilarimizda ularning bajarilishi uchun chuqur istak va ehtiyojni tarbiyalash zarur. Tarbiyada bolaga, o'smirlarga, insonlarga, tabiatga, va barcha atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorlik va yuqori axloqiy munosabatlarni o'rgatish juda muhim.

O'quvchilar tarbiyasida o'qituvchining pozitsiyasi, uning qanday maqsadga qaratilganligi, kiradi. Mashhur rossiyalik pedagog E.N. Ilyin shunday degan: "O'qituvchi hayotining ma'nosi – o'quvchidir! U bizning pozitsiyamizni, ijodiy prinsiplarimizni belgilaydi."

Axloqiy o'zgarishlar jarayonida o'quvchilar o'zlarining axloqiy xulq-atvorlarini harakatlarda o'zlariga yondoshada ko'rishlari zarur. Eng muhim shartlardan biri ta'lim-tarbiya jarayonida o'z xalqining madaniyati, an'analari va urf-odatlariga kirishdir.

Pedagoglar o'z xalqining eng yaxshi urf-odatlarini qo'llab-quvvatlasa, butik va xalqaro insonparvarlik bilan birga integratsiyalashishi kerak.

Har bir millatning o'z urf-odatlari, nikoh, o'lim va intizomga oid o'ziga xos diskursi bor. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarni o'z xalqining mantiqi, sevgi va Ona Vataniga bo'lgan hissini tarbiyalash, ularga hayot va urf-odatlar bo'yicha muhim tanqid qilish lozim.

O'quvchilarimiz mentalitetining o'ziga xosligini, an'ana va urf-odatlarini anglab yurganda, mustahkamlash lozim. Ular, dushmanlar yoki g'oyaviy muammolar bilan qarshilashganida, epistemologik ajralishga sabab bo'lishlariga imkoniyat berishimiz kerak. Buni amalga oshirish uchun, o'quvchilar raqobatning ijobiy va salbiy tomonlaridan qiyinlashgan nizolarni, kurash va shodliklarni boshqa huquq asoslaridan ko'zdan kechirish zarur.

O'smirlarni tarbiyalashda, ularga axloqiy tarbiya berishda chuqur, ijobiy va samimiy axloqiy hissalar, qadriyatlar va fikrlar berilishi juda

muhim ahamiyatga ega. Ular jamoada binolarni qurishda, jamiyatda o'z o'rnini topishda o'zaro aloqalar va ahloqiyati o'z valizalarini to'ldirishda shart. Uzun bir makalening parçasını o'zbek tiliga tarjima qilishni so'rayapsiz. Keling, bu matnni o'zbek tiliga tarjima qilamiz:

Xalqining yuqori axloqiy sifatlari, masalan, uning jamoatchiligi va pasionarlighi, mehnatsevarlighi va qatiyati, hayotiyiligi va e'tiqodga chidamlighi, erkinlik sevgisi va muloqot, hamkorlik va ijodkorlikka ochiqlighi paydo bo'ldi va doimiy ravishda rivojlandi⁴.

Bu sifatlار faqat bizning milliy boyligimiz bo'lmasligi, balki XXI asr Rossiya yosh avlodini tarbiyalash uchun shaxsiy ahamiyatga ega axloqiy qadriyatlar bo'lishga loyiqmi? Bu haqda V.D. Shadrikov shunday ta'kidlaydi: "Duhiyatimiz bizning ajdodlarimizdan kelib chiqadi, u an'analar va rivoyatlarda saqlangan. Rivoyat qahramonlari bizga axloqni meros qilmaydi, ular bizga xatti-harakatlarni qoldirib ketadilar. Va shu nuqtai nazardan, rivoyatlarning insonparvarlikni shakllantirishdagi abadiy qadriyatlari mavjud."

Xalqning ruhiy-axloqiy qadriyatlari va axloqiy donolighi eng ko'p, ularning dostonlari, ertaklari, xususan, maqol va gaplarda ifodalangan. Shu sababli, o'quvchilarga maqol va gaplarda ifodalangan axloqiy qadriyatlarni va axloqiy yo'nalishlarni maxsus e'tibor berishni taklif etamiz:

- Qaytarmaslikdan, sharaf bilan qabul qil!
- Boshqaga, o'zimni o'rog'layman, agar qabrga tushsam.
- Yumshoq to'saman, lekin qattiq uxlayman.
- Hammaga yoqishga uringan, hech kimga kerak bo'lmaydi.
- Ko'zga yoqma, ortidan maqtama.
- Gapir, lekin gapni uzayotgan bo'lma.
- Qalam bilan yozilganlarni, oxirida to'plagan bo'lasan.
- O'zingni himoya qiladiganlarni, iloh ham saqlaydi.
- Yangi kiyimni saqlang, yoshda sharafni saqlang.
- Sharaf aqilni tug'diradi, badbashara esa oxirgi narsani olib tashlaydi.
- Aqlli dushmandan qo'rqmang, ahmoq do'stdan qo'rqing.

⁴ Брандрет, Дж. 7 секретов счастья. Путь оптимиста / Дж. Брандрет : пер. с англ. А. Бузиной. – М. : Центрполиграф, 2014.

- Bir umr yashash, bir umr o'rganish.
- Sahiy boy, qashshoqdan ham qashshoq.
- O'zingni sabr qilishdan ko'ra, boshqani haqoratlash yaxshiroq.
- Yomon ish qilganingdan, yaxshilik kutma.
- O'zingga rahmat aytishdan qochma, boshqadan kutma.
- Yaxshilikdan, yaxshilik qidirma.
- Boshqalarda haqiqatni izlamang, agar o'zingizda yo'q bo'lsa.
- Kim bilan yuramiz, undan o'ramiz.
- Haqiqatni ayt, haqiqatni tuz.
- Haqiqat, torbada pichoq bo'lishiga o'xshaydi – yashira olmaydi.
- Xato qilishga qodir bo'ling, qachonki to'g'rilanishga qodir bo'ling.
- Nimani ekasiz, shuni o'stirasiz.
- Sevgi va maslahatchilik bo'lgan joyda, azob yo'q.
- Kam gapir, ko'p ish qil.
- O'z nazaridan qozifani ko'rma...
- Yaxshi so'z – baxtning yarimidir.
- Yaxshi ishlar bo'lmasa, yaxshi nom bo'lmaydi.
- Hayot, yaxshi ishlar uchun berilgan.
- Yaxshi do'stning yo'li hech qachon uzoq bo'lmaydi.
- Yaxshi urug' – yaxshi hosil.
- Mehnatsiz yaxshilik yo'q.

Ta'sirli bo'lgan V.A.Suhomlinski axloqiy tarbiya sohasidagi eng iste'dodli pedagoglardan biri hisoblanadi⁵. Uning mahorati, axloqiy tarbiyaning turli usullarini, usullarini va vositalarini mos ravishda qo'llashida yotadi. Uning faoliyatida maxsus suhbatlar va axloqiy mavzulardagi hikoyalar, kuchli chaqiriqlar va axloqsizliklar va qonunbuzarliklarni keskin qoralashlar mashhurdir. U doimo, qadam-baqadam, o'quvchilarini yaxshilik va insonparvarlik, mas'uliyat va intizom, mehnatsevarlik va o'z-o'zini rivojlantirishga da'vat etgan⁶.

O'quv-yetish rejasidagi axloqiy mavzular 300 ta nomdan iborat bo'lgan. Talaffuz qoidalari: Bahs olib borish

⁵ Брокгауз, Ф. А. Энциклопедический словарь. Современная версия /. – М. : Эксмо, 2002. – С. 617–618.

⁶ Петрусевич, А. А. Педагогическая этика. Омский государственный педагогический университет. –(ОмГПУ), 2018. – 296 с

1. Bahs olib borayotgan odamingizni tinglashga va tushunishga harakat qiling.

2. Bahsning asosiy mavzusidan qochmang.

3. Bahs jarayonida o'z pozitsiyangizni va muxolifatingiz pozitsiyasini aniqlik kiritib borishga harakat qiling.

4. Bahs jarayonida hech kimni ayblamang, haqoratlamang va yelka qo'ymang.

5. Agar biror narsa sizni bezovta qilsa, asabiylashmang, ovoz baland qilmaymiz.

6. Agar siz qaysidir jihatdan xato qilsangiz, bunu rost va ochiq tan oling.

7. Bahsdan chiqayotganda, o'z nuqtai nazaringizni aniq belgilab, o'z oxirgi pozitsiyangizni ko'rsating.

Bahs olib borish jarayonida asosiy prinsiplardan biri - bahs olib borayotgan shaxsga nisbatan hurmat ko'rsatish va halollik, adolat qoidasi.

«Mifologik ohang orqali ruhiy shaxsiyat. L.N. Tolstoyning “Krestnik” hikoyasi: janr va muammo o‘ziga xosligi».

Darsning asosiy maqsadlari:

1. «Mifologik janr» mavzusida o‘rganilgan narsalarni umumlashtirish; mifologik janrning ertak va masalalar bilan taqqoslashdagi o‘ziga xosligini anglash.

2. O‘quvchilarda axloqiy fikrlar, umumlashtirish va xulosa chiqarishni rag‘batlantirish.

Jihozlar:

L.N. Tolstoy portreti, «Qadimgi olma daraxti yonidagi aqlli kishi» rasmlari, «Adabiyot terminlari lug‘ati» jadvali: allegoriya, masala, mifologiya, simbol; simbollar uchun kartochkalar: odam, xoch, svastika, Femida, yurak; L.N. Tolstoy asarlari va o‘quvchilar tomonidan yozilgan ijodiy ishlar ko‘rgazmasi, Tolstoy hikoyasi uchun o‘quvchilar tomonidan qilingan rasmlar.

Darsni boshlash:

Meni nima yaxshilik? Yomonlik? Qanday yashash? Ushbu savollar har birimizga savol beradi. Bugun, mifologik janrni tahlil qilar ekanmiz,

ushbu savollarga javob topishga harakat qilamiz. Bunga yordam beradigan narsa, L.N. Tolstoyning «Krestnik» hikoyasidir.

Keyin o'qituvchi dars mavzusini yoza boshlaydi.

Viktorina

1. O'qing va asarning janrini aniqlang:

- a) L.N. Tolstoyning «G'oz bola va ko'ylak» ertagining eshittirilishi.
- b) S. Mikhalkovning «Men boks qilaman» masalasi.
- c) Hikoya: «Uch odam ko'chada toshlarni surib ketishmoqda...»

Dars nafaqat adabiyotga chuqur qarash, balki o'quvchilarning axloqiy tarbiyasini kuchaytirishga qaratilgan darsdir. Ularni o'z his-tuyg'ularini tushunishga va bir-biriga hurmat ko'rsatishga undaydi.

Ushbu dars o'quvchilarga nafaqat janrni o'rganish, balki hayot haqida chuqur va axloqiy fikrlashga yordam beradi.

1. Konfliktni hal etish modeling metodi.

Ushbu metodning mohiyati shundaki, qarama-qarshilikni hal qilish jarayonida barcha mumkin bo'lgan vaziyatlarini va hodisalarning rivojlanishi uchun senariylarni mantiqiy ravishda (yoki yozma ravishda, sxemalar, chizmalar ko'rinishida) o'ynash (model qilish) zarur. Keyin esa eng mos keladigan natijani tanlash uchun prognoz qilib ko'rish kerak.

1. Konfliktni hal etish modeling metodining qoidalari:

- 1. Konflikt rivojlanish vaziyatini sxema yoki chizma tarzida tasvirlang.
- 2. Konfliktida insonlarning eng ehtimoliy xatti-harakatlar strategiyalarini model qiling.
- 3. Konfliktidan chiqish uchun o'z harakatlaringizni batafsil model qiling.
- 4. Har qanday imkoniyatlar bo'yicha ko'priklar o'rnatib, eng optimal murosani tanlang.
- 5. Konfliktni hal etish bo'yicha harakatlaringizni umumiy modelga keltiring.

2. Konfliktidan hamkorlik va ijod qilishga o'tish metodi

Ushbu metodning mohiyati shundaki, qarama-qarshilik vaziyatlarida, odatda, xatti-harakatlarning turini keskin o'zgartirish - konfrontatsiyadan hamkorlik yoki ijodchilikka o'tish qiyin. Shuning uchun, bu jarayonda

sekin-sekin harakat qilishingiz, o'zaro tushunish va ishonchni barqarorlashtirish uchun "ko'priklar" yaratishingiz kerak, bunda qarama-qarshi tomonning xatti-harakatini salbiydan ijobiyga o'zgartirib, keyin esa harakatlaringizni konstruktiv muloqot, hamkorlik va ijodkorlikka yo'naltirishingiz zarur.

Bu metodning qoidalari:

1. Konfliktda barqarorlikni saqlang (kema tebratmaslik).
2. Birinchi bo'lib uchrashuvga qadam qo'ying (biror mavzuda o'zaro manfaat toping).
3. O'zaro munosabatlar qoidalarini o'rnating (qoidalar asosida o'yin).
4. Vaqtinchalik sulhga erishing (siz o'z ishingizni yaxshi qilasiz, men ham o'z ishimi).
5. Vaqtinchalik murosani qo'llang (vaqtinchalik rahm-shafqat bilan boring).
6. Hamkorlikka o'ting (ishonchli muloqot vaziyatlaridan foydalaning).
7. Ijodkorlikka o'ting (birgalikda, o'ziga xos, ijodiy yechimlarni qidiring).

3. Konfliktni hal etishdagi vositachilik metodi

Ko'plab konfliktlarning kechishi shundaki, psixologik nuqtai nazardan har bir ishtirokchining "o'z yuzini saqlashi" uchun bevosita murosaga kirishish va faol muloqot qilish o'rniga ishonchli shaxs - vositachini jalb qilish lozim. Ushbu metoddan samarali foydalanish uchun quyidagi qoidalarga amal qiling:

1. Vositachi - konfliktni hal qilishga qodir, har ikkala tomon ham unga ishonish kerak.
2. Konflikt taraflaridan biri vositachini tanlashda tashabbus ko'rsatishi zarur.
3. Vositachining harakatlari iloji boricha maxfiy bo'lishi kerak.
4. Muloqotlarni boshlashda vositachi vaqt va joyni juda yaxshi o'ylash kerak.
5. Vositachiga ishonch bildiring, konfliktni hal qilishda qarama-qarshi murosalariga borishga tayyor bo'ling.

6. Vositachi orqali muzokaralarda pauzani ishlating, tomonlarning pozitsiyasini aniqlash va "ko'priklar" o'rnatishga imkon bering.

7. Yana, vositachi sizning barcha muammolaringizni hal qilishini umid qilmang. Oxirgi bosqichlarda shaxsan aktiv ishtirok eting.

4. Konfliktni kartografiya qilish metodi

Ushbu metodning mohiyati shundaki, konfliktni hal etishda eng yaxshi imkoniyatni topish uchun grafiklar, chizmalar, sxemalar va jadvallardan foydalaniladi. Bu yerdagi qarama-qarshilik, ishtirokchilarning ehtiyojlari va motivlari, har xil tayyorgarlik yo'nalishlari ko'rsatiladi. Natijada eng mos variant tanlab olinadi va u konfliktni hal etish jarayonida asos bo'ladi.

5. Konfliktni keskin kuchaytirish va aktiv hal etish metodi

Ushbu metod uzoq vaqtdan buyon ma'lum. A.S. Makarenko uni "portlash metodi" deb atagan. Uning mohiyati shundan iboratki, "sekin va sust davom etayotgan" konflikt, jamoada normal axloqiy-psixologik muhitni buzadi. Konfliktga tobora ko'proq ishtirokchilar kirib bormoqda. Bir payt keladiki, biror muammoni hal qilish zarurdir, buning ustiga qaror keskin bo'lishi kerak. Ko'pincha agar boshqa metodlar samarali bo'lmasa, "portlash metodi" qo'llaniladi, ya'ni konflikti kuchli shaklda kuchaytirish va hal qilish. Uning qoidalari:

1. Vaziyatni yana bir bor o'ylab ko'ring. Konfliktni hal qilish jarayonini cho'zish kerakmi?

2. Portlash metodidan ko'ra boshqa usullardan foydalanish yaxshiroqmi?

3. Agar siz "portlash metodi"ni qo'llashga qaror qilgan bo'lsangiz, qarama-qarshi tomonni ranjitmaslik niyati bilan konfliktni hal qilishning eng yaxshi usulini o'ylab ko'ring.

4. Agar "portlash metodi"ni qo'llashga qaror qilsangiz, barcha mumkin bo'lgan vaziyatlarni, har qanday ishtirokchilar faoliyatlarini va uning oqimlarini o'ylab ko'ring.

5. Agar konflikt kuchayib ketadigan bo'lsa, kim siz bilan qolishini va kim qolmasligini o'ylab ko'ring. Raqqosni qanday neytrallashtirishni o'ylab ko'ring.

6. "Portlash metodi" orqali konfliktni hal qilish planini amalga oshirishga kirishing, lekin harakatlaringizni qat'iy, tez va energetik bo'lishiga e'tibor bering.

7. "Portlash metodi" orqali konfliktni hal qilishning oxirgi bosqichida ahamiyatli jihatlarining biri - oxiriga yetib borishdir.

Yuqorida sanab o'tilgan metodlar nafaqat o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni hal etishda, balki o'qituvchi o'z talabalarini shular orqali ma'lum metodlar haqidagi bilimlar bilan tanishtirib, ularga muammolarni madaniyatli hal etishni o'rgatishi juda muhim ekanligini anglaydi.

Kelgusidagi davrlarda, ehtimol, konfliktologiya maktabda va oliy o'quv yurtida o'rganiladi, chunki bu fan hammaga zarur. Hozirda bizning o'quvchilarimizga tanishtirishimiz kerak bo'lgan yana bir necha tahliliy tavsiyalar mavjud:

Do'st bilan konfliktni qanday hal etish mumkin?

1. Vaziyatni tahlil qiling, konfliktning asosiy sababini aniqlang.
2. Agar konflikt sizning aybingizdan kelib chiqqan bo'lsa, birinchi bo'lib uzr so'rang.
3. Agar konflikt do'stingiz (do'stlaringiz) aybi bilan kelib chiqsa, bu haqda ochiq muloqotda aytishga harakat qiling, bir-biringizda xafa bo'lishni to'plamang.
4. Agar zarur bo'lsa, uzr so'rang, do'stingizga o'z izohingizni aytib bering.
5. Agar konflikt sababi do'stingiz (do'stlaringiz) tabiatida bo'lsa, sabrli bo'ling, chunki sizda ham kamchiliklar mavjud.
6. Ushbu kitobda tavsiya etilgan biron-bir konfliktni hal qilish metodidan foydalaning.

7. Konfliktidan kelajakda o'rganishning saboqlarini oling.

O'quvchi o'z o'qituvchisiga konfliktni qanday hal etishi mumkin?

1. Vaziyatni tahlil qiling va konfliktning haqiqiy ildiz sababini aniqlang.
2. "Muammo"ga o'qituvchining ko'zlari bilan qarang.
3. Konfliktni hal etishda turli yechimlar natijalarini model qiling.
4. Konfliktni hal qilishda biron bir metodni qo'llang.

5. Konfliktni hal etish uchun eng yaxshi variantni toping.

6. Konfliktni hal qilishda o'qituvchining psixologik xususiyatlarini va uning kayfiyatini hisobga oling.

7. Konfliktning paydo bo'lishi va rivojlanishini, shuningdek, uning sabablarini va hallash jarayonini tahlil qiling, o'z xatolaringizni, kamchiliklaringizni tahlil qiling va kelajakda saboqlarni olishga harakat qiling.

Ona bilan konfliktni qanday hal etish mumkin?

1. Onangizni, uning talablarini, maslahatlari va iltimoslarini tushunishga harakat qiling.

2. Konflikt paytida onangizni kesmaslikka harakat qiling, eku u sizni so'nggiga qadar eshitib olsin.

3. So'ng, siz o'zingizni tinchlantiring va onangizni tinchlantirganda (yoniga o'tirib, quchoqlab), yumshoq ovozda buni yana bir bor ayting.

4. Muammo yoki konfliktni hal qilishda o'z yondashuvingiz to'g'riligini onangizga isbotlashga harakat qiling.

5. Agar onangizni sizning variantingizga ko'ndirish qiyin bo'lsa, vaqtincha yoki qisman murosaga borishga harakat qiling.

6. Agar onangiz qat'iy vaziyatni davom ettirsa, unda uning o'z nuqtai nazarida haq ekanligini tahlil qiling.

7. Konfliktning sabablarini, o'z xatolaringiz va kamchiliklaringizni tahlil qilin, kelajakda saboqlar olishga harakat qiling.

2.3. Ruhiy-axloqiy tarbiyani sog'lom turmush tarzi bilan bog'lash

Erta yurak-qon tomir kasalliklari, bu yerda ham spirtli ichimliklar yetakchi ro'l o'ynaydi.

Maktab hayotining qoidalari

Etiket qoidalari. № 1

1. "Darsga tayyor" qoidasi. Dars qo'ng'irog'idan keyin sinfxonaga kir, o'z derazang oldida tur va o'qituvchining buyruq berishini kut.

2. Gapirmoqchi bo'lsangiz, qo'lingizni ko'taring.

3. "Dars tugadi" degan so'zlardan so'ng barcha o'quvchilar o'z derazalarida turadilar.

4. Vazifani bajarganingizdan so'ng, qalamni ko'taring.
5. Juftlikda ishlaganda, vazifani bajarganingizdan so'ng, qo'llaringizni bir-biringiz bilan tutib, yuqoriga ko'taring.
6. Birinchilardan bo'lib kirayotgan kishi, mavjudlar bilan salomlashadi.
7. Salomlashayotgan insonga ko'z bilan qarang, do'stona va iliq ko'rinishda bo'ling.
8. Uchrashganda "Salom" deyish va ketayotganingizda "Xayr" demak kerak.
9. Salom so'zlarini baland emas, lekin aniq va ravshan aytish kerak.
10. Mehmon sifatida kirganingizda avvalo uy egasiga salomlashish, so'ngra boshqa odamlarga.

Etiket qoidalari. № 2

1. Maktabga vaqtida kelish kerak, kechikmaslik zarur.
2. Agar siz hurmatga sazovor sababga ko'ra kechiksangiz (masalan, onangiz bilan shifokorga borgan bo'lsangiz), o'qituvchidan sinfxonaga kirishga ruxsat so'rang.
3. Ertalab sinfxonaga kelganda birinchi navbatda o'qituvchingiz bilan, ismini va otasini aytib, salomlashishingiz kerak, undan keyin o'quvchilarni⁷.
4. Agar sinfxonaga o'qituvchingiz yoki kattalar (direktor, boshqa sinif o'qituvchisi) kirsangiz, turishingiz shart. Bolalar shunday salomlashishadi. Birgalikda turish kerak, ammo tinchlikni saqlash zarur. O'qituvchining ruxsatidan keyin o'rnida o'tirish mumkin.

Etiket qoidalari. № 3

1. Ertalab bir-birimizga "Yaxshi ertalab" deb salom beramiz, kunduzi - "Yaxshi kun", kechqurun - "Yaxshi kech".
2. Kimdandir iltimos so'raganda, iltimos so'zini aytishni unutmang.
3. "Rahmat" so'zni aytishni unutmang.
4. "Iltimos", "Rahmat" so'zlarini baland emas, lekin do'stona uslubda, yaxshiroq tabassum bilan aytish kerak.

Etiket qoidalari. № 4

⁷ Нехаев, В. И. Профессиональная мораль учителя : учеб. пособие по спецкурсу /. – Хабаровск, 1989. – С. 25–46, 51–63.

1. Palto, kurtkani o'z joyiga osish kerak.
2. Boshqalar paltolarini, kurtkalarini sizning kiyimingizga osib qo'ymaslik kerak, hatto ular sizga tegishli bo'lsa ham.
3. O'zgaruvchan poyabzal uchun alohida sumkangiz bo'lishi kerak.
4. Ko'chadan kelganda qo'llarni yaxshilab sabun bilan yuvishni unutmang.
5. "Salom", "Xayr", "Iltimos", "Rahmat", "Yaxshi bo'ling" va boshqa vijdonli so'zlarni nafaqat do'stlaringiz va tanishlaringizga, balki o'z oilangizga - ona, otangizga, bobo, buvichaningizga, aka, singlingizga ham aytishni unutmang.

Do'stlik qoidalar

Etiket qoidalar. № 5

1. Jahli chiqmasligi va janjallashmasligi kerak: do'stlarga yordam berishni va ularni tushunmaslikka o'rganing, shunda ko'p mehru muhlis do'stlaringiz bo'ladi.
2. Do'stingizga yordam qiling, agar u nimani qilolmasa.
3. G'alaba qilganda, g'azablanmang yoki hasad qilmang.
4. Do'stlaringiz bilan janjallashmang, birgalikda o'ynashga harakat qiling.
5. Ba'zilariga joy berish uchun, behudaga tortishmaslik kerak⁸.
6. Agar biror narsalarni boshqalardan yaxshiroq qilishni bilsangiz, o'zingizni imtiyozli his qilmang.
7. Do'stingizning yordamini, maslahatini va tanqidini qabul qilishni o'rganing.

Etiket qoidalar. № 6

1. Agar nimanidir qilishni bilsangiz, do'stingizga yordam bering: unga o'rgating. Agar do'st muammoga duch kelsa, imkonim boricha yordam bering. Yana yaxshi vaqtlarida ham do'stingizni tushunib, unga mehri muhlis bo'ling.
2. Do'stingizga yordam berishga harakat qiling. Interesli kitoblaringizni, o'yinchoqlaringizni, maktab jihozlaringizni u bilan ulashing - ular do'stingizga yordam berish uchun kerak bo'lgan narsalar.

⁸ Кривоко́ра, Е. И. Деловые коммуникации: учеб. пособие / Е. И. Кривоко́ра. – М. : ИНФРА-М, 2014.

3. Agar do'stingiz biror yomon ish qilsa, uni to'xtating. Yaxshi do'st bo'lish - bir-birimizga haqiqatni aytish. Tadanabozlik qilmaslik! Agar do'stingizning ishlarida xato bo'lsa, avvalo o'zingizdan aytishingiz kerak.

4. Do'stlaringiz bilan janjallashmang, behuda janjallardan qoching, bir-birlaringizga yordam berish, o'yin o'ynashda harakat qiling: hasad qilmang, xuddi shunday, boshingizni ko'tarib, kuchli odamlarni yashirishga va hayron bo'lmaslikka o'rganing. Agar biror narsani yomon qilsangiz, e'tirof eting va to'g'rilashdan umid qilmang.

Etiket qoidalari. № 7

1. Hech qachon mag'rurlanmaslik kerak.

2. O'zaro munosabatlarni ochiqdan-ochiq olib bora olish kerak emas.

3. Boshqa kishini noqulay ahvolga qo'ymang, agar biror xato qilganingizni sezmaslikka harakat qiling.

4. Boshqalar, ularning kamchiliklari va zaifliklariga nisbatan sabrli bo'ling.

5. Hech qachon boshqa biror kishining sirini boshqalarga aytmang.

6. Kamchiliklari bo'lgan insonlar bilan muloqotda bo'lganingizda, ularga hatto eslatmaslik uchun harakat qiling.

7. Boshqalar yozgan xatlarni, xatlarni o'qimang.

Maktab hayotining qoidalari

Ovqatxonada qanday o'zini tutish kerak

1. Ovqatxonaga kirayotganda tartibli bo'lish kerak.

2. Agar bufetda navbat paydo bo'lsa, oxirida turing.

3. Turtkilashmang, baqirmang, tartibni saqlang.

4. Ovqatdan oldin doimo qo'llaringizni yuving.

5. Ovqat paytida gapirmang.

6. Umumiy taomdan faqat chekka bo'lakni oling.

7. O'z nimchangizni qo'shningizning yoniga surmang.

8. O'z idoringizni tozalang.

9. Sizni oziqlantirganlarga "rahmat" ayting.

Maktab hayotining qoidalari

O'quv o'zgarishlari paytida qanday o'zini tutish kerak.

O'quv o'zgarishlarida faqat o'qituvchining ruxsatidan keyin chiqishga harakat qiling.

2. Koridorda boshqalar bilan muvofiq o'ynashga ruxsat berishingiz mumkin, lekin ularga to'sqinlik qilmasdan, itarmang.

3. Boshqalar uchun muammo bo'lganda yugurib, kurashib, qichqirmaslik kerak.

Maktab hayotining qoidalari

Kutubxonada qanday o'zini tutish kerak

1. Kutubxonada tartibni saqlab, tinch bo'lish kerak, baland ovozda gaplashmaslik zarur.

2. Kirganingizda, kutubxonachiga salom berishingiz va kitob olganingizda "rahmat" deyishingiz kerak.

3. Kitobni faqat toza qo'llar bilan olish kerak.

4. Kitobda burchaklarni egmaslik va belgichadan foydalanish kerak.

5. Agar kitob shikastlangan bo'lsa, uni "davo" qilish kerak.

Asosiysi, atrofdagilarga yaxshi bo'lishi uchun yashashga harakat qiling;

- Insonga murojaat qilishdan oldin, unga tabassum qiling: chunki yaxshi munosabatlar tabassum bilan boshlanadi;

- O'z yutuqlaringizga emas, balki sinfdoshlaringizning yutuqlariga ham quvonch bilan qarang;

- Hech qachon hech kimga hasad qilmang va "yam-yam" bo'ling; "yam-yam" odamlar odamlarni asabiylashtiradi va ularning munosabatlarini buzadi;

- Do'stingizga yordam berishga harakat qiling, sizdan yordam so'rashsa, yuborishni unutmang;

- Agar sizni yomon his qilsangiz, boshqalarga ayblashdan ko'ra, sabr qilishni o'rganing. Yomon narsa tezda o'tadi;

- Maktab do'stligidan asrang, sinfingizni va maktabingizni qadrlang;

- Va yana bir muhim narsa: insonlarga o'zingizga muomala qilishni istaganidek muomala qiling.

2.4. Этикет нормалари ва қоидалари: исталган ва мажбурий

Нормалар ва қоидалар ҳақида суҳбатни бошлаганда, ушбу тушунчаларни қандай аниқлаштириш кераклигини аниқлаштириш лозим. БЭС:

Норма - 1. Бошқарувчи бошланғич, қоида, намуна.

2. Қонунлаштирилган мустаҳкамлаш, мажбурий тартиб.

3. Белгиланган миқдор, ўртача ҳажм. Биринчи ва учинчи таърифлар иккинчига нисбатан камроқ қатъий, чунки уларда муайян намуна, муайян миқдор берилади ва унга амал қилиш тавсия этилади. Биринчи таърифда "норма" тушунчаси ҳам "қоида" тушунчасининг синоними сифатида тушунтирилади.

Иккинчи таърифда эса аниқ мажбурият мавжуд бўлиб, ўша қонунни (қонунлаштирилган мустаҳкамлаш) қатъий риоя қилиш керак. Логик равишда, ушбу қонунни бузиш (қонунлаштирилган мустаҳкамлаш) муайян жазо олиб келади, деб тахмин қилиш мумкин. С. И. Ожегов: Қоида - 1. Ҳар қандай ҳодисаларнинг қонуниятлари, доимий муносабатларини акс эттирувчи ҳолат.

Тартибни белгилаш, буйруқ, нима бўлиши кераклигини белгилаш.

Фикрлар, ҳаракатлар, одатлар, одатлар.

Шу тариқа, "норма" ва "қоида" тушунчалари амалда бир-бирига тўғри келади, аммо одамларнинг хулқ-атворини қабул қилишдан келиб чиқиб, ушбу тушунчаларнинг аслида фарқ бор деб ҳисоблаш мумкин. Келгусида "қоида" тушунчасини фикрлаш, хулқ-атвор нормаси, одат, одат сифатида тушунтиришга асосланамиз, бу ерда "норма" - қонунлаштирилган мустаҳкамлаш, бошқарувчи бошланғич, белгилаш миқдори.

Педагогик этика нормалари ва қоидалари ўқитувчи хулқ-атворида, асосан, ўқувчилар билан мулоқотда намоён бўлади. Шунда "мулоқот" тушунчаси биринчи ўринга чиқади. "Педагогик этика" ўқув қўлланмаси ушбу тушунчани бир неча таърифларини бериб, унинг мазмуни ва моҳиятини ривожлантиради:

"...мулоқот - қадрият ва биринчи ҳаётий эҳтиёж..." - деб ҳисоблайманки, бунга барча рози бўлади;

мулоқот - "...одамларнинг фаолиятининг энг муҳим томони, бир инсоннинг бошқа инсонга бўлган субъект-объект муносабати, ўзаро "ўзлик" ва "ўзини қадрлаш"ни тан олиш асосида" - бу эса идеал мулоқот ҳақида, бундан жуда хоҳлаймиз, аммо, афсуски, бу "ўзаро

тан олиш" ҳамиша мавжуд эмас. Бундан ташқари, "ўзлик" ва "ўзини қадрлаш" нима?

"Мулоқот - бу инсоннинг инсонга бўлган эҳтиёжидан келиб чиққан ўзаро фаолият..." "Мулоқот - бу одамлар ўртасидаги алоқа, маълумот алмашишни назарда тутадиган фаолият" - бу тўғри, аммо "маълумот алмашиш" деганда, муаллиф авваламбор, маълумотларни "ўтказиш"ни назарда тутеди, бу эса мулоқотнинг фақат бир томони. Бундан ташқари, "мулоқот шахслар орасида шахсий-экзистенциал, субъектив алоқа" бўлиши керак, "симметрик", "диалогик" бўлиши керак, аммо ўқитишнинг устунлиги ҳамон маълумотларни "ўтказиш"да бўлиб қолади, ҳатто диалогик мулоқотнинг самарадорлиги тушунтирилганда: "партнёрлар ўртасида принципиал тенглик, автономия, мустақиллик... партнёрлар ўртасида уникаллик, "бошқалик"ни тан олиш... нуқтаи назарларнинг фарқи ва оригиналлиги..." ва ҳ.к. Мулоқотнинг функцияларини аниқлаш муаллифнинг ушбу ҳодисани фалсафий тушунишга эътиборини тасдиқлайди: "Мулоқот инсоннинг шаклланиши ва мавжудлиги учун шарт... инсон "Мен"сини ифодалаш усули... алоқа воситаси... одамларни бошқаришнинг асосий воситаси... ҳаётий эҳтиёж ва инсон бахтлилигининг шарти...". Демак, фалсафа - дунё ривожланишининг энг умумий қонунлари ва қонуниятлари ҳақидаги фан, шунингдек, бу ерда ҳам - энг умумий ҳақиқат ҳақида энг умумий тушунча.

Шунингдек, муаллиф "мулоқотнинг асосий воситаси" сифатида шундай функцияни таърифлаганда, таълимнинг устунлиги эски ва хато тушунчада ўз тасдиғини топади: "... бу мулоқотнинг информатив характерида намоён бўлади, унда мулоқот жараёнида, аввалан, йиғилган билимлар ўтказилади ва шунга кўра ижтимоий меросланиш амалга оширилади...". Иккинчидан ва учинчидан муаллифда - "янги ғояларни генерация қилиш... ғояларни алмашиш, бу мулоқотнинг амалий қимматини белгилайди".

Муаллиф анъанавий педагогларнинг нуқтаи назарини қабул қилади, улар таълимнинг мақсади сифатида билимларни ўтказишни давом эттирадилар, ва кейин у таърифлайди, бериладиган билимларни "ўзлаштириш" керак, яъни тушуниш керак. Ҳақиқий

мактаб ҳаётида "ўзлаштириш" кўпинча "ўқитувчи нима ва ҚАНДАЙ айтганини эслаб қолиш ва, хоҳишига кўра, ДУДЛАБ такрорлаш"ни англатади. Мен репродуктив таълим хусусияти ҳақида гапиряпман, бу, афсуски, мактаб ва университет таълими тизимида давом этмоқда.

Шу билан бирга, "мулоқот" тушунчасини, айниқса, бугунги шароитда, одамлар ўртасидаги алоқаларни ўрнатиш ва ривожлантириш жараёни сифатида тушунтириш яхшироқ.

Шундай тушунча билан мулоқотда жуда муҳим моментлар яширинган бўлиб, уларнинг функциялари шундай, уларни тушуниш ва мулоқот қилиш учун тегишли қобилиятлар ва кўникмалар мавжуд бўлса, одамнинг ҳаёт фаолиятида, айниқса, педагогнинг профессионал фаолиятида самарадорлигини ошириш учун амалга оширилиши мумкин.

Бу ерда яна бир бор муаллифнинг мулоқот функциялари ҳақида нимани назарда тутаётганини аниқлаштириш учун ўқувчини ишонтиришга тўғри келади. Муаллиф ҳақиқатан ҳам ушбу мавзуга учинчи бобда қайтиб, мулоқот функцияларини ўз тушунчасида шарҳлаш ва уларни амалга оширишнинг баъзи йўлларини кўрсатишга ваъда беради.

Энди педагогик этика нормалари ва қоидаларига қайта қайтсак, бир хил номли ўқув қўлланмасига⁹.

Ўқув қўлланмаси матни билан яқиндан танишгач, хулоса қилишимиз мумкинки, аслида унда педагогнинг хулқ-атвори ҳақида гапирилмайди. "Педагог хулқ-атвори" тушунчаси ҳар қандай шаклда фойдаланишдан қочилади, унинг ўрнига "мулоқот нормалари ва қоидалари", "мулоқот маданияти" ва ҳ.к. деб айтилади. Аммо барча ахлоқий ва маънавий нормалар, педагогнинг мулоқотни тушунишининг барча жиҳатлари, инсоннинг маданият даражаси ва бошқа кўп нарсалар аниқ хулқ-атворда намоён бўлади. Ва ушбу хулқ-атворнинг қонунлаштирилган нормалари ва қоидалари бор. Улардан

⁹ Шемшурина, А. И. Основы религиозных культур и светской этики. Основы светской этики : метод. пособие для учителей / – М. : Просвещение, 2015.

бир қисми "қорада ақ ранг"да ёзилган, бошқа қисми эса назарда тутилади, бу эса деярли бир хил тушунчага эга.

Аввало, мен педагог билан ўқувчилар ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий нормалари ҳақида гапирмоқдаман. Уларда педагог ва ўқувчилар ҳақида аниқ зикр қилинмаган, уларда одамлар ҳақида гапирилади.

Жиноят кодекси нуқтаи назаридан нима ноқонуний? Инсонга қарши зўравонлик, ўлдириш ёки ўзини ўлдиришга олиб келиш, жароҳат етказиш ва соғлиққа ва фаровонликка зарар етказиш, алдамчилик, ўғирлик, талончилик, фирибгарлик ва ҳ.к. билан боғлиқ бўлган барча нарса.

Ушбу кодексни бузиш, жиноятчига нисбатан, жиноятнинг исботланган таркибига биноан, судда айблов билан жавобгарликка тортилган ҳолда жазо олиб келади. Жиноят кодекси моддаларини санаб ўтиш ва уларни педагогик фаолиятга нисбатан шарҳлашнинг маъноси йўқ. Аммо, афсуски, ҳақиқий ҳаётда педагогларнинг амаллари ушбу кодекснинг аниқ моддаларига тўғри келади, уларни жуда кўпчилик билади, эшитган ёки телевидениеда кўрган. Келинг, "Педагогик этика" мавзусига қайта қайтамиз. Муаллиф ўқувчиларни таълим беришни давом эттирган ҳолда, «мулоқотдаги ахлоқий маданиятнинг асосий белгиларини» таърифлайди. Улар:

- «ҳамкорга ҳурмат билан муносабатда бўлиш, сўзга эҳтиёткорлик билан ёндашиш, бу инсонни чуқур^傷лаш мумкин бўлган сўзлардан сақланиш;

- мулоқот мақсадларининг аниқлиги, суҳбатдошнинг фикрларини тушуниш, баҳолаш ва қабул қилишга тайёр бўлиш;

- доимий ўзини такомиллаштириш, мулоқотга тайёрланиш;

- тоталитарлик принципларига риоя қилиш, ўзаро ишончни ривожлантириш ва конфликтли вазиятларни олдини олишга ёрдам бериш».

Мен ҳар бир сўзга имзо қўймоқчиман, лекин бирор нарса тўсқинлик қилади. Ҳар бир нарса тўғри ва замонавий кўринади...

Лекин ушбу шартлар, ўқув қўлланмаси саҳифаларида ёзилганидек, бир марта айтилиб, йўқолган догмаларга ўхшаб кетади,

чунки уларни ўзимизда қандай қилиб амалга оширишни тушуниш ноаниқ? (Мумкин, бу ерда муаллифнинг муҳаббат ҳолати ҳақида ёзгани ҳам тегишли). Тушунарли, «муносабатда бўлиш, такомиллашиш, тайёрланиш ва риоя қилиш» керак, лекин конкрет педагог қандай ўзгаришларга эришиши, бу янги нормалар, қоидалар, шароитлар нималарга асосланиши кераклиги аниқ эмас. Кўринади, уларнинг асоси - ахлоқий-ахлоқий қадриятлар. Лекин ахлоқ ва маънавият ҳақидаги фикрлар, юқори ахлоқийни замонавий жамият реалликлари билан таққослашга ҳаракат қилиш, янги саволларни келтириб чиқаради - улар эса жуда қадимий, лекин, аниқланмаган.

Улуғ ва хўп мақсадни амалга оширишда ёмон ёки шубҳали усулларни ишлатиш мумкинми? Инсоннинг ўз ҳаракатлари, бошқа одамларнинг тақдирларига таъсири учун жавобгарлиги қандай? Кўзланган мақсадга эришиш учун оптимал воситани қандай топиш мумкин, бу восита ўзи ҳам энг яхши ёки, деярли шундай, энг кам ёмон бўлиши керак?

Ушбу сатрларнинг муаллифи жадал атеизм руҳида тарбияланган, бу эса инсоннинг фан ва техникадаги катта ва ҳатто буюк кашфиётлари билан қўллаб-қувватланди: атомни парчалаш, инсоннинг космосга чиқиши, синтетик материалларни яратиш ва ҳ.к. Ва шунга қарамай, муаллиф ўзини ишонувчи инсон сифатида таърифлайди.

Шунингдек, яна бир қонунчилик бўйича: фуқаролик этикаси, педагогик этиканинг бир қисми сифатида, христиан ахлоқининг принципларини ўз ичига олади, чунки инсонлар бундан юқорига кўтарилишлари мумкин эмас; ва диний ва бепарво ахлоқ ўртасидаги фарқ шундаки, биринчиси Худо томонидан очиқланган таълимотга асосланади, иккинчиси эса вақтинча дунёқарашнинг осон-пастги устунларида тўғри келади.

Бундан бошқа, ҳар қандай этика доимо олий ғоядан келиб чиқади, у ўз тушунчаларини қуришда асосланади. Масала шундаки, қандай қилиб юқори ва идеални инсоннинг ҳаёт фаолиятининг реал вазиятларида аниқлаштириш мумкин, ва шунга кўра, «баландликда» қолиш.

Кейин, «яхши», «ёмон» баҳосини инсон ўзига бериш керак, бу унинг ахлоқий ривожланиш даражасини ва атроф-муҳитни тушунишини акс эттиради. Шахс учун унинг ўзига хос баҳолар муҳим, жамият учун - унинг ўзига хос баҳолари. Худо - ахлоқий қонунларнинг муаллифи - баҳоларини бермайди, чунки у бизга ўзимиз учун муҳими нима эканини танлаш ҳуқуқини берган.

Шунингдек, биз доимий равишда «чегара ҳудудида» яшаймиз ва ҳаракат қиламиз, бу ерда жамият баҳоси ва ўз-ўзини баҳолашнинг тўқнашуви содир бўлади. Бунинг натижасида, жуда ҳайратланарли метаморфозалар, ёмонлик тушунчалари билан боғлиқ бўлади.

Ёмонлик икки хил бўлади:

- бошқалар томонидан, бизга зарар етказувчи;
- ўзимиз томонидан.

Ўзимиз томонидан келган ёмонлик билан доим мураккаб муносабатлар бўлади - биз ўзимизни ҳар доим ҳар томондан оқлашга ҳаракат қиламиз, ёки шунчаки ўзимизни пастлаштирамиз. Бундан ташқари, ўзини пастлаштириш билан бепарво муносабатда бўлганлар ҳам бор, аммо уларда ҳам айбдорлик, уят, кўрқув ҳислари пайдо бўлади. Шундай қилиб, «Уятдан ёнғин» ва «Уят ҳисси» каби иборалар бор.

Мавжуд педагогик этика канонлари тенгсиз ҳуқуқдан, талабаларнинг ўқитувчига бўлган бўйсунушидан келиб чиқади. Унда, аслда, адолат йўқ - «ўқитувчи мажбур, талабалар мажбур». Эслаб қолинг, мактабда ўқишда, биз доим «муждалар ва мажбуриятлар»нинг бузилишлари билан учрашамиз. Ва шунда учинчи томон - ўқувчи, директор, РУНО, прокуратура ўз «фармонлари» билан кириб келади ва албатта, жазо мечи билан. Кимни жазолаши мумкинлиги осонгина тахмин қилинади. Бундан ташқари, айбдор талабани жамоатчиликда маҳкум қилишади, айбдор ўқитувчини эса ёпиқ эшиклар ортида, чунки унинг «авторитетини заифлаштириш» мумкин эмас (бу корпоратив этика ёки бошқа нима?).

Шу билан бирга, кундалик ахлоқ ва педагогик этика шунчалик фарқланиб кетдики, бу ҳолат жамиятнинг атрофидаги воқеаларга,

ОАВ ва «педагогик структураларга» таъсир қилмоқда, шунчаки этик нормалар ва қоидаларни бузишни ҳал қилиш кўпинча чиқишсиз тупикка олиб келади...

Биз эса кўпинча кимдандир (кўпинча ўқитувчилар) чексиз ҳайратланамиз, аниқки, уни ҳурмат қилиш, ҳайратланиш ва ўрнатқилиб олиш учун кумирга айлантирамиз. Лекин шунда кумиримиз (бизнинг педагогимиз) қандайдир ҳаракатни (ёки бизга у қилгани ҳақида айтишади) амалга оширади, бу ҳиссий ёмонликни олиб келади - у хато қилади, ичимлик ичади, иш кунини ўтказиб юборади ва ҳ.к. - ва кумиримиз, ибодат учун ҳайкал бўлиб, юқори пьедесталда қурилади, биз эса уни ўзимиз қўйган пьедесталдан туширади. Бундай ҳолатларда, амалга оширилган ёмонлик, бу инсоннинг барча ижобий томонларини, яқинда биз шунчаки ибодат қилганимиз учун, тўлиқ йўқ қилади.

Кумирларни тушириш жараёни оғир ва нотўғри, чунки инсон Худо эмас, доимий ва тўғри яшаш ва ҳаракат қилиш учун, аъло даражада, адекват бўлиши керак. Инсонийда ўз заифликлари (камчиликлари) бор, улар, асосан, унинг хулқ-атворида доимий равишда мавжуд, балки атрофдагилар учун жуда кўпинча аниқ кўринарли эмас.

Нима қилиш керак, агар камчиликларни йўқотиш, аллақачон айтилганидек, мумкин эмас, лекин уларни ҳар доим амалга ошириш ҳам тўғри келмайди, айниқса, педагогика касбининг вакиллари учун?

Жавоб бир томондан содда, бошқа томондан эса мураккаб - ўзингиздаги барча ажойиб ва гўзал нарсаларни билиш ва кейинги ҳаракатларингизни фақат ўзингизда яққол намоён бўлган ижобий томонларга асосланиб амалга ошириш. Шундай қилиб, ўз камчиликларингизни иш вақтидан ва макондан ташқарида қолдириш. Балки болалар фақат ижобий ҳис-туйғуларни олишсин, ва барча ёмонликлар мактабдан ташқарида қолсин. Шу билан бирга, инсон ва ўқитувчи камчиликлари ҳеч қайси жойга кетмайди - улар фақат педагогик фаолиятда жой оламайди ва ўзини намоён қилиш учун вақт йўқ - педагог ўзининг объектив равишда мавжуд бўлган фазилатларини ривожлантириш ва такомиллаштириш билан банд.

Ана шундай фазилатлар дарс давомида унинг профессионал фаолиятининг шакли ва мазмунидир. У синфда доимо энергияли, яхши, мулоқотга киришувчан, билимли инсон бўлиши керак, ва бундан ҳеч қандай шубҳа бўлмаслиги керак, а мактабдан ташқарида, у, бэлким, тўртинчи марта уйланган, ва аёллар юбкасига қарашни давом эттиради. Ёки у ичкиликка ошиқ, ва ҳатто хонадонида жанг қилишни яхши кўради - асосийси, бу барча нарсалар мактабнинг ўқув фаолиятида бўлмаслиги керак. Биз унинг ижобий индивидуал фазилатлари учун севишимиз мумкин, ва, эҳтимол, унинг камчиликлари ҳақида аста-секин изтироб билан гаплашишимиз мумкин.

Лекин доим ёдда тутиш керакки, ҳар қандай «педагогик шиддат» инсоннинг ижобий фазилатини тўлиқ салбийга айлантириши мумкин:

- ортиқча батирлик - хатарсизликка;
- ортиқча эътибор - навбатдаги хатарга;
- ортиқча сабр - бепарволик ва шунчакиликка;
- ортиқча ҳамдардлик - бошқа инсонни пастлатишга, ва ортиқча ҳамдардлик қурбончиликка айланиши мумкин.

Гуманистик психология ва психотерапия инсонни судлаш мумкин эмас, лекин унинг алоҳида амалини судлаш мумкинлигини таъкидлайди. Шунинг учун, гуноҳсиз кумир бўлмайди, балки бизда ўз ишини жуда яхши бажарадиган инсон бўлади, ва қолгани - унинг шахсий, мукамалликдан анча узоқ бўлган ҳаёти, унга аралашмаймиз, рад этмаймиз, балки уни объектив воқелик сифатида қабул қиламиз.

Буни айтмоқ ва ёзмоқ осон, аммо бу барчаси ҳақиқий ҳаётда қандай кўринишда бўлади? Келинг, бу саволга жавоб беришга ҳаракат қиламиз, кейинги бўлимда. Айнан кейинги бўлим конструктив тавсияларга бағишланади, биринчи бўлимлар эса педагогик этиканинг мавжуд нормалари ва қоидаларига танқидий қараш бўлади.

Педагогик этика ҳақидаги шунчаки фразаларни амалиётдаги аниқ ва тушунарли тилга таржима қилганда, педагогнинг ҳуқуқи йўқ:

- Қўл кўтариш;
- Болалар, ота-оналар ва ҳамкасбларни ҳақоратлаш ва ҳақорат қилиш;
- Ёлғон сўзлаш, алдамчилик қилиш, одамлар билан манипуляция қилиш;
- Гап-сўзлар тарқатиш;
- Интригалар тузиш, эшитиш, кўздан кечириш;
- номоддий лексикадан фойдаланиш;
- Ўтиборсиз ишлаш;
- Дастурларга кечиккан ҳолда келиш, иш кунларини ўтказиб юбормаслик ва шунга ўхшаш кўп нарсалар.

Агар ёзилганларни диққат билан ўқиса, камида икки ҳақиқат аён бўлади:

1) Устознинг баъзи ҳаракатларига оид тақиқлар жиноят кодексига тегишли. Бу қоидаларни бузиш билан боғлиқ барча нарса аниқ - жиноят кодексида моддалар бор, ҳуқуқбузарлик тартиби мавжуд ва тегишли жазолар қўлланилиши мумкин;

2) Бошқа ҳаракатларга оид тақиқлар умуминсоний нормалар доирасига киради ва жиноят кодекси доирасига кирмаслиги мумкин. Агар бу нормалар ва қоидалар бузилса, улар судда муҳокама қилинмайди, балки раҳбарият, педагогик кенгаш ва шунга ўхшаш жойларда муҳокама қилинади.

Педагогнинг кутилган ҳаракатлари ҳақидаги талабларни аниқ тилга таржима қилганда, мажбурий этик «тавсиялар» тўпламини оламир¹⁰.

Педагог доимо:

- Меҳрибон бўлиши керак;
- Яхши ниятли бўлиши керак;
- Тактик бўлиши керак;
- Сабрли бўлиши керак;
- Тўлароқ бўлиши керак;
- Болаларни ва ўз касбини севиши керак;

¹⁰ Грецов, А. Г. За спорт без допинга. Вопросы и ответы [Текст] / А. Г. Грецов; Науч.-исслед. ин-т физ. культуры. – СПб., 2012.

- Ҳар ҳаракатларида қатъий ва изчил бўлиши керак;
- Талабчан бўлиши керак;
- Устозлик, кўрсатмалар, қарорлар, юқори инстанцияларнинг буйруқларига риоя қилувчи тартибли ижрочи бўлиши керак.

Шу тариқа, кутилган педагог образи тайёр бўлади, у «бўлиши керак» ва «ҳуқуқи йўқ». Устоз учун кутилган, аммо, кўринади, мутлақо реал эмас ва ҳақиқатдан жуда узок¹¹.

Педагогик этиканинг анъанавий тушунчалари нормалари ва қоидаларини умумлаштирганда, юқоридаги барча нарса одатий ҳаётда шундай туюлади:

- Педагогик этика нормалари ва қоидалари орасидаги чегаралар ноаниқ ва жуда кўп ҳолларда бир-бирини такрорлайди;

- Педагогик этика бўйича ўқув қўлланмаларидан одатий сўзлар ва иборалар, расмий нашрларда ва мақолаларда учрайдиган, педагогик фаолиятда жуда аниқ ва аниқ шундай туюлади: қўл кўтариш, жинсий таъқиб қилиш, ўқувчини ҳақоратлаш, унга овоз баланд қилиш, уни ҳақсиз ишларга ундаш ва шунга ўхшашлар билан шуғулланиш мумкин эмас;

- Педагогик этиканинг нормалари ва қоидалари, турли муаллифлар ва нашрларда бир хил формулировкаларда такрорланадиган, уларнинг самимийлиги ва мўлжалланганлигини шубҳа остига қўяди. Бу ерда яна нимададир, нимададир, нормалар ва қоидаларни органик қабул қилиш йўллари ва усуллари кўрсатилиши керак.

¹¹ Хегенова, А. Спорт и его философское значение / А. Хегенова // Философия образования. – 2010. – № 1. – С. 162–166.

III BOB. O'qituvchining muloqot uslubi va uning ta'lim, tarbiya va talaba shaxsini rivojlantirish

3.1 . Pedagogik xushmuomalalik axloqiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida

Ta'lim siyosatining asosiy vazifasi ta'limning zamonaviy sifatini uning asosliligini saqlab qolish va shaxs, jamiyat va davlatning dolzarb va istiqbolli ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlashdir. Zamonaviy ta'limning sifati nafaqat uning mazmuni va eng yangi ta'lim texnologiyalari, balki o'quv jarayonining gumanistik yo'nalishi, o'qituvchilarning malakasi bilan ham belgilanadi. O'qituvchining pedagogik va tarbiyaviy faoliyati sifatini oshirish o'qituvchining pedagogik etikasini maqsadli rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni o'z ichiga oladi. V. A. Suxomlinskiy o'qituvchi faqat eng nozik vositani, axloqni o'zlashtirgan holda o'qituvchiga aylanishini ta'kidlaydi. Axloq-bu "ta'limning amaliy falsafasi". Axloq nazariyasini bilmasdan, bugungi kunda kelajakdagi mutaxassis-o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi to'liq bo'lishi mumkin emas. Falsafa va axloq sohasidagi ilmiy ishlanmalar bilan shug'ullanadigan olimlarning fikriga ko'ra (V. P. Klychkov, M. N. Rosenko, yu. A. Sandulov va boshqalar), hozirgi vaqtda kasbiy etikaning turli xil mehnat faoliyatini tartibga solishda ahamiyati ortib bormoqda, bu jamiyatni demokratlashtirish jarayonlari bilan bog'liq, shuningdek, kasbiy me'yorlarni doimiy ravishda takomillashtirish istagi bilan bog'liq. o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar. Pedagogik etika masalalarini ishlab chiqishga V. I. Andreyev, D. A. Beluxin, R. G. Mamed-Zade, T. V. Mishatkina, V. Ular o'qituvchining axloqiy ongi jamiyatning boshqa a'zolari singari mohiyatan ham o'z-o'zidan shakllanganligini tasvirlab berishdi. Bu vaqtga to'g'ri keladi. Bugungi kunda o'qituvchi axloqiy me'yorlarni o'zlashtiradi va ijtimoiylashuvning odatiy bosqichlarini: oila, maktabgacha ta'lim muassasalari, maktab, universitetni bosib o'tib, o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini o'zi rivojlantirish, qadriyatlarining gumanistik tizimida o'zini o'zi amalga oshirish maqsadlarini tushunadi.

- O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning individual tipologik xususiyatlari-o'qituvchining kommunikativ imkoniyatlarining xususiyatlari, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarning erishilgan darajasi, o'qituvchining ijodiy individualligi,

- o'qituvchi tomonidan talabalarga ta'sir qilishning barqaror qo'llaniladigan usullari to'plami .

O'qituvchining talabalar bilan muloqot uslubi ijtimoiy va axloqiy toifadir. U ko'plab omillar ta'siri ostida shakllanadi va quyidagilarga bog'liq:

- insonning ruhiy omboridan,
- uning qiymat yo'nalishlari,
- ta'lim darajasi va umumiy madaniyat,
- eng yaqin ijtimoiy muhitning ta'siri (oila, do'stlar),
- o'qituvchining shakllanish jarayoniga eng katta ta'sir ko'rsatgan odamlarning (ko'proq tajribali o'qituvchilar) obro'si.

An'anaga ko'ra, boshqaruv va muloqotning uchta asosiy uslubi ajralib turadi: **avtoritar, demokratik, Liberal**. Keling, har bir turdagi o'qituvchining portretini qisqacha qayta yaratishga, uning talabalar bilan muloqotining ijobiy va salbiy tomonlarini ko'rishga harakat qilaylik.

AVTORITAR USLUB:

- o'quvchiga teng huquqli aloqa sherigi sifatida emas, balki pedagogik ta'sir ob'ekti sifatida qarash,

- bolalar jamoasi hayotida normativ xatti-harakatlar qonunlarini tasdiqlash istagi,

- talabalar jamoasini boshqarishdagi barcha funktsiyalar o'z qo'lida to'plangan,

- moslashuvchanlik yo'qligi, insonparvarlik pedagogikasi imkoniyatlariga ishonish,

- buyurtma, ko'rsatma, tanbeh, tahdid, minnatdorchilik kabi ta'sir usullarini afzal ko'radi.

Natija: talabalar doimo hissiy noqulaylikni boshdan kechirishadi; o'z kuchlarini o'quv jarayoniga emas, balki o'qituvchidan psixologik himoya qilishga sarflash; jamoada ikki tomonlama jamoatchilik fikri mavjud, ishonch yo'q. O'qituvchining avtoritar muloqot uslubi natijasi bo'lgan

talabalarning salbiy axloqiy tajribasini hatto eng sezgir o'qituvchilar ham qayta tiklay olmaydilar. O'quvchilar o'z ustozlarining adolatiga bo'lgan ishonchini yo'qotadilar.

LIBERAL USLUB:

- bunday o'qituvchi pedagogik ishlarga kam moslashadi,
- uyushmaganlik, qaror qabul qilishda noaniqlik, ixtiyoriy qarorlardan voz kechish,
- o'qituvchining o'quv jarayonini tashkil etishga deyarli aralashmasligi,
- e'tiqod bilan cheklangan, tegishli talabchanlikning yo'qligi.

Natija: sinfda guruhlar shakllanadi, ba'zida bir-biriga salbiy munosabatda bo'ladi; talabalar jamoasida birdamlik, muloqotdan hissiy qoniqish yo'q.

DEMOKRATIK USLUB:

- maktabda o'quv jarayonini tashkil qilish uchun eng qulaydir,
- pedagogik muloqotning yuqori madaniyati (o'quvchilarda u axloqiy yo'nalishni qadrlaydi: mas'uliyat, halollik, vijdonlilik, xayrixohlik),
- bolani bilishga qiziqish (uning moyilligi, qobiliyatlarini o'rganish),
- o'quvchilarning muammolari, kayfiyati, intilishlari va yo'nalishini qanday tushunishni biladi,
- rag'batlantirish, ishontirish, shaxsni avanslash, tinchlantiruvchi eslatma va boshqalar kabi usullarni afzal ko'radi.

Natija: talabalar o'zlariga, ularning imkoniyatlariga ishonadilar; to'g'ri axloqiy ko'rsatmalar shakllanadi; jamoada qulay psixologik iqlim rivojlanadi, talabalar bir-biriga do'stona munosabatda bo'lishadi.

O'qituvchi o'quv faoliyati jarayonida har doim talabalar bilan individual muloqot uslubini rivojlantiradi. "Toza" uslublarning vakillari juda kam uchraydi. Vaziyatga qarab, o'qituvchi o'z xatti-harakatlarining uslubini o'zgartirishi mumkin, ammo umuman olganda, u bir necha yillik pedagogik faoliyati davomida shakllangan uslubni saqlab qoladi.

O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi aloqa uslublarining kamroq tarqalgan tasniflari mavjud. Biz uchun eng qiziq narsa **O.Bocharovning tasnifi** bo'lib, u muloqotda rivojlanayotgan o'zaro ta'sirning sub'ektiv funktsiyalarini taqsimlash usulida ijtimoiy - psixologik farqni o'z ichiga

oladi. Yuqoridagi aloqa uslublarida muallif o'qituvchi faoliyatining axloqiy tarkibiy qismiga to'xtalib o'tadi.

"Birgalikda ijod" uslubi. Ushbu turdagi aloqa o'qituvchining yuqori kasbiy va axloqiy munosabatlari asosida shakllanadi. Bunday muloqot bilan o'qituvchi va talaba umumiy maqsadlar qo'yilganda va echimlar birgalikda harakat qilganda teng sharoitda bo'ladi. Eng samarali muloqot birgalikdagi faoliyatga bo'lgan ishtiyoq asosida amalga oshiriladi.

"Do'stona joylashuv" uslubi. Ushbu turdagi aloqa ham samarali.

U bolaning shaxsiyatiga, umuman sinfga, barchaga hurmat bilan munosabatda bo'lishga samimiy qiziqishni o'z ichiga oladi. Shuni yodda tutish kerakki, do'stlik o'lchovga ega bo'lishi kerak, uni talabalar bilan tanish munosabatlarga aylantirmaslik kerak.

"Noz-Karashma" Uslubi. Talabalar bilan munosabatlarda salbiy zaryadni o'z ichiga olgan "do'stona munosabat" ning ekstremal shakli. Ushbu uslub yosh o'qituvchilarga ko'proq xosdir va samarali pedagogik muloqotni tashkil etishning mumkin emasligidan dalolat beradi. Ushbu turdagi aloqa pedagogik etika talablariga zid bo'lgan o'quvchilar orasida yolg'on hokimiyatni qo'lga kiritish istagiga javob beradi.

"Aloqa-masofa" uslubi "O'qituvchi-talaba" munosabatlarida aloqaning barcha sohalarida masofa doimiy ravishda seziladi: o'qitishda - "siz (talabalar) bilmayapsiz - men (o'qituvchi) bilaman", tarbiyada - "meni tinglang (o'qituvchi) - men katta, tajribam bor, sizning bilimingiz men bilan taqqoslanmaydi". O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatlardagi bunday masofa ushbu tomonlar o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik o'zaro ta'sir tizimini rasmiylashtirishga olib keladi va ijodiy muhit yaratishga hissa qo'shmaydi. Biroq, masofa mavjud bo'lishi kerak. Bu o'qituvchining talabalar bilan munosabatlarining umumiy tizimida zarur bo'lib, o'qituvchining sinfdagi obro'si darajasi bilan belgilanadi. Ko'pincha o'qituvchi ushbu aloqa uslubini intuitiv ravishda tanlaydi, chunki u o'zini talabalar muhitida tasdiqlash zarurligini his qiladi (pedagogik faoliyatni boshlaydigan shaxslarga xos).

Mentor uslubi, qo'rqitish uslubi. Muloqotning salbiy shakllari. Ta'lim, axloqiy tarbiya, qo'rquv ijodiy muhitni yo'q qiladi va aloqa

noqulayligini keltirib chiqaradi. O'qituvchining o'quvchilarning shaxsiy tashabbusini bostirishi passivlikka va muloqotning dialogik shakllarida ishtirok etishni istamaslikka olib keladi.

Talabalar bilan uzoq muddatli aloqada hamkorlikni munosabatlarning universal shakli sifatida qabul qilish qiyin. O'qituvchining o'quvchilar bilan munosabatlari turlicha rivojlanadi: kimdir ma'lum bir vaqtda o'qituvchidan ko'proq e'tibor, samimiylik va g'amxo'rlikning namoyon bo'lishiga muhtoj; talabalardan biri bilan siz ishbilarmonlik munosabatlarini rivojlantirdingiz va bu ikkalasiga ham mos keladi; va talabalardan birining xatti-harakatlariga qat'iy talablar qo'yilishi kerak, ular to'liq oqlanadi ayni paytda. Muloqot jarayonida munosabatlarning barcha murakkabligini eng kerakli uslub sifatida bitta uslubga kamaytirish mumkin emas, shuning uchun o'qituvchining kasbiy etikasini hisobga olgan holda o'quv jarayonidagi haqiqiy vaziyatlardan kelib chiqish kerak.

PEDAGOGIK XUSHMUOMALALIK. Bu tom ma'noda "tarbiya" dir. Pedagogik taktika muammosi tadqiqotchilari ushbu tushunchani boshqacha talqin qilishadi:

- ba'zida xushmuomalalik tarbiyaning fazilatlari bilan aniqlanadi, keyin bu tushuncha xushmuomalalik tushunchasiga tenglashtiriladi,
- xushmuomalalik-bu o'qituvchining ta'lim va tarbiya masalasiga bo'lgan munosabatining ifodasidir,
- pedagogik xushmuomalalik-bu kasbiy pedagogik fazilatlarning mavjudligini talab qiladigan o'ziga xos ta'sir vositasi: mahorat, ijodiy salohiyat, axloqiy tuyg'ular.

Ushbu kontseptsianing mohiyatini psixologik pozitsiyadan K. D. Ushinskiy to'liq aniqladi, garchi u kontseptsianing aniq ta'rifini bermagan bo'lsa ham. Pedagogik xushmuomalalik "o'zimiz boshdan kechirgan turli xil aqliy harakatlar xotiralarining ozmi-ko'pmi qorong'i va yarim ongli to'plamidan boshqa narsa emas".

Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda bugungi kunda ushbu kontseptsianing turli xil talqinlari mavjud. Biz ulardan faqat bir nechtasini keltiramiz.

Pedagogik taktika:

- "o'qituvchining bolalar bilan o'zaro munosabati va ularga ta'sirining axloqiy jihatdan maqsadga muvofiq o'lchovi sifatida tashkil etilgan o'qituvchining xatti-harakati",

- "asosiy pedagogik qobiliyatlardan biri va o'qituvchining pedagogik mahoratining muhim tarkibiy qismi",

- "inson axloqiy murosaga kelganda, lekin yuqori axloqiy maqsadlar uchun o'zini tutish shakli. Bu boshqalarga sodiqlik uchun bir axloqiy talabni yumshatish, ongli ravishda zaiflashtirishdir" ,

- "o'qituvchining o'quvchilarga pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq ta'sirining o'lchovi, samarali aloqa uslubini o'rnatish qobiliyati",

- "optimallikning o'ziga xos tuyg'usi, o'qituvchi nima qilayotganining o'lchovi ", "to'g'ri munosabatlarni o'rnatish qobiliyati, talabchanlikni namoyon etishda mutanosiblik hissi, talablarni ilgari surish shaklida, psixologik jihatdan nozik pedagogik masalalarni hal qilishda alohida sezgirlilik.

Pedagogik taktikaning asosiy belgisi uning o'qituvchi shaxsining axloqiy madaniyatiga mansubligidir. Xushmuomalalik pedagogik jarayonning axloqiy regulyatorlariga taalluqlidir va o'qituvchining axloqiy va psixologik fazilatlariga asoslanadi.

Pedagogik taktikaning asosiy elementlari:

- o'quvchiga nisbatan talabchanlik va hurmat,
- talabani ko'rish va eshitish qobiliyati, unga hamdardlik,
- muloqotning biznes ohangi,
- o'qituvchining diqqatliligi, sezgirligi.

Professional xushmuomalalik o'zini namoyon qiladi

- o'qituvchining tashqi ko'rinishida,
- mavjud vaziyatni tez va to'g'ri baholash qobiliyatida va shu bilan birga o'quvchilarning xatti-harakatlari va qobiliyatlari to'g'risida xulosalar chiqarishga shoshilmang,

- o'z his-tuyg'ularini jilovlash va qiyin vaziyatda o'zini tuta olmaslik qobiliyatida,

- aqlli talabchanlikni o'quvchilarga nisbatan sezgir munosabat bilan birlashtirish,

- talabalarning yoshi va individual xususiyatlarini yaxshi bilish,

- o'z ishini tanqidiy baholashda.

Xushmuomala o'qituvchi o'z vaqtida ishga, ish uchrashuvlariga keladi; hamkasblari, talabalari, ota-onalaridan qarz olgan narsalarini o'z vaqtida qaytaradi; mish-mishlarni, tasdiqlanmagan faktlarni takrorlamaydi, ayniqsa ular boshqalarga zarar etkazishi mumkin bo'lsa.

Pedagogik taktika pedagogik ta'sir usullari, shakllari va usullarini qo'llashning asosiligi va moslashuvchanligi bilan tavsiflanadi. U naqsh va rasmiyatchilikka toqat qilmaydi.

Taktikaning asosi o'qituvchining chidamliligi va muvozanatidir. Taktik o'qituvchining asosiy ajralib turadigan xususiyati - bu yuqori talabchanlik va o'qituvchilarga samimiy hurmat. "Xushmuomalalik" tushunchasi ko'plab tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi, ammo ularning barchasi u yoki bu tarzda kichkina odamga g'amxo'rlik qilish, unga ehtiyotkorlik va sezgir munosabat bilan bog'liq. Pedagogik taktika o'qituvchining xulq - atvorining moslashuvchanligini-taktikani o'z ichiga oladi, bu o'qituvchining pedagogik faoliyatining turli xil rollari bilan bog'liq. Darsda-aniqlik, to'g'rilik, qat'iylik, agar sinf darsga tayyor bo'lmasa. Sinfdan tashqari ishlarda - qulaylik, samimiylik, bu ayniqsa individual suhbatda, piyoda, ekskursiyada zarurdir. Pedagogik ishda taktikaning ahamiyati to'g'risida tadqiqotchi N. V. Sputikova ta'kidladi:" pedagogik taktikaning moslashuvchanligi keskin qichqiriq yoki g'azablanish va g'azablanish bilan almashtirilsa, kasbiy pedagogik faoliyat pedagogik to'lovga layoqatsizlik ifodasi bilan almashtiriladi. Go'yo shifokor bemorga yordam berish o'rniga uni kaltaklagan bo'lar edi. Shunday qilib," ahmoqlar" paydo bo'ladi - pedagogik beparvolikning jonli mujassamlanishi, aniqrog'i, yuqorida aytib o'tilgan almashtirish, uning oqibatlari.

Barning namoyon bo'lishi har xil. Bu voqea sodir bo'lgan shaxs bilan suhbat joyini mohirona tanlash, suhbat vaqtini va uning ohangini tanlashdir. Bu zaifroq yoki biron sababga ko'ra orqada qolgan talabalarga e'tiborning kuchayishi. Bu talabalarning muvaffaqiyatlarini

xushmuomalalik bilan baholash va yo'l qo'yilgan xatolarga to'g'ri izoh berish va boshqalar¹².

Shuni ham ta'kidlash kerakki, jazolash va rag'batlantirish kabi rag'batlantirish usullaridan foydalangan holda, o'qituvchi har bir o'quvchiga nisbatan xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lishi kerak. Masalan, o'qituvchini jamoa qo'llab-quvvatlamaydigan yoki talabalar sinfdoshi tomonidan bu maqtovg'a loyiq emas deb hisoblagan hollarda rag'batlantirishni qo'llash befarq. Jazoni qo'llashda o'quvchiga iloji boricha hurmat va shu bilan birga talabchanlikni ko'rsatish juda muhimdir. Talabaning noto'g'ri xatti-harakatlaridan norozi bo'lish va hatto yomonlikni buzish, bolani haqorat qilish qabul qilinishi mumkin emas.

3.2. Zamonaviy o'qituvchining axloqiy vazifalari

Pedagogik jarayon bolalar bilan bo'lgan munosabatlarimizga asoslanadi. Aynan shu munosabatlar har bir "pedagogik harakat" ga o'ziga xos shaxsiy ma'no beradi, o'quv materialini yoki pedagogik talabni noyob his-tuyg'ular gamuti bilan ranglaydi, ularsiz siz hech qachon bola qalbining sirlarini anglay olmaysiz.

Quyida muloqot jarayonida boshqarilishi kerak bo'lgan zamonaviy o'qituvchining axloqiy amrlari keltirilgan. Albatta, ularni bilish va mexanik ravishda amalga oshirish etarli emas. Bu dogma emas, balki eng samarali amalga oshirishga yordam beradigan harakatlar uchun qo'llanma ta'lim jarayonidagi eng muhim omil-inson omili:

- samimiylilik, o'qituvchining o'z o'quvchilarining holatini tushunishi (og'riq, quvonch, qayg'u, qayg'u va boshqalar),
- boshqalarning xatolari va kamchiliklari haqida masxara va masxara qilmasdan, takabburlik va o'rgatmasdan gapirish qobiliyati,
- pedagogik muvozanat, kuzatish, masofani saqlash, tanishlikka yo'l qo'ymaslik va suhbatdoshning, shu jumladan uning talabasining fikrini hurmat qilish qobiliyati,
- o'quvchi qutulishga harakat qiladigan kamchiliklarga nisbatan bag'rikenglik,

¹² Золотухина-Аболина, Е. В. Этика : учеб. пособие / Е. В. Золотухина-Аболина. – Ростов н/Д : Феникс, 2013.

- adolat va o'zaro tushunish va hurmatga asoslangan printsiplial talabchanlik,

- muayyan vaziyatni hisobga olgan holda g'azab, g'azab tuyg'ularining namoyon bo'lishini cheklash qobiliyati,

- ba'zi o'quvchilarga nisbatan dushmanligingizni ko'rsatmaslik va boshqalarga nisbatan haddan tashqari hamdardlik ko'rsatmaslik qobiliyati,

- o'quvchilar va hamkasblarning shaxsiy sirlarini tashkil etadigan ishlariga haddan tashqari qiziqishning oldini olish qobiliyati va bu axloqiy me'yorlarning buzilishi,

- o'quvchining noqulay ahvoli yoki uning tasodifiy xatosi haqida sizga ma'lum bo'lgan narsalarni oshkor qilmaslikka harakat qiling,

- xo'rlangan va xafa bo'lganlarni fosh qilmasdan qo'llab-quvvatlash,

- yosh hamkasblar, o'quvchilar va ularning ota-onalari oldida o'z xizmatlarini ko'rsatmaslik va bilimlarda, hayotiy tajribalarda ustunlikni namoyish qilmaslik,

- siz istehzo, hazilda mutanosiblik tuyg'usiga ega bo'lishingiz va shu bilan birga har bir talaba ruhiyatining individual xususiyatlarini bilishingiz kerak,

- bolalarga hech qachon ularning jismoniy kamchiliklarini eslatmaslik kerak, agar ular talaba tomonidan tan olinsa va ular haqida eslatib o'tish og'riqli bo'lsa, bolalar tomonidan olingan yomon odatlar haqida tez-tez gapirmaslik kerak,

- muammolarni keltirib chiqaradigan talabalarga nisbatan yomonlikni yashirishni taqiqlash kerak,

- agar o'qituvchi pedagogik xatoga yo'l qo'ygan bo'lsa va talabalar oldida aybdor bo'lsa, unda kechirim so'rashga jur'at etish kerak.

Mentor uslubi, qo'rqitish uslubi. Muloqotning salbiy shakllari. Ta'lim, axloqiy tarbiya, qo'rquv ijodiy muhitni yo'q qiladi va aloqa noqulayligini keltirib chiqaradi. O'qituvchining o'quvchilarning shaxsiy tashabbusini bostirishi passivlikka va muloqotning dialogik shakllarida ishtirok etishni istamaslikka olib keladi.

Talabalar bilan uzoq muddatli aloqada hamkorlikni munosabatlarning universal shakli sifatida qabul qilish qiyin. O'qituvchining o'quvchilar bilan munosabatlari turlicha rivojlanadi: kimdir ma'lum bir vaqtda

o'qituvchidan ko'proq e'tibor, samimiylik va g'amxo'rlikning namoyon bo'lishiga muhtoj; talabalardan biri bilan siz ishbilarmonlik munosabatlarini rivojlantirdingiz va bu ikkalasiga ham mos keladi; va talabalardan birining xatti-harakatlariga qat'iy talablar qo'yilishi kerak, ular to'liq oqlanadi ayni paytda. Muloqot jarayonida munosabatlarning barcha murakkabligini eng kerakli uslub sifatida bitta uslubga kamaytirish mumkin emas, shuning uchun o'qituvchining kasbiy etikasini hisobga olgan holda o'quv jarayonidagi haqiqiy vaziyatlardan kelib chiqish kerak.

3. Axloqiy professionallik standartlari va aksiomalari

Har bir o'qituvchi professional bo'lishga intiladi. Pedagogik professionallikning mavjud standartlari boshlang'ich o'qituvchi intilishi kerak bo'lgan usta o'qituvchining ma'lum bir modelini yaratishga imkon beradi. Bunday xususiyatlarning bir qatori, albatta, umuminsoniy qadriyatlarga qaratilgan va tarixiy ravishda tajribani katta avloddan kichik avlodga o'tkazish bilan bog'liq. O'qituvchi-ustozning bunday portreti turli tarixiy davrlarda yaratilgan va uning kasbiy faoliyatining axloqiy (axloqiy) standartlarini hisobga olgan. Zamonaviy o'qituvchi, shubhasiz, professional, usta, intellektual, psixolog, sotsiolog, texnolog, tashkilotchi, kurator, novator, axloqiy murabbiy, usta, do'st bo'lishi kerak.

Pedagogik kasbiy mahoratning standartlari va aksiomalari - bu o'zlarini mashaqqatli mehnatga bag'ishlagan odamlar tomonidan qabul qilinishi kerak bo'lgan narsa: yosh avlodni tarbiyalash va o'qitish.

O'qituvchi bolalarni sevishi kerak.

1. Bolalarni sevish, birinchi navbatda, ularni tushunish va ularni o'zlarining afzalliklari va kamchiliklari bilan qabul qilishdir.

Talabalarni sun'iy ravishda “shalopaev”, “istiqbolli”, “qiyin” va “oddiy” ga ajratadigan o'qituvchi osongina shaxsiyatni ko'rmasligi, kimningdir taqdirini ko'rmasligi mumkin.

Bolaga bo'lgan muhabbat unga xohlagan narsani qilishga ruxsat bermaydi. O'tmishdagi o'qituvchilar allaqachon intizom tarbiyaviy klub emasligini payqashgan. "Mumkin emas" kabi doimiy taqiqlar o'quvchini o'qituvchining so'ziga befarq qiladi yoki qarama-qarshilik ruhini keltirib chiqaradi. Aqlli va doimiy talablar talabani ma'lum bir turmush tarziga o'rgatadi. O'qituvchining sevgisi bilan rag'batlantirilgan ixtiyoriy harakat

bir muncha vaqt o'tgach tanish bo'ladi. Shuning uchun, ta'lim jarayonida talabaga uning noto'g'ri xatti-harakatlari va tashqi fazilatlaridan qat'i nazar, uni sevishini his qilish kerak.

Axloqiy va sotsiologik usullar o'qituvchining axloqiy bilimlarini, qadriyat yo'nalishlarini, axloqiy tarbiyani va jamoaviy munosabatlarning mohiyatini o'rganishga imkon beradi. O'quv jarayonining samaradorligi barcha o'qituvchilarning o'quv sa'y-harakatlarini birlashtirish darajasiga bog'liq. Bundan tashqari, o'qituvchilar jamoasi menejment, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalash sub'ekti sifatida o'qituvchilarning kasbiy axloqini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishda katta imkoniyatlarga ega. Shunday qilib, pedagogik axloqni rivojlantirish jarayoni maqsadli va doimiy jarayonga aylanishi uchun o'qituvchilarni pedagogik axloqni rivojlantirish o'qituvchilar klubiga (o'qituvchilarning ixtiyoriy norasmiy birlashmasi) birlashtirish maqsadga muvofiqdir. Umumta'lim va kasb-hunar maktabini isloh qilish orqali qo'yilgan murakkab muammolarni faqat yuqori axloqiy shaxs namunasini aks ettiruvchi o'qituvchi muvaffaqiyatli hal qilishi mumkin. Pedagogik etika oldida qanday vazifalar turibdi? Bu erda nazariy va amaliy, amaliy vazifalarni ajratib ko'rsatish kerak. Nazariy jihatdan o'qituvchining axloqiy ehtiyojlarini shakllantirish jarayonining tuzilishini va o'rganilishini, shuningdek ularning o'quvchilarning ma'naviy va moddiy ehtiyojlarini rivojlantirishga ta'sirini aniqlash vazifasi juda muhimdir. Axir, insonning ma'naviy dunyosi asosan maktabda shakllanadi. Va ma'lum darajada shakllanishning ushbu murakkab jarayonidagi kamchiliklar pedagogik mehnat xarajatlari hisoblanadi. Pedagogik etika ushbu xarajatlarning sabablarini aniqlashi, ularni yo'q qilish yo'llarini o'rganishi kerak. Bu uning amaliy, amaliy vazifalari. Mafkuraviy va axloqiy tarbiya muammolarini hal qilish ko'pincha o'qituvchilar ta'lim jarayonida yo'l qo'yilgan nikoh uchun javobgarlikni o'z zimmalariga olishni istamaydigan va bolalarning axloqiy karligini o'tmish qoldiqlari bilan tushuntirishga harakat qiladigan joylarda to'xtatiladi. V. A. Suxomlinskiy bu haqda shunday yozgan: "biz axloqiy illatlar faqat ongdagi kapitalizm qoldiqlari natijasi ekanligiga ishonmaymiz. Axloqiy illatlar, shuningdek, haqiqiy tarbiya bo'lmagan joyda, kichkina odam

kichkina Xudo kabi o'sadigan joyda yoki aksincha, begona o't kabi paydo bo'ladi-hech kim unga yaxshi yoki yomonni o'rgatmaydi. Yomon bo'lmaslik uchun faqat yaxshilikni o'rgatish kerak". Talabalarga insoniy xatti-harakatlarning go'zalligini ochib berish, yaxshilikni kelishuvdan, mag'rurlikni takabburlikdan ajratishni faqat axloqiy munosabati benuqson bo'lgan o'qituvchi o'rgatishi mumkin. O'qitishning axloqiy ehtiyojlarini, uning qarashlari va e'tiqodlarini shakllantirish oliy maktabning eng muhim vazifasidir. Va bu muammoni hal qilish yo'llarini izlash axloqiy va pedagogik tadqiqotlar mavzusidir. Pedagogik etika o'qituvchining individual axloqiy ongining mohiyati va o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor berishi kerak. Axir, kommunistik axloq tamoyillari va me'yorlari to'g'risidagi ma'lumotlar o'quvchilarga uning individual ongi va axloqiy munosabati vositachiligida keladi. O'qituvchi shaxsning axloqiy ongini nafaqat individual ravishda, balki pedagogik va talabalar jamoalari orqali, ota-onalar jamoatchiligi orqali ko'paytirish jarayonida ishtirok etadi. Bunday holda, u jamoat axloqining konsentrlangan tashuvchisi sifatida ishlaydi. Pedagogik axloqning nazariy va amaliy vazifasi o'qituvchining axloqiy ongining holatini uning yuqori axloqiylikni shakllantirish va namoyon bo'lishiga yordam beradigan omillarni aniqlash, shuningdek ushbu jarayonga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash maqsadida o'rganishdir. O'quvchilarning axloqiy pozitsiyalarini tarbiyalashga axloqiy faoliyat va oqsoqollarning, birinchi navbatda, ota-onalarning shaxsiy namunasi katta ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, pedagogik etika quyidagi savollarga javob topishi kerak: ota-onalarning axloqiy tajribasi va bolalarda tor iste'molchi psixologiyasining namoyon bo'lishi o'rtasidagi bog'liqlik, o'qituvchilarning axloqiy tajribasi va bolalarning axloqiy faoliyati ularning ideallarini shakllantirishga qanday ta'sir qiladi. Pedagogik faoliyat unga yo'naltirilganlar tomonidan tahlil qilinadi. Bolalar o'qituvchilarning ular bilan, boshqa o'qituvchilar bilan, ota-onalar bilan va boshqalar bilan munosabatlarning barcha soylarini tuzatadilar. Pedagogik axloqning vazifasi talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlarni insonparvarlashtirishga yordam berish uchun aloqa tamoyillari va normalarini buzish sabablarini o'rganishdir. Ushbu munosabatlarni maqsadli tartibga solish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish,

o'qituvchilarni muayyan sharoitlarda ularni tahlil qilish usullari bilan boyitish va ularning buzilishining oqibatlarini aniqlash o'qituvchilar tarkibidagi axloqiy va psixologik muhitni yaxshilash uchun alohida ahamiyatga ega. Uning xususiyatlarini o'rganish pedagogik etika, pedagogik psixologiya va pedagogik mehnat sotsiologiyasining muhim vazifasidir. Axloqiy va psixologik iqlimning holatiga pedagogik jamoalardagi axloqiy ziddiyatlarni, shuningdek o'qituvchilar va talabalar, ularning ota-onalari o'rtasida yuzaga keladigan nizolarni hal qilishning tabiati va usullari ta'sir qiladi. Pedagogik etika ushbu nizolarning mohiyatini aniqlashga, ularning oqibatlarini aniqlashga, ularni hal qilish usullarini o'rganishga yordam berish uchun mo'ljallangan. Har qanday pedagogik jamoaning holati, uning holatining barqarorligi, shu jumladan axloqiy, ma'lum darajada unda qanday pedagogik an'analar qo'llab-quvvatlanishiga, unda jamoatchilik fikri qanday shakllanishi va namoyon bo'lishiga bog'liq. Jamoatchilik fikri axloqiy va psixologik hodisa bo'lganligi sababli, axloq, ijtimoiy psixologiya va sotsiologiya uni o'rganish bilan shug'ullanadi. Uning pedagogik muhitda namoyon bo'lishini o'rganish pedagogik axloqning vazifasidir. Bolalarni tarbiyalashda axloqiy pedagogik hokimiyat alohida ahamiyatga ega. U qanday shakllanadi va saqlanadi, axloqiy munosabatlarning tabiatiga qanday ta'sir qiladi, uni mustahkamlash yo'llari qanday – bular pedagogik axloq fani ham hal qilishi kerak bo'lgan savollardir. Pedagogik axloqning juda muhim nazariy va amaliy vazifasi pedagogik ishning turli sohalarida ishlaydigan o'qituvchilar (bolalar bog'chalari o'qituvchilari, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, o'rta maktab o'qituvchilari, sinf rahbarlari, maktab-internat o'qituvchilari, maktab direktorlari, bosh o'qituvchilar, inspektorlar, metodistlar va boshqalar) ega bo'lishi kerak bo'lgan axloqiy fazilatlarni aniqlashdir. Pedagogik etika-axloqiy fanning nisbatan mustaqil bo'limi-pedagogik axloqning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi, pedagogik mehnat sohasida kommunistik axloqning umumiy tamoyillarini amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaydi, uning funktsiyalarini, printsiplar mazmuni va axloqiy toifalarning o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi. Bundan tashqari, pedagogik etika o'qituvchining axloqiy faoliyati va kasbiy muhitdagi axloqiy

munosabatlarning mohiyatini o'rganadi, pedagogik odob-axloq asoslarini ishlab chiqadi, bu o'qituvchilar muhitida ishlab chiqilgan o'ziga xos aloqa qoidalari, xulq-atvor uslublari, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash bilan professional ravishda shug'ullanadigan odamlarning kostyumlari to'plamidir. Pedagogik etika, ma'rifiy funktsiyani amalga oshirib, pedagogik mehnatni rag'batlantirish yo'llarini izlash asosida ta'limni takomillashtirish muammosini hal qilishga yordam beradi. O'qituvchilar mehnatini moddiy va axloqiy rag'batlantirish kombinatsiyasining o'ziga xos xususiyati nimada, uning samaradorligini oshirish yo'llari qanday-bu vazifalar pedagogik mehnat sotsiologiyasi va pedagogik etika tomonidan hal qilinadi.

3.3. O'qituvchining kasbiy etikasi: o'ziga xosligi va tuzilishi

Odamlarning birgalikdagi faoliyati axloqqa nisbatan neytral bo'lishi mumkin emas. Tarixiy jihatdan, bu o'zaro munosabatlarni tartibga solishning birinchi shakli bo'lgan huquq emas, axloqdir odamlar tomonidan. Kundalik tajriba, u yoki bu odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish zarurati boshqa kasblar kasbiy etikaning muayyan talablarini anglash va shakllantirishga olib keldi.

O'qituvchining kasbiy etikasi-bu insonning kasbiy burchiga va shuning uchun odamlarga bo'lgan munosabatini belgilaydigan uning xulq-atvori normalari va qoidalari to'plamidir u o'z kasbining tabiati va umuman jamiyat bilan bog'liq. U taqdim etadi kasbiy sohada axloqiy me'yorlarni qo'llash. Kasbiy axloqning umumiy tamoyillariga xolislik, xolislik, maxfiylik, to'g'ri harakat qilish, kasbiy majburiyatlarni aniq bajarish, potentsial yoki aniqlardan qochish kiradi mojarolar.

O'qituvchining kasbiy etikasi, bizning fikrimizcha, mutlaqo o'ziga xos hodisadir

uning mohiyati va mazmuni, har qanday kasbiy etika singari, uning tuzilishini tahlil qilish orqali to'liq va izchil ochib beriladi, unda T. N. Mishatkina to'rtta asosiy blokni ajratib turadi.

Birinchidan, bu o'qituvchining o'z ishiga, uning faoliyati mavzusiga munosabati etikasi.

Ikkinchidan, bu "vertikal" munosabatlar axloqi — "o'qituvchi—talaba" tizimida ushbu munosabatlarning asosiy printsiplari, normalari va ularga qo'yiladigan talablarni ko'rib chiqadi o'qituvchining shaxsiyati va xulq-atvori.

Uchinchidan, bu "gorizontal" munosabatlar axloqi - "o'qituvchi-o'qituvchi" tizimida, bu umumiy me'yorlar bilan tartibga solinmagan munosabatlarni ko'rib chiqadi, o'qituvchining faoliyati va psixologiyasining o'ziga xos xususiyatlari qancha.

To'rtinchidan, bu o'qituvchi va rahbarlarning ma'muriy va ishbilarmonlik munosabatlarining etikasi ta'lim tizimini boshqarishni optimallashtirishga qaratilgan muayyan "o'yin qoidolari" ni belgilaydigan tuzilmalar .

Ushbu tuzilma ideal emas, ammo bu sizga o'qituvchining kasbiy faoliyatining axloqiy va psixologik jihatlari kabi eng muhim muammolarni qo'yish va ko'rib chiqishga imkon beradi. Buning uchun, birinchi navbatda, ushbu faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash kerak.

O. V. Odintsovning ta'kidlashicha, o'qituvchining kasbiy etikasining o'ziga xos xususiyatlari, uning o'ziga xosligi va eksklyuzivligi, birinchi navbatda, pedagogik mehnat mavzusi bilan belgilanadi. Agar muhandisda uning ishining predmeti mexanizmlar va mashinalar bo'lsa, agronomda o'simliklar mavjud va er, shifokor uchun-inson tanasi, keyin o'qituvchi uchun mehnat mavzusi nomoddiy moddadir, ma'lum darajada vaqtinchalik — tirik inson ruhi. Uning shakllanishi, rivojlanishi, shakllanish o'qituvchining nazarida va uning yordami bilan sodir bo'ladi. Taqdir yoki tasodifning irodasi bilan, shaxsiy kasbiga yoki jamiyatning maqsadiga ko'ra, odam o'qituvchiga aylanadi-va huquq oladi shakl (sizning suratingiz va o'xshashligingiz bo'yicha?) uning oldida o'tirgan odamlarning fikrlari va hissiyotlari. Bu o'qituvchi kasbining ajoyib xususiyati bir vaqtning o'zida uning ulkan mas'uliyat manbai hisoblanadi.

Pedagogik mehnat mavzusini ko'rib chiqish uning yana biriga e'tibor berishni talab qiladi xususiyatlari-o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi

munosabatlarning assimetriyasi, bog'liqlikda ifodalanadi o'qituvchidan ikkinchisi. Ushbu qaramlik, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, o'zaro ta'sir qiluvchi tomonlarning tengsizligi yuzaga keladigan ko'plab professional munosabatlarning sub'ektivligining namoyon bo'lishi. Bir o'qituvchining professionalligi, madaniyati, axloqiy qadriyatlari va ideallari, odob-axloqi, mehribonligi va boshqa ko'plab insoniy fazilatlari (ularning mavjudligi yoki yo'qligi) belgilarga bog'liq, taqdirlar va ba'zan yuzlab bolalarning hayoti. Shuning uchun qaramlikning ob'ektiv mavjudligi o'qituvchiga o'z ishining natijalari uchun qo'shimcha javobgarlikni yuklaydi.

Kasbiy etikaning birinchi va asosiy talabi sifatida mas'uliyatni global tushunish hamma uchun ham kelishuvni keltirib chiqarmaydi. "O'qituvchi emas, balki atrof-muhit tarbiyalaydi", "o'qituvchi voqelikning buzuvchi ta'siriga qarshi tura olmaydi", "oila kerak bolaning ruhini shakllantirish"... Bularning barchasi haqiqatan ham shunday. Ammo ota-onalarga kim o'rgatgan (yoki o'rgatmagan), o'z qalbingizda va farzandingizning qalbida nimani va qanday rivojlantirish kerak? Qanday ideallar va qadriyatlar — abadiy yoki lahzali, umuminsoniy yoki mafkuraviy ularning qalbiga singib ketgan? Albatta, oila, ko'cha, ommaviy axborot vositalari va jamiyatning holati — hamma narsa bolaning ruhiga ta'sir qiladi. Ammo shaxsni shakllantirish uchun faqat maktab va o'qituvchi maxsus tayyorlangan. Buni faqat ular professional va maqsadga muvofiq ravishda bajarishlari kerak.

O'qituvchi "mas'uliyat" ning bu g'ayriinsoniy yukini o'z zimmasiga olishga tayyormi yoki yo'qligini tushunadimi hammasi uchun"? Ehtimol, har bir o'qituvchi bunga boshqacha munosabatda bo'ladi: kimdir bu global javobgarlik talabini g'azab bilan rad etadi, kimdir buni odatdagidek qabul qiladi, kimdir o'zining uzoq professional hayoti davomida azob chekadi va shubhalardan aziyat chekadi: men buni o'rgatayapmanmi yoki shunday qilyapmanmi. Oxirgi variant o'qituvchining pedagogik mahorati va yuqori kasbiy madaniyatining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

Kasbiy etika pedagogik mahoratning bir qismidir, uning asosida pedagogik xushmuomalalik yotadi. Shuni esda tutish kerakki, o'zaro ta'sirning samaradorligi (o'qituvchi — talaba, o'qituvchi — talaba) asosan

unga rioya qilish bilan belgilanadi. Pedagogik entsiklopedik lug'atda pedagogik takt quyidagicha izohlanadi: a) o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan o'lchov printsiplari bolalar bilan muloqot jarayonida kuzatilishi kerak; b) pedagogik mahorat bilan belgilanadi, o'qituvchining tajribasi, madaniyat darajasi va shaxsiy fazilatlarini; v) topish qobiliyatida ifodalanadi bolaning qadr-qimmatini kamsitmasdan va uning tarbiyasiga qarshilik ko'rsatmasdan, har qanday vaziyatda (shu jumladan nizoli vaziyatlarda) tarbiyaviy ta'sirning maqbul choralarini.

Bugungi kunda zamonaviy maktab o'quv jarayonini insonparvarlashtirish yo'nalishida juda ko'p ishlarni amalga oshirmoqda. Biroq, gumanistik printsiplarni maktab amaliyotiga tatbiq etish muammosi to'liq amalga oshirilmay qolmoqda va bunga ko'plab misollar mavjud. Voyaga etgan, ota-ona, o'qituvchi, o'qituvchi sifatida harakat qilib, ko'pincha "o'ng qanot" pozitsiyasini egallashga harakat qiladi.

Voyaga etganlarning bunday xatti-harakatlarining motivatsiyasi ichki ishonch bilan qo'llab-quvvatlanadi: "chunki men voyaga etgan, shuning uchun men qanchalik yaxshi ekanligini bilaman." Ammo bu pozitsiya har doim pedagogik jihatdan oqlanadimi, har doim bizni bosh harf bilan o'qituvchi sifatida tavsiflaydigan talaba bilan muloqot qilish orqali biz ushbu kasbiy va axloqiy me'yorlarga rioya qilamizmi?

N. E. Shchurkova gumanistik printsiplarni e'lon qilib, maktab o'qituvchisi o'zini kundalik maktab haqiqatining keskin doimiy qarama-qarshiliklari holatiga qo'ydi: o'quvchining o'qituvchi tomonidan hurmati

hech qanday holatda u talaba tomonidan o'qituvchining hurmatini shakllantirishga kafolat bermaydi - bundan tashqari, u hatto bolalarga xizmat qilgandek, o'qituvchilarga iste'molchi munosabatini shakllantirish xavfini tug'diradi. Ushbu qarama-qarshiliklarni hal qilish juda qiyin.

Bular o'qituvchining shaxsiga qo'yiladigan axloqiy talablarning mazmunini belgilaydigan toifalardir. Ular orasida quyidagilar ajralib turadi.

Pedagogik hokimiyat talabalar va hamkasblar o'rtasida o'qituvchining maqomini belgilaydi.

Pedagogik adolat o'qituvchining barcha talabalarga xolis, ob'ektiv munosabati bilan bog'liq. Pedagogik adolatning o'ziga xos xususiyati

shundaki, o'qituvchining bahosi va talabaning unga bo'lgan munosabati axloqiy etuklikning turli darajalari tufayli qarama-qarshi bo'lishi mumkin. Bu o'qituvchiga alohida mas'uliyat yuklaydi.

Pedagogik burch-bu jamiyat o'qituvchiga, uning kasbiy faoliyati jarayoni va natijalariga qo'yadigan talablar va axloqiy talablar tizimi.

Pedagogik xushmuomalalik-bu o'qituvchining xatti-harakatlari va harakatlaridagi mutanosiblik hissi, bu unga o'z harakatlarining oqibatlarini oldindan bilishga imkon beradi.

Pedagogik axloqning o'ziga xos xususiyatlarining namoyon bo'lishi asosan o'qituvchining madaniyati darajasi, uning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini, aql-zakovati, bilim va bilim chuqurligi bilan belgilanadi. Qoida tariqasida, o'zlarining tor professional dunyosida o'zlarini yopadigan, shu bilan o'zlarining professional doiralarini cheklaydigan mutaxassislar ko'p qirrali shaxs bo'lish imkoniyatini yo'qotadilar.

Ideal holda, o'qituvchi bilan aloqa u yaratgan psixologik qulay muhitda amalga oshirilishi, ijobiy his-tuyg'ularni, bilimlarni anglash quvonchini uyg'otishi kerak.

Ushbu aloqa va o'zaro ta'sir ko'nikmalarini rivojlantirish uchun tegishli malaka oshirish dasturlari, psixologik va pedagogik treninglardan o'tish tavsiya etiladi.

Pandemiya davrida masofaviy ta'limga majburiy o'tish o'qituvchining kasbiy etikasini anglashda qo'shimcha qiyinchilik tug'dirdi, bu esa mutaxassislarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi, chunki onlayn ta'lim umuman ta'lim tizimiga mustahkam o'rnashgan.

Qiyinchiliklar jonli to'g'ridan-to'g'ri insoniy aloqaning yo'qligi va ta'limni tashkil qilishda texnik vositalardan foydalanish tufayli yuzaga keldi.

Gadjetlarning virtual olamining haddan tashqari yuklanishi, onlayn trening davomida o'qituvchilar va sinfdoshlar bilan jonli muloqotning yo'qligi kamaydi

talabalarning muloqot qobiliyatlari, ular ko'proq charchay boshladilar, o'qishga befarqlik va befarqlik ko'rsatdilar.

Bunday sharoitda o'qituvchidan axloqiy nuqtai nazardan talabalar bilan muloqot qilishning qo'shimcha ko'nikmalarini o'rganish talab etiladi.

Internetda samarali va foydali o'zaro ta'sir o'tkazish uchun fanlarni ishlab chiqish, tarmoq odob-axloq qoidalarini o'rganish, psixologlar va o'qituvchilarning onlayn darslarni o'tkazishning oqilona rejasi bo'yicha tavsiyalari bunga yordam berishi mumkin.

Axloq kodeksi quyidagi axloqiy me'yorlar to'plamidir alohida shaxs yoki odamlar jamoasi. Birinchi universal kodekslar diniy qoidalar to'plami edi. Ularning aksariyati uzoq vaqt davomida ideal modellar (mos yozuvlar nuqtalari) bo'lib qoldi), ehtiyoj xususiy kodekslarda universal normalar paydo bo'lganligi sababli paydo bo'ldi inson xatti-harakatlarini tartibga solish uchun etarli emas muayyan vaziyatlar. Xususiy axloq qoidalari umumiylikni aniqladi u yoki bu xususiyatlarga nisbatan axloqiy tamoyillar faoliyat. Og'zaki axloqiy qoidalarning ushbu qatlamini shakllantirish, bu xususiy ishlab chiqarish holatidan boshlanadi va aniq bir narsadan kelib chiqadi abstraktga. Asta-sekin texnologik operatsiyalar hamma narsani oladi ushbu individualdan tashqariga chiqadigan katta umumiy ma'no vaziyatlar va u bilan birga-axloqiy tarkib. Bu edi tashqi ta'sir hal qiluvchi bo'lgan uzoq jarayon, jamiyat tomonidan tanqid (birinchi navbatda iste'molchilar ishlab chiqarilayotgan xizmatlar va mahsulotlar). Shakllanishning yana bir muhim omili professional axloqiy tamoyillar, professional bo'ldi raqobat: tasodifiy kasb egalari ular o'z xizmatlari iste'molchilarining xohish-istaklariga yoki umumiy me'yorlarga murojaat qilishdi axloq (masalan, o'z kasalliklarining sirini oshkor qilgan shifokorlar bemorlar uchinchi shaxslarga), ular tezda mijozlarni yo'qotishdi va bu daromadning bir qismini anglatadi. Kasbning axloqiy me'yorlarini kodifikatsiya qilish jarayonining boshlanishi emas uning ulg'ayishining belgisi, uning barqarorlikka erishishining belgisi uning roli mustaqilligi bilan ajralib turadigan ijtimoiy mavqe. Davomida ushbu jarayon sinov va xato orqali og'zaki tonoz ishlab chiqariladi munosabatlarning axloqiy tomoniga tegishli xatti-harakatlar qoidalari kasb ichida va keyinchalik yozma ravishda belgilanadi. Uchun masalan, hamkasblariga nisbatan insofsizlik hukm qilindi, isrofgarchilik, o'g'irlik, bezorilik, ichkilikbozlik, axloqsizlik. Kollej a'zosi dindor, yaxshi odam bo'lishi kerak edi oila a'zosi, talabalar va shogirdlar uchun namuna. Ayniqsa qat'iy kasbiy majburiyatlar va munosabat tartibga solingan

mehnat, ishlab chiqarilgan mahsulotlarning sifati, natijalari nazorat qilindi mehnat. Ushbu talablarga rioya qilmaslik qadar qattiq jazolandi professional ustaxonadan istisnolar. Professional kodlar murakkab xatti-harakatlarni tartibga solidi ushbu mutaxassislikka xos bo'lgan axloqiy vaziyatlar, jamiyatdagi professional hamjamiyat maqomini oshirish, uning vakillariga ishonchni shakllantirish. Kodeks ham kuchaytiradi kasbga mansublikning ahamiyati, uni bilvosita qabul qilish bu tashabbus marosimi, "kasbga murojaat qilish" harakati. Nizomlar, ko'rsatmalar, ko'rsatmalar, kodlar ko'rinishida bo'lishi mumkinturli darajalarda ishlab chiqilgan: tashkilot darajasida, korxonalar; tarmoq darajasida; mintaqaviy darajada;

yoqilgan xalqaro darajada. Har qanday kod bo'lishi kerak - tartibga solish, ya'ni. ta'sir qiladigan qoidalarni o'z ichiga oladi mutaxassis qarorini tanlash;

- nazorat qiluvchi, turli shakllarni e'lon qilish qoidalarni buzganlik uchun tanbeh;

- mavzu, ya'ni uning qoidalari mavjudlarini aks ettirishi kerak kasbda o'ziga xos axloqiy muammolar mavjud;

- ijtimoiy, ya'ni. jamoat manfaatlarini himoya qilish va mutaxassislarning faoliyati yo'naltirilganlarning manfaatlarini. Jamiyatning o'z tajribasi va bilimlarini

yosh avlodni tarbiyalash tizimni hayotga olib keldi maktab ta'limi va ijtimoiy zaruratning maxsus turi faoliyat. U bilan birga professional elementlar paydo bo'ldi

pedagogik etika. Tushunishga harakat qilgan turli davr faylasuflari pedagogik axloqning o'ziga xos muammolari bir qator bayon etilgan pedagogik etika masalalari bo'yicha hukmlar. Shunday qilib, qadimgi yunon faylasuf Demokrit bolalar bog'chasidan foydalanish zarurligi haqida gapirdi qiziquvchanlik ta'limotning asosi sifatida, vositalarni afzal ko'rish to'g'risida majburlash vositalariga, salbiylarning zarari to'g'risida ishontirish misollar. Birinchi professional o'qituvchi Mark hisoblanadi Kvintilian (taxminan 35 – taxminan 96), Rim notiq, notiqlik nazariyotchisi san'at. Aynan Kvintilian pedagogika masalalarini birinchi marta qo'ygan professional daraja. "Notiqni tarbiyalash to'g'risida" asarida u shunday

yozgan:, o'qituvchi yuqori ma'lumotli odam bo'lishi mumkin va faqat kim u bolalarni sevadi, ularni tushunadi va o'rganadi. O'qituvchi ehtiyotkor bo'lishi kerak, xushmuomalalik bilan, maqto'v va jazo chorasini bilish, misol keltirish ta'lim oluvchilar uchun axloqiy xatti-harakatlar. U norozi o'sha paytda keng tarqalgan jismoniy jazolarga nisbatan qo'llanilgan va ushbu chora faqat qullar uchun loyiqdir. Uyg'unlikka erishish u to'g'ri tashkil etilgan ta'lim hisobiga mo'ljallangan. Qachon bu bilan u bolalarning umumiy gumanitar rivojlanishiga e'tibor qaratdi va birinchi bo'lib o'qituvchiga qo'yiladigan talablarni belgilab qo'ydi: takomillashtirish zarurati bilim; bolalarga muhabbat; ularning shaxsiyatiga hurmat; zarurat faoliyatni shunday tashkil etingki, sevgi shakllanadi va har bir talaba o'qituvchiga ishonadi. Uyg'onish davri vakili frantsuz, gumanist faylasuf Mishel de Montaigne (1533— 1592) fazilatlarga e'tibor beradi ustozning shaxsiyati, uning ongi va axloqini yanada qadrlidi deb hisoblash, uning stipendiyasidan ko'ra. "Qat'iylikni yumshoqlik bilan birlashtirish" ni tavsiya qilib, u yozadi: "zo'ravonlik va majburlashdan voz keching, bolani o'rgatmang... jazo uchun .

Chexiya o'qituvchisi va mutafakkirining pedagogik tizimida Yan Amos Komenskiy (1592-1670), munosabatlarni tanqid qilgan, uning davrida shakllangan. U o'qituvchining o'ziga xos kodini ishlab chiqdi, bu halol, faol, erishishda qat'iyatli bo'lishi kerak belgilangan maqsadlar, intizomni "qat'iy va ishonchli" saqlash,

ammo qo'rquv va hurmatni uyg'otish uchun hazil yoki g'azab bilan emas, balki

kulgi yoki nafrat. Shuning uchun, etakchilik paytida, yoshlar yengilliksiz muloyimlik paydo bo'lishi kerak, jazolar paytida – jazosiz tanbeh, jazosiz-qattiqqo'llik shafqatsizlik". U bolalarni axloqiy tarbiyalashning asosi deb hisoblagan

o'qituvchining xatti-harakatlarining ijobiy namunasi. Ingliz mutafakkiri jon Lokk (1632-1704), o'z Ishida "Ta'lim haqidagi fikrlar" asosiy vosita ekanligini ta'kidladi

odamlarni tarbiyalashga misol, ular yashaydigan muhit. Nutq majburlash va jismoniy jazoga qarshi u " tur " deb aytdi qul intizomi qul xarakterini yaratadi " (Lokk, 1939). Frantsuz ma'rifatchisi Jan Jak Russo

(1712-1778) risolada "Emil yoki ta'lim to'g'risida" mukammal tarbiyachini tasvirlaydi, o'z qiyofasida va o'xshashligida talaba qiyofasini shakllantirish. Muvofiq faylasuf, o'qituvchi inson illatlaridan mahrum bo'lishi kerak va axloqiy jihatdan jamiyatdan ustun turish.

Yoxann Geynrix Pestalozzi (1746-1827), taniqli o'qituvchi va publitsist o'qituvchiga murojaat qilib shunday deb yozgan edi: "Har qanday bostirish ishonchsizlikni keltirib chiqaradi... hech narsa bunga sabab bo'lmaydi bolani jazolash kabi g'azab va norozilik harakat sifatida bilmaslik uchun. Kim aybsizlikni jazolasa, u yo'qotadi sevgi". Nemis o'qituvchisi Adolf Disterveg (1791-1866) " o'qituvchining o'zini o'zi anglashi " o'qituvchiga aniq talablarni shakllantirdi, qaysi shart: o'z predmetiga mukammal egalik qilish; sevish kasb, bolalar; quvnoq optimist, baquvvat, irodali bo'ling, ularning g'oyalarining asosiy qo'llanmasi; doimiy ravishda ishlash o'z-o'zidan, o'z ta'limida. O'qituvchi qat'iy bo'lishi kerak, talabchan, ammo adolatli; fuqaro bo'lish. Pedagogik axloqni rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega K. D. Ushinskiyning pedagogik tajribasi va adabiy merosi (1824 –1870). U " tarbiyachi shaxsining yoshlarga ta'siri ruh o'rnini bosa olmaydigan tarbiyaviy kuchdir darsliklar, na axloqiy me'yorlar, na jazo tizimi va rag'batlantirish " (Ushinskiy,.Ularning g'oyalarini ko'plab ilg'or arboblardan va pedagoglar rivojlantirgan (V. G.Belinskiy, A. I. Gertsen, N. G. Chernishevskiy, N. A. Dobrolyubov, L. N. Tolstoy, A. V. Lunacharskiy, A. S. Makarenko, S. T. Shatskiy va boshqalar). Kasbiy etika muammolarini ishlab chiqishda katta ahamiyatga ega V. A. Suxomlinskiy (1918 1970) tomonidan berilgan. Uning fikriga ko'ra, hamma ham emas o'qituvchi bo'lishi mumkin, chunki bu kasb odamdan talab qiladi fidoyilik, sabr-toqat va ijodkorlik, bolalarga bo'lgan katta muhabbat. U o'qituvchi faqat ustoz bo'lib tarbiyachi bo'lishini ta'kidladi ta'limning eng yaxshi vositasi-axloq fani, axloq qoidalari. Maktabdagi axloq "ta'limning amaliy falsafasi" dir. Talabalarga inson harakatlarining go'zalligini ochib berish, ularni farqlashga o'rgatish yaxshilikdan yaxshilik, mag'rurlikdan mag'rurlik faqat o'sha o'qituvchi bo'lishi mumkin, kimning axloqiy munosabati benuqson. Mamlakatimizda ushbu masala bo'yicha birinchi nashr "Etika o'qituvchilar V. N. va I. I. Chernokozovga tegishli. Shunday qilib, axloqiy va pedagogik

g'oyalarning rivojlanishi quyidagilarga olib keldi kasbiy axloqiy tamoyillarni shakllantirish, o'qituvchining zamonaviy axloq kodeksida mujassamlangan: hurmat bolaning shaxsiyati, uning qadr-qimmatini, unga bo'lgan muhabbatning doimiy namoyon bo'lishi ta'lim va tarbiya jarayonida bolaga.

3.4. Ўқитувчининг профессионал фаолиятининг мазмуни ва моҳияти учун альтернатива сифатида

Шахсга йўналтирилган педагогика концепцияси, мамлакатимизда анъанавий педагогикага альтернатив сифатида пайдо бўлди ва икки ўзаро боғлиқ позицияни ўз ичига олади:

1. Келажак педагогини тайёрлаш жараёни унинг индивидуал-шахсий хусусиятлари ва хусусан, ўзини таниш ва ўзини такомиллаштириш орқали педагогик фаолиятнинг назарияси ва амалиётини ўзлаштиришга эътибор қаратилади;

2. Педагогнинг профессионал фаолияти ҳар бир ўқувчининг индивидуал-шахсий хусусиятлари ва хусусан, ўзини таниш ва ўзини такомиллаштиришга эътибор қаратилади, бу жараёнда педагог билан ўқувчи ўртасида педагогик ўзаро алоқада самарали ривожланиш жараёни доимий равишда бўлиб ўтади.

Икки позиция ўзаро боғлиқ бўлиб, педагогик ўзаро алоқанинг барча жараёнида инсоннинг қобилиятлари ва иқтидорларини эркин ривожлантиришга асосланган гуманистик йўналишга эга.

Ҳозирги педагогика, афсуски, ўзининг моҳиятида, мазмунида ва тарбиялаш ҳамда ўқитиш методларида совет давридаги педагогика билан кўп жиҳатдан умумий бўлиб, бу фаолият сиёсий идеологиялаштиришга асосланган. Ушбу жараёнлар партия ва ҳукумат кўрсатмаларига мувофиқ сохта илмий асосларга таянади.

Шунинг учун, совет педагогикасида шахс жамоада, жамоа томонидан ва жамоа учун тарбияланадиган тезис, бола ва катта одамнинг шахс сифатидаги қадрини инкор этган. Бу тезис ҳозирги кунда ҳам мавжуд ва замонавий педагогика ўқув китобларида осонгина топилиши мумкин. Шунинг учун, ҳар бир шахснинг қадри

ва инсоннинг қобилиятлари ва иқтидорларини эркин ривожлантириш ҳақида гапириш мумкин эмас.

Ҳар қандай даражадаги таълим жараёнида эса, билим, малака, кўникмалар асосий ўринда туради – бунинг учун ҳар қандай мактаб ёки олий таълим дарсликларини кўриб чиқиш керак, уларда ўқитишнинг мақсадлари, вазифалари, мазмуни ва методлари аниқ когнитив жараёнларга йўналтирилган. Когнитив психологияда (1950-60-йилларда пайдо бўлган психология йўналиши) муҳим тушунча «когнитив диссонанс» деб аталади, бу эса инсоннинг эгаллаган назарий билимлари билан ҳаётда учрайдиган воқеалар орасидаги фарқни ифодалайди.

Когнитив таълимотимизда, мактаб битирувчилари ва ёш мутахассисларининг муаммоси бўлиб, «Сиз ишлаш учун келдингиз, шунга кўра институтда ўрганган барчасини унутинг!» деган гапларни эшитишади.

Билимдан ташқари, практик кўникмалар ҳам керак, дейиш мумкин эди. Аммо бу таъриф тўғри эмас, чунки амалиётдаги муаммоларни ҳал қилиш учун назарий билимлардан фойдаланиш жуда кам учрайди. Шунинг учун, ўқувчилар ва студентлар репродуктив фаолиятга кириб боради, уларни такрорлаш орқали кўп миқдордаги намуна ҳаракатларига ўргатишади.

Агар буни аниқ ва аниқлик билан қабул қилса, бу аниқлик ва табиий фанлар соҳасида бўлиши мумкин, аммо гуманитар фанлар, айниқса, педагогикада бу маъқул эмас, чунки барча одамлар ҳар хил, уникал ва такрорланмас. Шунинг учун, агар бир ўқитувчининг ҳаракати бир ўқувчига ижобий натижа берса, бошқа ўқитувчи бошқа ўқувчи билан ўша ҳаракатни амалга оширса, тўғри тўхталиш мумкин, бу тўғри тўғри қарши натижа бериши мумкин. Шунинг учун, рецептга асосланган педагогика – «нима қилиш керак, агар...» – бу аниқ аниқсизлик, яъни маъносизликдир.

Педагогик фанлар бўйича имтиҳонларда талабалардан «таъриф беринг...», «сани рўйхат қилинг...», «асосий қоидаларни номланг...» ва шунга ўхшашлар талаб қилинади. Келажак ўқитувчилардан эса, ўтган даврнинг буюк педагоглариининг фикрлари ва изохларини

такрорлаш керак. Ҳар доим имтиҳонларда «Сизнинг фикрингиз...», «ўз нуқтаи назарингизни асосланг...», «сиз нима деб ўйлайсиз ва нега шундай?», «агар... бўлса, сиз нима қилар эдингиз ва нега?», «сизнинг муносабатингиз...?» ва шунга ўхшаш саволларни эшитиш мумкин эмас.

Педагог, ўқитувчи, олий таълим ўқитувчисини тайёрлаш «индивидуал ишлаб чиқариш» бўлиши керак, ва бундай жараён доимо бир стандартга асосланган конвейерда ишлаб чиқаришдан кўра қимматроқ бўлади.

Педагогик фаолиятнинг моҳияти ва педагог тайёрлашнинг мазмунида бошқа принципиал келишмовчиликлар ҳам бор. Педагогик фаолиятнинг марказида ўқитувчи туради, аммо унинг позицияси анъанавий тушунчаларга мувофиқ хосдир. Бу авторитар позиция, демократлаштиришга бўлган кўплаб чақириқларга қарамай. Бу чақириқлар самарасиз, чунки ўқитувчилар ва жамиятдаги умумий тушунча тарбиялаш ва ўқитиш жараёнлари ўқитувчи томонидан бошқарилади, ўқувчиларнинг тўлиқ бўйсунишида бўлади.

Тарбиянинг эски таърифи, жамоатчилик тарихий тажрибасини ўтган авлоддан ёш авлодга фаол равишда ўрганиш учун йўналтирилган жараён сифатида, янги таърифлар пайдо бўлишга қарамай, ҳали ҳам халқимиз ўйларида ҳукмронлик қилмоқда, айниқса, тарбия билан профессионал шуғулланувчилар орасида. Ўқитишнинг эски таърифи, билим, малака ва кўникмаларни шакллантириш жараёни сифатида, ҳаёт ва меҳнатга тайёрлаш учун ҳам шундай. Шунинг учун «ўқитиш-тарбия жараёни» (ёки «педагогик жараён») тушунчаси ҳали ҳам авторитар педагогикнинг моҳияти сифатида, боланинг шахсини қандайдир эталонга мувофиқ равишда программалаш жараёни сифатида, жамиятнинг таълим соҳасидаги давлат талаблари шаклида сақланиб қолмоқда.

Ҳозирги кунда давлат талаблари йўқ, гуманистик йўналиш эълон қилинган, аммо таълим муассасаларида ҳамон эски одамлар ишламоқда, улар аввал ҳам ишлаган (ва кўп йиллар давомида ишлаган). Ёш педагоглар ҳам ишламоқда, лекин улар эски педагоглардан ўрганганлар, анъанавий таълим дарсликларидан

фойдаланганлар. Одамни, яъни унинг қадриятлари, одатлари, ишончлари тизимини ўзгартириш энг қийин иш эканлиги маълум. Буларнинг бари педагогик этика, яъни ўқитувчининг профессионал педагогик фаолиятидаги хулқ-атворини тартибга солувчи нормалар ва қоидалар тўпламидир.

Шундай қилиб, шахсга йўналтирилган педагогика, ҳозирги вақтда амалга оширилаётган педагогик контент, моҳият, нормалар ва қоидаларга альтернатив сифатида пайдо бўлди, жамиятимиздаги принципиал ўзгаришларга қарамай.

Илмий назарий ва амалиётнинг ривожланишининг табиий жараёни, педагогик ҳақиқатдаги ҳақиқий воқеаларни излаш ва аниқлаш жараёнини ифодалайди.

Шунинг учун:

- Шахсга йўналтирилган педагогика анъанавий педагогикадан, илмий ва амалиётда, шунингдек, ўз педагогик идеологиясида, яъни дунёқараш ва атроф-муҳитни қабул қилиш тизимида фарқланади;

- Шахсга йўналтирилган педагогикада профессионал педагогик фаолиятнинг асосий принципи педагогнинг жамиятнинг маданияти, анъаналари, одатлари ва жамиятдаги ўзгаришларнинг предвестники сифатида индивидуаллаштирилган носи бўлиши;

- Шахсга йўналтирилган педагогикада ўқувчилар педагог билан ўзаро алоқада равноправли иштирокчилар сифатида қаралади;

- Педагогнинг педагогик ўзаро алоқадаги этик нормалари, хулқ-атвор қоидалари, фаолият жараёнида шаклланади ва ривожланади, шунингдек, ўқитувчининг интеграл сущностида қабул қилинган педагогик ўзаро алоқалар принципларига асосланиши керак.

Шахсга йўналтирилган педагогика моҳиятига оид аввалги хулосалар ва даъватлардан сўнг, бу педагогика фаолиятида ишлатилган баъзи принципиал муҳим тушунчаларни аниқлаш керак.

«Ўқитиш-тарбия жараёни» ўрнига педагогик ўзаро алоқа жараёни тушунчаси келмоқда.

Педагогик ўзаро алоқа – бу иштирокчилар ўртасида турли таъсирлар алмашинуви жараёни бўлиб, уларнинг танлов фаолияти ва

шахснинг бошқа муҳим сифатлари ва хусусиятларини ривожлантиришга олиб келади.

Педагогик ўзаро алоқанинг компонентлари: мулоқот ва биргаликдаги фаолият.

Мулоқот – бу одамлар ўртасидаги алоқаларни ўрнатиш ва ривожлантириш жараёни бўлиб, уларнинг биргаликдаги фаолият ва ўзаро мулоқот қилиш эҳтиёжлари билан туғилади.

Мулоқот ўзида бир неча функцияларни бажаради:

- контакт функцияси – маълумотни қабул қилиш ва узатиш учун ўзаро тайёрлик;

- маълумот функцияси – турли хил маълумотлар алмашинуви;

- рағбатлантириш функцияси – муайян ҳаракатларни амалга ошириш учун фаолликни рағбатлантириш;

- тушуниш функцияси – мулоқотнинг маъноси, ҳамкорларнинг ниятлари, ўзгаришлари ва ҳолатлари ҳақида тушунчаларни таъминлаш;

- ҳулқ-атвор функцияси – одамлар ўртасида алоқаларни ўрнатиш ва уларнинг ҳулқ-атворини ўзгартириш, ривожлантириш ва такомиллаштириш;

- эмоционал функция – керакли эмоционал ҳис-туйғуларни уйғотиш, бошқаларнинг ва ўзининг эмоционал ҳолатини ўзгартириш.

Мулоқотнинг барча функциялари бир вақтда мавжуд бўлиб, одамлар ўртасида тўлиқ мулоқотни яратади. Мулоқотда бирон-бир функциянинг ёки бир неча функциянинг йўқлиги мулоқотни шакл ва мазмун жиҳатидан камситади, ёки одамлар ўртасида мулоқотнинг ўзи йўқ бўлиб қолади.

Педагогикада «педагогик мулоқот» тушунчаси алоҳида ажратилади, бу эса педагогнинг ўқувчилар билан профессионал мулоқотини, психологик муҳитни яратишга қаратилган, педагог ва ўқувчилар ўртасида фаолият ва муносабатларни психологик ва педагогик жиҳатдан мақсадга мувофиқ ташкил этиш жараёнидир.

Шундан келиб чиқиб, педагогик ўзаро алоқада психологик муҳит доимий равишда ижобий эмоционал рангга эга бўлиши керак, демак,

педагог томонидан уларнинг ўзаро алоқасида салбий эмоциялар – бир-бирини ёмонлаш, пастлатиш, ахлоқий таърифлар бериш ва бошқа шунга ўхшаш ҳаракатлар бўлмаслиги керак.

Биргаликдаги фаолият – бу иштирокчи томонлар ўртасида ташкил этилган фаолият тизими бўлиб, унинг мақсади моддий ва маънавий объектларни самарали равишда ишлаб чиқишдир.

Мулоқот ва биргаликдаги фаолият таърифларида «мақсадга мувофиқ» тушунчаси мавжуд. Албатта, болалар дарсни жуда ёмон қабул қилишади, агар уларга бунинг кераклиги тушунарли бўлмаса, қизиқиш бўлмаса (ва, натижада, фаолият бўлмаса), агар педагог билан нормал, психик травмаларга олиб келмайдиган муносабатлар бўлмаса. Шунинг учун, ўқув материалининг миқдори ҳар доим ҳар бир синфнинг хусусиятларига мос равишда аниқланиши керак.

Агар моддий объектлар, яъни биргаликдаги фаолият жараёнида мувофиқ равишда олинган объектлар аниқ бўлса – бу дафтардаги ёзувлар, ҳал қилинган мисоллар ва вазифалар, оғзаки ва ёзма жавоблар, маънавий объектлар билан ишлашда ишларнинг биров мураккаблиги бор. Педагогик ўзаро алоқада маънавий объектлар инсон муносабатлари, шаклланган нуқтаи назар, эмоционал ҳолатни яхшилаш, қобилиятларни ривожлантириш ва ҳоказо бўлиши мумкин. Бу маънавий объектлар – уларни туташтириш мумкин эмас, баъзан уларни эшитиш мумкин эмас, жуда қийинлик билан фаолиятда аниқлаш мумкин, аммо улар ҳар бир дарсда, педагог билан болалар ўртасидаги ҳар бир алоқада пайдо бўлиши керак.

Педагогик ўзаро алоқада биргаликдаги фаолият вақт орасида бўлиб ўтади ва турли усуллар билан амалга оширилиши мумкин. Психологлар биргаликдаги фаолиятнинг бир неча асосий усуллари ажратадилар.

- Инсон бошқа одамнинг таъсиридан қочиш эҳтиёжини ҳис қилади ва у билан алоқага киришмайди, шунга кўра, у ўзини удан четлаштиради. Мактаб амалларида ўқувчининг замкнутолигига сабаб бўлиши мумкин бўлган барча нарса – ёмон кайфият, уйдаги муаммолар, жуда қизиқсиз дарс, ўқитувчининг монотон овози ва ҳоказо.

- Ритуаллар. Бу таниш, маълум ва атрофдагилар учун одатий бўлган стереотипли ҳаракатларнинг алмашинуви. Педагогик ўзаро алоқада кўплаб ритуаллар мавжуд бўлиб, улар дарс вақтида вақтни тежашга ва минимал сўзлар ва ҳаракатлар билан ўтишга ёрдам беради¹³.

- Фаолият. Бу қандайдир ҳаракат, операция, вазифа ҳал қилишни билдириб, бу ерда фаолиятнинг ўзи муҳимдир, шахсий симпатиялар ёки антипатиялар эса иккинчи планда бўлиши керак.

- Кўнгилочарлик. Бу ўқитиш фаолиятига тўғридан-тўғри алоқаси бўлмаган кўнгилочар мавзуларни муҳокама қилишни билдириш. Кўнгилочарлик, дарсдаги шиддатли фаолиятдан дам олиш учун ўзгариш бўлиши мумкин – шунда улар ижобий аҳамиятга эга. Энг муҳими, бутун дарс кўнгилочарликка айланиб кетмаслиги, ўқув фаолияти мавзусига, ўқувчиларга ёки ўқитувчига алоқаси бўлмаслиги керак.

- Ўйин. Бу биргаликдаги фаолиятнинг мураккаб бир тури бўлиб, бунда иштирокчилар бири-бирини манипуляция қилишга ҳаракат қилишади. Ўйин – бу ўқитувчининг «ўқувчини аниқлаш»га уринишида кўпинча тушиб қоладиган штамп-стереотипдир. У ўқувчидан уй вазифасини нега бажармаганини сўрайди, ва жавобда барча нарсаларни эшитади – «касал бўлдим», «дафтаримни унутдим», «уй вазифаси ҳақида ёзувни йўқотдим» ва шунга ўхшашлар, фақат битта тўғри жавоб – «бажармаганимнинг сабаби, мен бажаришни истамадим». Кўпинча ўқувчи ўқитувчини ўйнамокда, ёки ўқитувчи ўқувчини ўйнайди, агар у унга амалга ошириб бўлмайдиган жазо беришини таҳдид қилса, гўёки барча бундан хабардор. Ўйинда барча одамлар ўйнамокда: бири бахтсиз бўлишини кўрсатади, иккинчиси эса қаттиқ ва раҳмсиз бўлади.

- Яқинликка эришиш. Бу ерда бошқа одамни алдамаслик, манипуляция қилмаслик керак. Бу ерда барча самимий ва юқори даражадаги ўзаро алоқа. Бу, ўқитувчи қандайдир аъло нарсани ёки керакли нарсани намоёниш этганида, ёки ўқувчи жуда қизиқ жавоб

¹³ Алексина, Г. А. Деловая этика : учебник для акад. бакалавриата / А. Г. Алексина. – М. : Юрайт, 2014.

билан ўқитувчини ва синфдошларини ҳайратда қолдирганда бўлиши мумкин. Яқинликка эришиш – бу бир-бирини тушуниш, ўзини тушунгани учун хурсанд бўлиш.

Барча ижобий эмоционал рангга эга бўлган биргаликдаги фаолият усуллари фақат шунда самара беради.

Xulosa.

Oliy o'quv yurtlarida va malaka oshirish kurslarida kasbiy axloqni rivojlantirish o'qituvchining pedagogik etikasining doimiy maqsadli rivojlanishini etarli darajada ta'minlamaydi. Shu bilan birga, pedagogik axloqni rivojlantirishga ko'maklashish ta'lim sifatini oshirishning eng muhim zaxirasidir. Pedagogik etika-bu pedagogik faoliyat va pedagogik faoliyat bilan bog'liq munosabatlarning axloqiy xususiyatini ta'minlaydigan o'qituvchining xulq-atvori normalari va qoidalari to'plami; pedagogik faoliyatda axloqning kelib chiqishi va tabiati, tuzilishi, funktsiyalari va namoyon bo'lish xususiyatlarini o'rganadigan fan; o'qituvchining kasbiy axloqi. Pedagogik etika oldida bir qator dolzarb vazifalar turibdi (ularni nazariy va amaliy vazifalarga bo'lish mumkin), shu jumladan uslubiy xarakterdagi muammolarni o'rganish, o'qituvchining axloqiy ehtiyojlarini shakllantirish jarayonining tuzilishi va o'rganilishini aniqlashtirish, pedagogik ishning axloqiy jihatlarining o'ziga xos xususiyatlarini ishlab chiqish, o'qituvchining axloqiy qiyofasiga qo'yiladigan talablarni aniqlash va boshqalar. Pedagogik etika umumiy nazariy va amaliy (insonparvarlik, qiymatga yo'naltirilgan, kognitiv, tarbiyaviy) funktsiyalarni amalga oshiradi. Uning asosiy toifalariga pedagogik burch, erkinlik va mas'uliyat, adolat kiradi. Pedagogik axloqning rivojlanishi o'qituvchining talabalar, ota-onalar, hamkasblar bilan o'zaro munosabatlarining xususiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, maktab jamoasining axloqiy va psixologik muhitini yaxshilashga, bolalarni tarbiyalashda oilaning ijobiy rolini kuchaytirishga yordam beradi. O'qituvchining amaliy faoliyati har doim ham kasbiy etika me'yorlariga mos kelmaydi, bu pedagogik amaliyotning murakkabligi va qarama – qarshiliklaridan kelib chiqadi, shuning uchun pedagogik etikaning muhim vazifalaridan biri o'qituvchining axloqiy ongi holatini o'rganishdir. Buning uchun etarli darajada to'g'ri va ilmiy asoslangan usullar mavjud bo'lishi kerak. Pedagogik etika sohasidagi jamoatchilik fikrini o'rganishning universal va eng keng tarqalgan usullari qiymat yo'nalishlarini, shaxsning motivatsion sohasini, respondentlarning baholarini aniqlashga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYTOLAR RO‘YXATI

1. Алексина, Г. А. Деловая этика : учебник для акад. бакалавриата / А. Г. Алексина. – М. : Юрайт, 2014.
2. Афашова, А. А. Профессиональная этика в психолого-педагогической деятельности : / М. ; Берлин : Директ- Медиа, 2014.
3. Белогородцева Э. И. Основы педагогической и спортивной этики: учеб. пособие : в 2 ч. / Нац. гос. ун-т физ. культуры, спорта и здоровья им. П. Ф. Лесгафта. – СПб., 2010.
4. Богданова, М. А. Об «антикультурном» положении спорта / // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2013. – № 369. – С. 48–52.
5. Брандрет, Дж. 7 секретов счастья. Путь оптимиста / Дж. Брандрет : пер. с англ. А. Бузиной. – М. : Центрполиграф, 2014.
6. Грецов, А. Г. За спорт без допинга. Вопросы и ответы [Текст] / А. Г. Грецов; Науч.-исслед. ин-т физ. культуры. – СПб., 2012.
7. Горелов, А. А. Этика : учеб. пособие / А. А. Горелов, Т. А. Горелова. – 4-е изд., стер. – М. : Флинта, 2011.
8. Гуревич, П. С. Этика : учебник для вузов / П. С. Гуревич. – М. : Юнити-Дана, 2009.
9. Зверева, Н. Я говорю – меня слушают. Уроки практической риторики / Н. Я. Зверева. – М. : Альпина Паблишер, 2013. – С. 23–41, 47–63.
10. Золотухина-Аболина, Е. В. Этика : учеб. пособие / Е. В. Золотухина-Аболина. – Ростов н/Д : Феникс, 2013.
11. Кошечая, И. П. Профессиональная этика и психология делового общения : учеб. пособие / М. : Форум : ИНФРА-М, 2013.
URL : <http://znanium.com>
12. Кривоко́ра, Е. И. Деловые коммуникации: учеб. пособие / Е. И. Кривоко́ра. – М. : ИНФРА-М, 2014.
13. Круглик, И. И. Олимпийское образование (зарождение, становление, развитие) // Олимпийское движение: история и современность : сб. ст. / – Омск : Изд-во СибГУФК, 2013. – С. 226–234.
14. Кузин, Ф. А. Культура делового общения : –7-е изд., перераб. и доп. /. – М. : Ось-89, 2014.

15. Курашвили, В. А. Спортивная этика // Вестн. спорт. инноваций. 2011. – № 31. – С. 18.
16. Мазипкина, Е. И. Как подготовить и провести переговоры /. – Ростов н/Д : Феникс, 2013.
17. Макаров, Б. В. Деловой этикет. [Текст] / Б. В. Макаров, А. В. Непогода. – Ростов н/Д : Феникс, 2010.
18. Нехаев, В. И. Профессиональная мораль учителя : учеб. пособие по спецкурсу /. – Хабаровск, 1989. – С. 25–46, 51–63.
19. Педагогика физической культуры и спорта / под ред. С. Д. Неверковича. – М.: Физ. культура, 2006. – С. 322–329.
20. Психология и этика делового общения : учебник для студентов вузов / под ред. В. Н. Лавриненко. – М. : Юнити-Дана, 2008. – 415 с.
21. Руденко, А. М. Деловые коммуникации: учебник /. М.. – Ростов н/Д : Феникс, 2013.
22. Разин, А. В. Этика / А. В. Разин. – 4-е изд., перераб. и доп. М. : ИНФРА-М., 2012.
23. Смирнов, Г. Н. Этика деловых отношений: / Г. Н. Соловьев. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Проспект, 2015.
24. Хегенова, А. Спорт и его философское значение / А. Хегенова // Философия образования. – 2010. – № 1. – С. 162–166.
25. Шемшурина, А. И. Основы религиозных культур и светской этики. Основы светской этики : метод. пособие для учителей / – М. : Просвещение, 2015.
26. Ягодин, В. В. Основы спортивной этики: учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры / В. В. Ягодин. – М. : Издательство Юрайт, 2018. Энциклопедии, бюллетени, словари и справочники
27. Брокгауз, Ф. А. Энциклопедический словарь. Современная версия /. – М. : Эксмо, 2002. – С. 617–618.
28. Неретина, Т. Г. Профессиональная этика педагога : учебное пособие :. – Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2020. – 118 с.
29. Петрусевич, А. А. Педагогическая этика. Омский государственный педагогический университет. –(ОмГПУ), 2018. – 296 с.

**Ilmurodova Feruza Shakirovna
Sa'dullayeva Mahfuza Husenovna**

PEDAGOGIK ETIKANING DOLZARB MUAMMOLARI

Monografiya

Muharrir: M.Talipova

Musahhih: N.Niyazova

Kompyuterda tayyorlovchi: B.Haydarov

№ 10-3279

Bosishga ruxsat etildi: 18.12.2024-yil
Bichimi 60x84^{1/16}. «Times New Roman»
garniturada raqamli bosma usulda chop etildi.
Shartli bosma tabog'i 5,75. Adadi 100. Buyurtma № 14-12
Тел: (99) 832 99 79; (77) 300 99 09
«Dimal» MCHJ nashriyoti, 100071,
Toshkent, Huvaydo ko'ch 2A-25.
«IMPRESS MEDIA» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shaxri, Qushbegi ko'chasi, 6-uy.